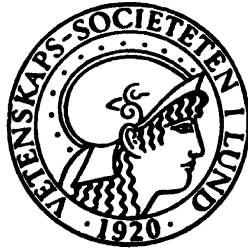

Vetenskaps-societeten i Lund
Årsbok 2019

REDAKTION Daniel Möller

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

TRYCK TMG Sthlm AB 2019

ISBN 978-91-985286-1-9

ISSN 0349-053x

Innehåll

Artiklar

David Dunér

Den yttersta av tider 5

Henrik Gerding

Public building and clientage 17

Markus Idvall

Medicinskt gränsarbete mellan krig och fred 31

Paul Linjamaa

Ett förlorat kapitel i den fria viljans historia 45

Klas Nilsson

Kunglig import 57

Therese Nilsson

Från vaggan till graven 75

Sanna Skärlund

Din gamla Wallenbergsservett! 85

Robert Willim

Det uppkopplade hemmet 105

Minnesord

Ulf Zander

Sverker Oredsson 119

Samuel Byrskog

Ingmar Brohed 124

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel 127

Stadgar 145

Artikelförfattare 149

Den yttersta av tider

Av David Dunér

SOMMAREN 2018 VAR den varmaste någonsin. Högtrycken avlöste varandra. Solen gick aldrig i moln. I södra Sverige var temperaturen 2–4 grader högre än normalt. Inte på över 260 år, sedan temperaturen började registreras 1756, hade en varmare julimånad uppmätts i Sverige. I Stockholm var medeltemperaturen 22,5 grader under juli månad. I Hästveda i Skåne var det 34,6 grader den 26 juli, den högst uppmätta i landet, och dagen före var det 33,7 grader i Lund. Inte sedan mätningarna inleddes 1859 hade det varit så varmt i den sydsvenska lärodomsstaden. Under juni–augusti hade Lund hela 51 högsommardagar i följd, då temperaturen varje dag steg över 25 grader. Människorna svettades och vred sig i de återkommande tropiska nätterna då temperaturen aldrig understeg 20 grader.

Kalla källsjöar, som normalt bara på sin höjd lockade till ett snabbt dopp, var nu som att simma i Karibiska sjön eller Döda havet. Havsisarna smälte, isbjörnarna svalt. Temperaturen var 4–5 grader högre än normalt på Antarktis. Grönländska fastlandsisar rann ner i havet. Sveriges en gång högsta punkt, Kebnekaises sydtopp, krympte och överflyglades av den bergfasta nordtoppen. Havsytan steg. Paradisiska söderhavsöar sjönk i havet. Allt var förtorkat, gräsmattorna var gulsvedda av solen, korna råmade av törst, åkrarna vissnade, träden tappade sina löv. Skogarna hade övergått i höstfärger trots att det var mitt i den gröna årstiden. De annars blomstrande vägrenarna förvandlades till skräpiga, dammiga ökenstäpper. Inte en droppe föll under juli månad över Kastlösa på Öland och Komstorp i Blekinge. Bränder rasade i de torra granskogarna i mellersta Sverige. Allmänt grillförbud infördes.

Oro och förvirring spred sig. Sanningen förkastades, okunskapen, förnekelsen och lurendrejeriet galopperade över världen. Presidenter ljög, idrottsmän fuskade, forskare manipulerade sina provresultat, troll lurade i datorerna. De som hade mycket, gömde sina skatter på Caymanöarna. De

som inget hade satt med tomma pappmuggar. Människor slaktades i sina hem, flydde i överfulla gummibåtar, men var ingenstans välkomna. På haven flöt 150 miljoner ton plast. 170 miljoner delar rymdskrot kretsade runt jorden. 150 000 kvadratkilometer regnskog avverkades varje år. Palmoljan i våra pepparkakor dödade orangutanger. Jorden stod inför sin sjätte massdöd, då 75 procent av alla arter tingades åt förgängligheten. En art av Darwinfink på Floreana var redan utdöd liksom över 130 andra fåglar i modern tid, dronten, garfågeln, vandringsduvan... Många var på samma väg. Två honor av den nordliga trubbnoshörningen stod ensamma kvar på ett zoo. Enligt vissa beräkningar hade människan utrotat 130 000 växter och djur, sju procent av alla arter. Människan hade satt spår i jordens lagerföljder, påverkat ekosystem och klimat. Världen hade inträtt i antropocen, människans tidsålder. Några ropade att vargen kommer, men ingen ville lyssna. Den yttersta av tider var nära.

Medan andra var ute under den aggressiva uv-strålände solen och bättrade på sitt maligna melanom, satt jag inne och svalkade mig i LUX:s vederkvickande luftkonditionering, som i en sval, upplyftande värld av böcker, tankar och kunskap isolerad från den tankebedövande ökenhettan utanför. Jag sökte eftertänksamheten, visdomen, inkännandet, medkänslan bland böckernas labyrinter av tecken. Jag hade flytt hemifrån. Trots att fönstren där hemma stod vidöppna mot den förtorkade, brunbrända trädgården, var den kväljande tropikluften tjock och trögflytande. Svetten rann längs ryggraden. Jag var klimatflykting i min egen stad.

Upptäckten av tiden

Den yttersta tiden är där människan befinner sig. Människan tycks i alla tider ha upplevt sin egen tid som en tid av avgöranden, den sista striden, början på en ny tid eller slutet på alla tider. 2010-talet utmärks av liknande stämningar som följt människan genom historien, rädslan för det kommande – under vårt ögonblick i människans historia, klimatkrisen, massutdöendet, börsernas kollaps, rädslan för det främmande. Människan är ett resultat av tid, av miljontals år i evolutionär tid, tusentals år av kulturhistoria, tusentals timmar i sitt eget liv. Men för att överhuvud taget kunna föreställa sig det kommande, att förstå sin egen placering i nuet, måste hon upptäcka tiden, det vill säga en rad idéer om hennes temporala situation: att tiden har en början och ett slut, att inget är evigt; att det fanns en tid före människan, före

samhället, och att vår civilisations historia bara är en bråkdel av universums historia. Slutligen också tanken att tiden har en riktning, att människan är en historisk varelse, det vill säga att kunskapen, kulturen och samhället inte är något på förhand givet, utan som något människoskapat och att vi bygger vidare på tidigare generationers erfarenheter och handlande i en kumulativ process som leder till utveckling, tillväxt, nytt vetande, vad som ibland kallas "framstegstanken". Med dessa idéer försöker hon förstå sig själv, såsom redskap för tanken.

Den mest påtagliga upplevelsen av tidens begränsning är vissheten om vår egen dödlighet. Vi föds, åldras och dör. I skriftlösa kulturer fanns och finns erfarenheten av att förfäder har föregått de levande människorna och att andra kommer att följa efter när de har lämnat detta liv. Det finns en dåtid och en framtid. Tidiga lämningar efter Neandertalmänniskan visar att de döda begravdes efter vissa ceremonier, som tyder på föreställningar om tidens lopp. Än tydligare exempel på en föreställning om tiden efter detta är de gravgåvor och stenkammargravar från yngre stenålder i nordvästra Europa, eller andra lämningar efter gravskick som går att finna i stort sett de flesta forna kulturer från alla delar av världen. Uppfattningen av tiden som en dimension där vi kan blicka bakåt, se nuet som ett resultat av det föregående och planeringen inför det som kommer att ske, är ett utmärkande drag i vår förståelse av verkligheten. Ser vi oss omkring lägger vi märke till förändringen, årstidernas växlingar, de rytmiska förändringarna i flodernas lopp, växtlighetens grodd och frukt, en tid att så, en tid att skörda, fåglarnas ankomst och avfärd, djurens befruktning och födelse. De förhistoriska människorna lade märke till de återkommande rörelserna på stjärnhimlen, solens, månens och planeternas lopp över himlavalvet. Det var en cyklisk tid, de ständigt återkommande händelserna omkring henne. Den eviga återkomsten var de arkaiska samhällenas motstånd mot den historiska tiden.

Människans kultur bevarar minnen, värderingar och tankar som överförs till kommande generationer. Erfarenheten av att leva i tiden gav upphov till att försöka förklara det nuvarande med det som skett, och försöka förutse vad som kommer ske genom det som sker och har skett. Karakteristiskt för människan är förmågan att föreställa sig det som inte är närvarande i tid och rum. Uppfattningen av tiden, att den har en början, existerar i nuet och fortsätter in i framtiden, ger upphov till att ta vara på kunskapen om det förflutna för att använda den för framtiden, för att förutse händelser, trygga

bättre avkastning i jordbruket eller för att förbereda sig inför perioder av kyla, torka eller brist på föda. Att se in i framtiden är vad människan gör och har alltid gjort.

Förändringens problem har följt människan genom historien. För Herakleitos på 500-talet f.Kr. var världen snarare ett blivande än ett varande, som han uttryckte det ”man kan inte två gånger stiga ner i samma flod”. Allt är underkastat förändring. För grekerna var människan vänd mot det förflutna med ryggen mot framtiden. Likt en flod strömmade tiden genom det närvarande. Dåtiden var framför människan. Den klassiska tanken var guldåldersmyten som levde kvar fram till och med renässansen. I det förgångna fanns den gyllene tiden, de visa tänkarna, högkulturen. Därefter följde ett alltmer tilltagande förfall och tidens försämring. Med kristendom, sägs det, uppfanns den linjära tiden. Tiden var inte längre något evigt återkommande kretslopp av födelse och död, utan en frälsningshistoria mellan fastlagda koordinater, Skapelsen, Kristi födelse och död, Kristi andra återkomst och Den yttersta domen. Tiden blev ett slutet helt, begränsad mellan Skapelsen och Den yttersta domen. Innan Skapelsen fanns intet, endast ett evigt nu. I och med den kristna tidsuppfattningen förstods och förklarades de historiska händelserna utifrån Guds försyn. Mänsklighetens historia handlade om en kamp mellan Guds rike och djävulens, mellan Jerusalem och Babylon.

Så småningom växte tanken fram att vår egen tid stod på giganter axlar. Senfödda människor kunde blicka längre än tidigare generationer. På 1600-talet kunde vissa hävda att samtiden hade nått vida längre än förfäderna. Kunskapen sågs alltmer som en kumulativ process i Francis Bacons efterföljd, där var generation lade till tidigare generationers förvärvade erfarenheter. Under upplysningen spreds tanken om framsteget. Upplysningsoptimismen får sitt pregnanta uttryck i markis de Condorcets storslagna hyllning till framsteget i en bok publicerad bara några få år efter franska revolutionen, *Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain* (1794). Människan, menade Condorcet, hade steg för steg besegrat de nyckfulla naturkrafterna, frigjort sig från den vidskepelse, och den vanmakt och fruktan som därpå följde, som trollkarlar och präster hade pådyvlat henne. Tack vare vetenskapen stod vägen öppen för obegränsad utveckling och andlig frihet. Även Darwins evolutionslära, presenterad i *On the Origin of Species* (1859), har en underliggande tanke om progression från det ”lägre” stående till det ”högre”. Med utvecklingsläran, som kunde visa hur människan under

en lång process utvecklats ur primaterna, skapades en ny uppfattning om människans plats i tiden. Genom att beskriva människan som en art, bands så människans historia samman med den övriga naturens historia. Upp-täckten av de långa tidslinjerna, att det fanns en tid före människan och att människan var en integrerad del av den biologiska evolutionen var viktiga förutsättningar för den moderna tanken om tiden.

Tidens slut

Tanken om framtiden sätts ofta i samband med föreställningar om historiens mening, att det finns en teleologi inbäddad i tiden. Frågan om när liv på jorden kommer utplånas – när kommer tidens slut och varför? – har till stor del att göra med vårt tidsbegrepp och vår syn på historiens mening. Visioner och uppenbarelser om världshistoriens slut, apokalypsen, förekommer i många kulturer. Tanken finns i iransk religion och senare i judendomen. Läran om de yttersta tingen, eskatologin, både den enskilda människans och världens slutliga öde, utgör en central del i många religioner. Zoroastrismen förutser en nyskapelse av världen efter dess undergång, judendomen väntar sig ett messianskt fredsrike, kristendomen en förening med Gud i ett kommande gudsrike, i islam föregås domen av mahdís ankomst som skall upprätta det rättfärdiga islamska väldet och ena muslimerna.

Tanken om straffet orsakad människornas högmod, hybris, och den gudomliga vedergällningen, nemesis, är en bärande tanke i den grekiska mytologin. Smått ironiskt berättas det om Cassandra som varnar men som ingen fäste något avseende vid. I den lärda litteraturen uttrycks föreställningar om civilisationers undergång, bland annat i myten om Atlantis, som Platon skildrar i *Timaios* från mitten av 300-talet f.Kr., ön utanför ”Herakles stoder” som på ett dygn sjönk i havet. I *Staten* framför Platon en cyklisk tanke om att världen skulle fortleva i 72 000 solår innan det slutar i kaos. Stoikerna tänkte sig en succession av världar som går under när större cykler fullbordades. Mayakulturen i Centralamerika utvecklade en avancerad tideräkning där den berömda mayakalendern förebådar världens undergång när cykeln var till ända. Efter 5 130 år, närmare bestämt 2012 e.Kr., skulle den nuvarande världen gå under och en ny inträda. I det cykliska tidstänkandet var just när varvet fullbordades ett kritiskt skede, men som samtidigt öppnade för återfödelsen.

Fig. 1. Noa och syndafloden. Kopparstick av Johann Christoph Sartorius 1682–1684, ur *Läse-bok för barn* (1814).

Civilisationens undergång beskrivs i Gamla testamentet: Eva som åt av frukten från kunskapens träd, utdrivandet ur Edens lustgård, och Noa och syndafloden. (Fig. 1) Temat om världsåldrarnas slut i översvänningskatastrofer återfinns i akkadiska och babyloniska texter, i Vedaböckerna och i grekisk mytologi. Ett annat exempel på civilisatorisk undergång är Babels torn, som beskrivs i Första Mosebok 11:1–9, vilket betecknar mänskligt övermod och försyndelse mot Gud som leder till språkföribistring. Undergångens orsak gick alltså att finna i människan, i hennes synd, i brottet mot tabu. Det var det inre hotet, människan som orsak till hennes egen undergång, den kollektiva skulden. I det kristna linjära tidstänkande där världen var ändlig och Gud oändlig, blir mänsklighetens historia en del av frälsningshistorien. Tiden var utmätt. En tid ska komma då Kristus ska återkomma och Gud ska döma människan för hennes synder. I Johannes uppenbarelse skildras världshistoriens slut och det nya Jerusalems ankomst i målande bilder. Ett stort odjur stiger upp ur avgrunden med en sköka på ryggen med vilken jordens kungar har bedrivit hor. En medeltida tradition talar också om de femton tecken som kommer föregå Den yttersta domen, *Quindecim signa ante judicium*,

vilken kan ha sitt ursprung i den apokryfiska apokalypsen enligt aposteln Tomas: vattnet kommer att stiga över bergen, sedan sjunka och försvinna och därefter återkomma till sin ursprungliga position; alla sjödjur samlas på ytan, vattnet brinner från öst till väst, växter och träd täcks av dagg och blod, alla byggnader förstörs, stenarna bekämpar varandra, stora jordbävningar, berg och dalar utplånas till slätt, människor kommer ut ur sina hålor men kan inte längre förstå varandra; stjärnorna faller från himlen, de dödas ben kommer upp ur gravarna, alla människor dör och jorden brinner. På den femtonde dagen sker Den yttersta domen.

I likhet med beräkningar för tidens början, gjordes en mängd försök att förutse när den yttersta tiden är inne. Kiliasm, förväntningar om ett gudsrike som ska vara i tusen år och avsluta historien, har rötter i judisk apokalyptik. Tusenårsriket omnämns i Johannes uppenbarelse (20:1–6) där en ängel nedstiger från himlen, besegrar djävulen som kastas ner i avgrunden för att sitta fängslad i tusen år. Apokalypsens profetia om tusenårsriket tolkades av Augustinus som syftande på den andliga gemenskap som den kristna kyrkan återupprättat. Andra tolkningar såg i tusenårsriket det fridsrike som skulle inträda vid tidens slut, och andra såg tusenårsriket som ett jordiskt rike styrt av sant kristna.

Tidens slut, den yttersta domen, förutsätter ett linjärt tidsbegrepp, att historien har en början och ett slut. Ofta finns det en underliggande dualistisk uppfattning om världens krafter, en kamp mellan gott och ont om herraväldet över världen, mellan ljus och mörker. (Fig. 2) Det innevarande mörkrets tid skildras som en tid i det ondas våld, men det finns också ett hopp om det godas seger i framtiden, frälsarens återkomst och ett nytt paradiset, om en ljusare framtid i frihet. Världens, samhällets och individens öden var sammanhängande. Världens undergång handlade också om vår egen kroppsliga undergång. Tiden representerades inte sällan som döden med timglas. Tiden var utmätt, både för människan och för världen. Kom ihåg att du är dödlig, *memento mori*. Kiliastiska föreställningar var ett vanligt inslag i senmedeltidens och reformationens apokalyptiska världsbild. En av de mest kända siarna, Nostradamus (Michel de Notre-Dame), framförde på 1500-talet dunkla profetior om framtiden. Under samma tid i Münster, Tyskland, föreställde sig anabaptisterna en kommande lyckotid med socialrevolutionära drag.

Bland historieskrivarna från antiken och framåt har civilisationernas uppgång och fall, liksom konflikten mellan civilisationer varit ett åter-

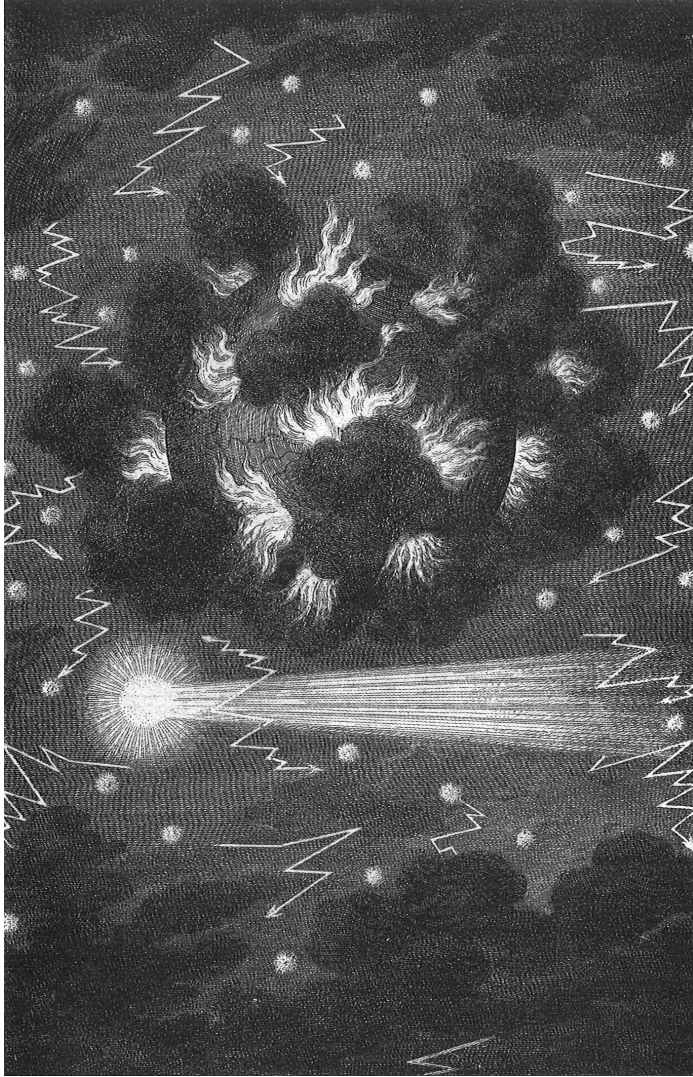

Fig. 2. Jordens undergång i eld och svavel. Johann Jacob Scheuchzer, *Physica sacra* (1731).

kommande tema. Den arabiske historikern Ibn Khaldun skrev en introduktion till världshistorien, *Al-Muqaddima* (1375–1378), där han bland annat försökte förklara civilisationers undergång genom den inneboende mänskliga förmågan till grupp känsla, *asabiyyah*. När denna känsla för gemenskap urholkas leder detta till civilisationens förfall. Undergången

som en konsekvens av förlorad dygd, av bristande moral och etik, är ett tema som ofta återkommer i historieskrivningen. Under upplysningen skrevs flera verk som diskuterade civilisationers förfall från en mer sekulär utgångspunkt. Man försökte förstå de processer som låg bakom civilisationers uppgång och fall, ofta i en organisk analogi, där civilisationer växer, blomstrar och dör. Av särskilt intresse var Romarrikets uppgång och fall, historiens mäktigaste imperium som till slut gick under. Historiker och filosofer, som Montesquieu och Adam Ferguson behandlade frågan. Ferguson tänkte sig också samhällsutvecklingen som en utstakad väg från vildhet och barbari till civilisation. Den växande handeln kunde samtidigt leda till en nedgång vad gäller dygden. Civilisationen kunde därmed gå mot en kollaps liknande den som drabbade Rom. Den mest kända skildringen av Romarrikets fall, Edward Gibbons *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–1788) talar om det som ett naturligt, oundvikligt resultat av en avtagande dygd. Romarna, som hade en stolt tradition av att vara hjältemodiga krigare, hade blivit förvekligade, effeminerade och föll därmed offer för barbariska invasioner.

Den tyske antikhistorikern Theodor Mommsen beskriver i introduktionen till *Römische Geschichte* (1854–1856) hur varje civilisation har sin givna bana, likt människans biologiska livscykel, från födelse, till mognad och ålderdom, från kreativitet till mättnad. Oswald Spengler i sitt kända verk *Der Untergang des Abendlandes* (1918–1922), publicerad vid första världskrigets slut, kritiserar den traditionella tanken om världshistorien som ett sammanhängande förlopp indelat perioder i forntid, medeltid och modern tid. Han tänker sig i stället kulturen i analogi med en organism, världshistorien som bestående av åtta kulturer i cykliskt förlopp, de uppstår, har en ungdom och storhetsperiod, för att sedan gå mot nedgång och slutligen dö. Det är inte en sammanhängande berättelse om Civilisationen, utan Spengler räknar med åtta civilisationer som var och en har uppstått, blomstrat, vissnat och dött: den egyptiska, babyloniska, arabiska, indiska, kinesiska, mayakulturen, den antika kulturen och västerlandet. Nutiden var inte civilisationsprocessens höjdpunkt, utan förstås utifrån en mer kulturpessimistisk betraktelse av världshistoriens cykler av uppgång och nedgång. Det sista stadiet där Västerlandet nu befinner sig, menade Spengler, utmärker sig genom fysisk försvagning, dekadent stadskultur och livströtthet. Historikern Arnold J. Toynbee, som studerade 26 civilisationers uppgång och fall, antog att det

Fig. 3. Den framtida värmedöden. Den sista människofamiljen överraskas av kylan och begravs under ett evigt lager av is. Camille Flammarion, *Astronomie populaire* (1880).

var deras lyckosamma eller misslyckade respons på de fysiska eller sociala utmaningar de ställdes inför som avgjorde deras öde. Civilisationer, sade han, dör inte genom mord, utan av självmord.

Ett vanligt tema i många av dessa undergångsförklaringar handlar om det moraliska förfallet, att undergången var ett resultat av människans brister,

synden, äregirigheten, vinningslystnaden. Människan var orsaken till hennes egen undergång. Det finns en kollektiv skuld för undergången. Naturkatastrofer berodde inte på några oundvikliga naturliga fenomen bortom människans kontroll, utan var Guds straff för människans synd. I modern tid finns visserligen tanken om det yttre hotet, naturkatastrofer där naturens krafter är starkare än det moderna högteknologiska samhället, vulkanutbrott, jordbävningar, asteroider, eller det verkliga eller föreställda yttre hotet från främmande civilisationer, som invasioner från Mars och konflikter med marsianer, som i till exempel H. G. Wells *War of the Worlds* (1898) eller Ray Bradburys *The Martian Chronicles* (1950). En oundviklig undergång fanns dessutom inskriven i själva fysiken – värmedöden. Utifrån termodynamikens andra huvudsats förutsåg Lord Kelvin på 1850-talet en ökad entropi tills allt stannar upp i en termodynamisk jämvikt. (Fig. 3)

Dominerande även under 1900-talet har ändå varit det inre hotet, undergången som ett resultat av mänskligt handlande. De mest uppenbara har varit världskriget, kärnvapenkatastrofen och atomvintern, och under de senaste decennierna den ekologiska krisen, klimatkrisen och den avtagande biologiska mångfalden. Dessa hot accentuerades i Kubakrisen i oktober 1962 och Rachel Carsons *Silent Spring* (1962). Men den svenske fysikern och kemisten Svante Arrhenius gjorde redan 1896 beräkningar om hur människans utsläpp av koldioxid kunde påverka jordens temperatur, det som går under namnet växthuseffekten och senare har blivit en av vår tids tydligaste exempel på hot mot vår civilisation.

Sommaren 2018, i ett svalt arbetsbiblioteks skuggor, medan hettan och UV-ljuset plågar världen utanför, finner jag tidigare människors tankar om undergången, människor som gått under men levt vidare i böckernas externaliserade minnen. Rädslan för undergången har följt människan genom historien, upplevelsen att vara vid tidens slut. Ytterligare en varm sommar, 2019, i randen av framtiden, väcker frågan om vår egen förmåga att undvika det till synes oundvikliga. Det gångna årtiondets undergångsstämningar och hot mot civilisationen blottlägger det mänskliga handlandets svårighet att skapa samarbete för att parera globala kriser. Civilisationer har ett slut om inte deras medlemmar lyckas organisera samarbete för överlevnad. Avancerad teknik för massförstörelse är i kognitivt hänseende förhållandevis enklare att utveckla än att skapa ett hållbart avancerat socialt system för överlevnad. Vi har med andra ord att göra med ytterst komplexa frågor kring

hur självmedvetna varelser organiserar sin sociala struktur. De kan manipulera och förändra sitt sätt att leva, är inte bara underkastade givna, mer eller mindre determinerande fysiska, kemiska, geologiska eller biologiska naturlagar. Ledtrådar till civilisationers livslängd finns i vår egen historia. Överlevnaden är i sin essens ett historiskt problem som ställer oss inför sociala-kulturella frågor kring hur avancerade sociala system organiseras, vilka sociala och kulturella faktorer som gör dem möjliga och vilka faktorer som inverkar på de avancerade sociala systemens eventuella sammanbrott. Historiker i framtiden kommer att se tillbaka och ställa sig frågan: vad var det som hände, varför gjorde de inget?

Public building and clientage

Social and political aspects of Roman building industry

By Henrik Gerding

Introduction

DURING THE ENTIRE Roman period the public sector was relatively small and public expenses few in number.¹ By the turn of the era the army represented the single largest cost in the state finances. Besides that, governmental expenses also included costs for the grain supply (*annona*), the administration and, to a lesser degree, public games and festivals. However, there was another major item within state economy: public building. The magnitude of public building and its direct influence on all levels of society made it a potential instrument for governmental control over local politics and economy. Was this possibility ever consciously exploited and, if so, in what ways? In this paper a heuristic model is presented, where Roman building during the late Republic and early Principate is discussed within the framework of patronage–clientage. Various implications of the model are briefly explored and some possible lines of investigation suggested.

The significance of free labour

Who built Rome? Or rather, to which social group did the general work force within Roman building industry belong? This question has been thoroughly discussed by Lionel Casson and P.A. Brunt, each representing opposing views. According to Casson public works in Rome were carried out by slave gangs owned or hired by the state,² whereas Brunt has argued that day-labourers were employed, casual workers recruited among the free population. In his view the common people in the city of Rome had to earn much of their living in casual employment, partly for instance in the unloading and portage of goods that arrived by sea, partly in the building trade.³ Over the years the latter standpoint has gained the strongest support.⁴

The ancient building industry, as well as agriculture and transport, needed large quantities of unskilled labour. However, since these sectors were seasonal, or in other ways varied in intensity over time, the demand for labour fluctuated heavily. Slaves constituted both a significant initial investment and a regular expenditure in food, clothes and housing. Hired labour, on the other hand, produced a cost only for the duration of the particular work at hand. The strict implementation of this logic would suggest that slaves were used for continuous and constant work (e.g. pottery production and maintenance of aqueducts),⁵ or as a minimum work force which could be expanded at need and thus provided a ready-made frame for the organisation. Of course, many slaves were also valued for the professional, sometimes rare, skills they possessed, or were specially trained to perform qualified work. An employer would be reluctant to pay for this training if he or she could not be sure to benefit from it for at least some time. Consequently, free labour would be preferred when it concerned unskilled work carried out on a day-to-day basis. This was the case within building industry, but also in agriculture where we can envisage the proletariat of the cities periodically migrating into the countryside to work with the harvest as day-labourers.⁶

Contrary to the commonly expressed view that the urban plebs had no assets, no credit and therefore no debts, Z. Yavetz has argued that they did suffer from a considerable monetary burden – rents.⁷ Furthermore, it has been shown that the urban free poor could not physically have survived on the grain dole (*frumentationes*) and donations (*congiaria*) alone, and must have found other sources of income – casual labour.⁸ On the other hand, large public building projects feeding a large number of workers and their families should perhaps be regarded as just another kind of *congiarium*. Janet DeLaine has successfully demonstrated this through her meticulous study on the construction of the baths of Caracalla.⁹ Almost 80% of the expenditure on the baths was spent on the work force, and this could very well have substituted other forms of imperial handouts.

Public building as a governmental instrument

After the Punic wars in the 3rd century BC, Roman internal politics were increasingly defined by fierce competition amongst the élite and a strongly interventionist foreign policy, both of which fuelled continuous warfare

and a predatory economy. During the Principate one of the most important aims of the Roman civilian and military administration was to make sure that Imperial authority was upheld and that the landed classes (both Roman and provincial) could pursue their (economic) interests without disruption. Order and stability were prerequisites for the collection of taxes, among other things, and manifested itself in the concept of *pax Romana*. At the same time, both administration and state bureaucracy were kept to a minimum, mainly by the use of *locatio–conductio* whereby governmental affairs (including tax collecting) were let out to contractors (*redemptores*), or delegated to local actors.

The complexity of the Roman economy and the degree of monetisation have often been the subject of intense debate. According to some scholars, the minting of coins was only motivated by the desire to facilitate the payment of state expenditures and the collecting of taxes.¹⁰ Still, it has been argued that the Roman government concerned itself with the problem of how to get coins into circulation at all levels of society. According to Keith Hopkins, the Roman state had no mechanism for distributing coin, other than by state expenditure.¹¹ This alternative was heavily restricted by the limited size of the public sector and the small number of state expenses. The military costs were at times enormous but offered little flexibility as a means of coin distribution due to the geographic concentration of the legions. Hopkins' own solution to the problem is that the flow of money taxes and of tax-stimulated trade redistributed state-issued silver coins.¹² This is in all probability true, but it may be that the significance of state intervention has been underestimated.¹³ Major public building and infrastructure programs could be directed to any part of the empire and involved all levels of society. The system of day-wages contributed to the rapid spread of coins and thus to the monetisation of the economy. That the lower urban classes were paid day-wages is supported by the fact that the same people probably also had to pay their rents on a daily basis.¹⁴

The raising of public buildings in Roman cities has often been discussed in terms of 'propaganda' and self-aggrandisement by way of euergetism. However, in most cases this only refers to the actual buildings; the splendid baths, the aqueducts and so on. We should also look at the building process itself and its economic consequences. It has already been suggested above that jobs offered at public building projects can be seen as a form of *congiarium*

comparable to the grain dole, but these projects could also have the effect of boosting the entire economy of a region.¹⁵ We arrive at the fundamental question: Is it possible that public works were consciously used as an instrument of governmental control over the economy? This idea has often been rejected; the two major objections being the lack of outspoken evidence and the supposition that this kind of considerations are the product of modern economic theory.¹⁶ Studies on the prevailing ideological view towards work in antiquity have also led to the conclusion that unemployment ‘was not a public concern’.¹⁷ This may be true if looking at it as a question of welfare, but it might still have been an important factor in the relations between patrons and clients, where both parties had something to gain. This could also be a possible background to imperial implementation of building politics.

Building, contracting and clientage

During the Roman Republic patronage–clientage was one of the cornerstones of society. The bond between patron and client influenced the fundamental workings of social, legal and political life, and it also appeared in the economic sphere. Thus, it is reasonable to assume that aspects of this phenomenon may have infiltrated many financial relations, for example that between a landlord and his tenants, or between a commissioner of a building project and his workers.¹⁸ The latter example can be explained in two ways: a) the commissioner provides jobs to people who are thus put under obligation to him; b) the commissioner favours his own clients when distributing the work at hand, compelled by his responsibility as their patron. In our case, the difference is insignificant.¹⁹ However, we should also look beyond the mere exchange of favours versus loyalty, as it would be in the patron’s interest to promote the economy within the community of his clientele; the stronger they are, the stronger he is.²⁰ Furthermore, if the workers in question lived in tenement houses belonging to the commissioner and bought their meagre supplies in his stores, the money would soon find their way back into his pockets anyway.

What then if the relation between commissioner and workers was broken by the intermediacy of an entrepreneur or a contractor, who relied on his own work force? The arising situation would probably limit the practical possibilities of patronage to some extent, as the commissioner would no

longer exercise any direct control over the builders. On the other hand, two new relations are created where patronage might have come into play, i.e. those between commissioner–contractor and contractor–worker. Another scenario to be considered is that entrepreneurs only supplied the skilled labour, whereas the unskilled were employed and, more important, paid by the commissioner. However, even in this case we would probably have to assume the existence of mediators or brokers, which implies a hierarchical chain of patrons and clients.

If we tentatively hypothesise a relevant connection between building, contracting and clientage, we may construct a heuristic model aligning with the basic chronological development. In republican times the traditional Roman élite (*nobilitas*) would be highly motivated to exploit the political opportunities of architectural sponsorship, but at the same time reluctant to let fellow aristocrats, their competitors, take credit for public works. As a result, the construction of public edifices was reserved for elected magistrates, mainly the *censores* and *aediles*, and put under the fiscal control of the senate. Penelope Davies convincingly portrays these institutionalised constraints on public building as an intentional strategy to thwart monarchical aspirations, and as a major reason for the belated urban development of Republican Rome.²¹ To some extent, these regulations could be circumvented, for example by the commissioning of ostentatious buildings of a private or semi-private character, such as monumental sepulchral complexes or family shrines.²² With time it became increasingly popular among victorious generals (*triumphatores*) to spend their war booty (*manubiae*) on public building.²³ The disintegration of collective constraints was further accelerated by the introduction of a new building material, Roman ‘concrete’, which made construction more efficient but also enhanced the significance of unskilled labour.²⁴

From the time of Augustus there was no longer any incentive for the *nobilitas* to gather votes and the emperor became nominally the sole patron of all citizens. In the city of Rome public building was largely monopolised by the emperor. Whereas commissioners of public buildings previously would have been interested in a high degree of personal involvement in the actual construction process, more responsibility would now be transferred to contractors and other professionals. The role of the emperor, on the other hand, gradually changed from that of a supervising magistrate, to that of a royal benefactor. Thus, although the emperor became increasingly reliant on

a sophisticated and highly organised building industry, he was still intrinsically connected to the projects that were initiated in his name. Let us study the implications of the model in more detail.

Privately commissioned building during the Republic

Contracting of privately commissioned building during the Republic is very difficult to document, but the small legal interest in problems arising from private contracting before the first century AD provides an indication of the limited extent.²⁵ It could be that the precise stipulation of mutual responsibilities was preceded by a general reliance in the workings of patronage–clientage, i.e. there was no need to establish a legal contract between a patron and his client. It may also reflect a situation where many private commissioners of both public and private buildings also acted as the actual building entrepreneur. Conversely, wealthy entrepreneurs may have acted as public benefactors, but gave the contracts to themselves.

Concerning the constellation of the work force, one isolated but nonetheless interesting example is given by Plutarchos' biography of Marcus Licinius Crassus. Crassus is said to have made a fortune from real-estate development in Rome, buying a substantial number of trained slaves (over 500) to reconstruct or improve neglected tenement houses.²⁶ These slaves are described as skilled architects and builders and would have made any use of contractors superfluous. However, it is doubtful that this figure included the vast body of unskilled labour, which was certainly required. Could they have been recruited among Crassus' clientele?

Publicly commissioned building during the Republic

According to the proposed model, magistrates responsible for public works strove to use their position to promote their own clientele, while political opponents tried to limit these possibilities. Public largess, even if it did not infringe on property rights of the élite, was often rejected by the senatorial class on the ground that it was more than the treasury could bear (the same treasury from which senators drew handsome allowances for themselves).²⁷ However, it would be a moot case to argue that the implementation of a *locatio–conductio* system in the handling of state expenses only had the purpose

of hindering magistrates from exploiting their offices for personal advantage, as it could just as well be a way of simplifying administration.

If only to offer an illustration to the described phenomenon, I will refer to an episode from the late second century BC. Caius Gracchus is reported to have secured the enactment of laws for constructing roads and granaries, under which he himself was charged with the administration. Apparently, he directed the work personally. According to Plutarchos he was surrounded by contractors and craftsmen, and Appianos says that he laid both groups under an obligation to him and made them ready to do whatever he wished.²⁸ The former writer also provides us with an example of how construction workers, engaged in building projects under his supervision, were used in the political street fighting.²⁹ This is the archetypal role of a client during the late Republic. Having large numbers of loyal supporters, working in the centre of the city, perhaps even in the immediate vicinity of the Forum, doubtlessly would have improved the political prospects of a patron. If nothing else, it would offer the possibility to secure a majority of voters in a *comitia* on short notice, in the situation of a near draw.³⁰

Privately commissioned building during the Principate

Whereas the corresponding evidence from previous periods is scanty, from the early Empire a well-defined set of problems in construction law emerges in the writings of the jurists.³¹ This could reflect the increasing importance of entrepreneurs, as well as their independence in their dealings with the commissioner, the former no longer being in the position of a client. Conflicts concerning the fulfilment of building agreements were now brought to the courts on equal terms. The dissolution of politically induced patronage in Rome would suggest that there was less to gain by private largess, even if private individuals and magistrates continued to finance public buildings out of their own pocket in the provinces. Euergetism in terms of private funding of public amenities seems to have dwindled in imperial times, though.³² Furthermore, since private *euergetai* capitalised on their benefactions specifically through public commemoration in honorific inscriptions, there is a clear bias in the epigraphic evidence, making us underestimate civic and imperial funding of public works.³³

Another possible consequence of the proposed development would be an

increased rate of diffusion of architectural innovations. Although technical inventions appear frequently during the entire Hellenistic period, diffusion was surprisingly slow. Many novelties within construction remained rare for centuries before they reached a general breakthrough. A major contributing factor, according to the present author, was the relative sparseness of networks that channelled information, in particular those networks that connected relevant decision makers with previous adopters (i.e. other decision makers, who already had experience of the innovation in question). The problem was enhanced by the fact that these decision makers often were laymen, who only engaged in the building trade intermittently.³⁴ As indicated by J.J. Coulton, the far-reaching involvement of commissioners and public committees in the building process was concomitant with a general conservatism, favouring traditional architectural solutions.³⁵ However, with the professionalisation of the building trade diffusion of new ideas speeded up. Trained experts and professional contractors had a better understanding of technical innovations and, as their role became more independent vis-à-vis the commissioner, they also gained the confidence and authority to try them out for themselves.³⁶

Publicly commissioned building during the Principate

If the emperors of the Principate are to be seen as ‘universal patrons’, the reasons for some of their building schemes could be found in the workings of traditional patronage. The interests and loyalty relationships of a single household (*familia*) and its dependants now became intrinsically linked with the state economy. Emperors who were great builders were often popular with the people, and this might explain why the death of Nero was regretted by the lower classes of Rome.³⁷ It should be noted, that Nero’s single largest building project, the palatial Golden House, was not even meant for public use. Public building was a manifestation of patronage, not only through the buildings themselves, but also through the employment they offered and the positive side effects they had on the economy. Numerous town walls were raised without any real military threat, not to mention religious and commemorative monuments. These buildings did little to improve living conditions, but a large number of people, from all levels of society, benefited from the projects anyway. However, search for popularity cannot be the only explanation for the magnitude of imperial public building.

During the Republic the most valuable asset of a client was his vote. But the emperor was no longer in need of the citizens' votes, so why should he want to uphold the role of a patron anyway? A possible answer is provided by Andrew Wallace-Hadrill.³⁸ As he points out, the emperor had very few means of exercising political control, other than military force, due to the poorly developed administration and insufficient bureaucracy. In analogy with seventeenth century France, he therefore suggests that patronage was deliberately exploited as a method of extending the tentacles of imperial power. By creating a patron–client relationship with certain individuals, groups or communities all over the Empire, either directly or through 'brokers', the emperor established an effective network for governing. These relationships were formalised and manifested by an exchange of privileges and honours, but could be more effectively established and maintained through the sponsorship of and mutual engagement in building projects.

The century-long debate on the nature of Roman economy is now much less polarised than it once was. The coexistence of different aspects of subsistence economy, state controlled *dirigisme*, and market economy are generally accepted. To these ideal models can also be added the new concept of the 'bazaar economy', which highlights the importance of social networks, not least in terms of patronage–clientage.³⁹

Possible lines of investigations

Of course, commissioning and contracting of both private and public building were influenced by other factors than those mentioned here. Still, these considerations may contribute to a more nuanced understanding of the Roman building industry. For instance, it might be possible to trace a development from leading families with a large number of architects, craftsmen, and builders among their slaves, freedmen and clients, to purely business-like construction companies. Here we should also consider the formation of a professional association, the *collegium fabrum tignariorum*, and its relation to the emperor.⁴⁰ Relationships within the building industry can be studied for example through grave inscriptions, in particular the epitaphs of freedmen. A thorough inventory of dedicatory/building inscriptions all over the empire would reveal much about the implementation of imperial building politics,⁴¹ whereas S.D. Martin has already shown the importance of legal sources.⁴²

Finally, the buildings themselves represent a potentially rewarding source material, to be used in conjunction with other evidence. The study of ancient architecture does not merely involve the classification and appraisal of decorative elements and compositional patterns; nor is it limited to the archaeological documentation of construction techniques and building phases. Historical buildings and architectural remains constitute a valuable source of information on various aspects of past societies. By approaching these from different perspectives and applying different analytical methods, previous scholarship has extracted a wealth of knowledge on design and building processes; technology and innovation; logistics and organization; household patterns and living conditions; but also wider aspects, such as demography and economy; identity and ideology; social structure and political history. People of all periods interacted with their built environment in various ways, as commissioners, builders or users. The buildings may also help us reveal relationships between these groups, even between individuals, sometimes through formal analyses of aggregated data, sometimes by the use of contextual readings.

Noter

* An early version of this paper was presented at a seminar in Copenhagen in January 2000. I am particularly grateful to the comments I received at that time from Jens Erik Skydsgaard, and later by Carl Hampus Lyttkens. All remaining errors are entirely my own.

- 1 Lo Cascio 2007.
- 2 Casson 1978 (reprinted in Casson 1984, 117–129, with *addendum*).
- 3 Brunt 1966 (reprinted in Finley 1974, 84–102); Brunt 1980.
- 4 This view has been favoured for example by Skydsgaard (1983, 225), DeLaine (1997, 197), Anderson (1997, 124) and Bernard (2016).
- 5 Cf. Prachner 1980; Frontinus 2.116–118.
- 6 White 1970, 335, 367f.; Finley 1973, 73. However, Erdkamp (2016) recently argued for seasonal migration in the opposite direction.
- 7 Yavetz 1958.
- 8 Brunt 1980, 95; Garnsey 1998, 239.
- 9 DeLaine 1997, 222–224.
- 10 Crawford, 1970, 46.
- 11 Hopkins 1980, 112.
- 12 Hopkins 1980, 113.

- 13 Lo Cascio 2007, 630.
- 14 Frier 1977, 35.
- 15 The ‘multiplier effect’ of cash injections is discussed by DeLaine (1997, 224).
- 16 Bodei-Gigliani 1974.
- 17 Pleket 1988.
- 18 On the general ‘monetisation’ of social relationships in the late Republic, see Wallace-Hadrill 1989, 70f.
- 19 C. Holleran (2016) recently discussed the connection between clientage and employment, but expressed doubts regarding the significance of this factor for the distribution of menial tasks.
- 20 Plautus *Menaechmi* 571–579; Cicero *De officiis* 2.69–71. Both sources bear witness to the fact that clients with some money were preferred to honest ones.
- 21 Davies 2017.
- 22 For example the Tomb of the Scipios.
- 23 Favro 1996, 94.
- 24 Davies 2017.
- 25 Martin 1989, 20f.
- 26 Plutarchos *Crassus* 2.4.
- 27 Brunt 1966, 5.
- 28 Plutarchos *Caius Gracchus* 6.3–4; Appianos *Bella civilia* 1.23.
- 29 Plutarchos *Caius Gracchus* 12.4.
- 30 Cf. the situation in Periclean Athens (Lyttkens & Gerding 2018, 288).
- 31 Martin 1989, 21.
- 32 Duncan-Jones 1985.
- 33 Cf. Zuiderhoek 2005, 177.
- 34 Gerding forthcoming.
- 35 Coulton 1977, 16f.
- 36 Gerding & Östborn 2017.
- 37 Brunt 1980, 98; Tacitus *Historiae* 1.4, 1.78, 2.95; Suetonius *Otho* 7.
- 38 Wallace-Hadrill 1989, 81.
- 39 Bang 2006, 83.
- 40 See Pearse 1975; DeLaine 2003.
- 41 Cf. Hellström 2014.
- 42 Martin 1989.

References

- Anderson, J.C. 1997. *Roman architecture and society*, Baltimore.
- Bang, P.F. 2006. ‘Imperial bazaar: towards a comparative understanding of markets in the Roman Empire’, in *Ancient economies, modern methodologies: archaeology*,

- comparative history, models and institutions*, P.F. Bang, M. Ikeguchi, H.G. Ziche (eds.), Bari, 51–88.
- Bernard, S.G. 2016. ‘Workers in the roman imperial building industry’, in *Work, labour, and professions in the Roman world*, K. Verboven and Ch. Laes (eds.), Leiden, 62–86.
- Bodei-Gigliani, G. 1974. *Lavori pubblici e occupazione nell’antichità classica*, Bologna.
- Brunt, P.A. 1966. ‘The Roman mob’, *Past and Present* 35, 3–27.
- Brunt, P.A. 1980. ‘Free labour and public works at Rome’, *Journal of Roman Studies* 70, 81–100.
- Casson, L. 1978. ‘Unemployment, the building trade, and Suetonius, *Vesp.* 18’, *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 15, 43–51.
- Casson, L. 1984. *Ancient trade and society*, Detroit.
- Coulton, J.J. 1977. *Greek architects at work*, London.
- Crawford, M. 1970. ‘Money and exchange in the Roman world’, *Journal of Roman Studies* 60, 40–48.
- Davies, P.J.E. 2017. ‘A republican dilemma: city or state? Or, the concrete revolution revisited’, *Papers of the British School at Rome* 85, 71–107.
- DeLaine, J. 1997. *The baths of Caracalla: a study in the design, construction, and economics of large-scale building projects in imperial Rome* (JRA Supplementary Series, 25), Portsmouth.
- Delaine, J. 2003. ‘The Builders of Roman Ostia: Organisation, Status and Society’, in *Proceedings of the First International Congress on Construction History*, S. Huerta *et al.* (eds.), Madrid, 723–732.
- Duncan-Jones, R.P. 1985. ‘Who paid for public buildings in Roman cities?’, in *Roman urban topography in Britain and the western Empire* (CBA Research Report, 59), F. Grew & B. Hobley (eds.), London, 28–33.
- Erdkamp, P. 2016. ‘Seasonal labour and rural–urban migration in Roman Italy’, in *Migration and Mobility in the Early Roman Empire*, L. de Ligt & L.E. Tacoma (eds.), Leiden.
- Favro, D. 1996. *The urban image of Augustan Rome*, Cambridge.
- Finley, M.I. 1973. *The Ancient economy*, London.
- Finley M.I. 1974 (ed.). *Studies in Ancient society*, London.
- Frier, B.W. 1977. ‘The rental market in early Imperial Rome’, *Journal of Roman Studies* 67, 27–37.
- Garnsey, P. 1998. ‘Mass diet and nutrition in the city of Rome’, in *Cities, peasants and food in Classical Antiquity: essays in social and economic history*, W. Scheidel (ed.), Cambridge.
- Gerding, H. (forthcoming). *The diffusion of fired bricks in Hellenistic Europe*.
- Gerding, H. & P. Östborn 2017. ‘The diffusion of architectural innovations: modelling social networks in the ancient building trade’, in *Sinews of empire: networks in the Roman Near East and beyond*, H.F. Teigen & H. Heldaas Seland (eds.), Oxford, 71–84.

- Hellström, M. 2014. *Public Construction under Diocletian: A Study of State Involvement in Construction in Roman Era Towns in Present Day Tunisia and Eastern Algeria* (PhD diss.), Columbia University.
- Holleran, C. 2016. 'Getting a job: finding work in the city of Rome', in *Work, labour, and professions in the Roman world*, K. Verboven and Ch. Laes (eds.), Leiden.
- Hopkins, K. 1980. 'Taxes and trade in the Roman Empire', *Journal of Roman Studies* 70, 101–125.
- Lo Cascio, E. 2007. 'The early Roman Empire: the state and the economy', in *The Cambridge economic history of the Greco-Roman world*, W. Scheidel, I. Morris & P. Saller (eds.), Cambridge, 619–647.
- Lyttkens, C.H. & H. Gerding 2018. 'Understanding the politics of Pericles around 450 BC: the benefits of an economic perspective', in *Ancient Greek history and contemporary social science* (Edinburgh Leventis Studies, 9), M. Canevaro, A. Erskine, B. Gray & J. Ober (eds.), Edinburgh, 269–292.
- Martin, S.D. 1989. *The Roman jurists and the organization of private building in the Late Republic and early Empire* (Collection Latomus, 204), Bruxelles.
- Pearse, J.L.D. 1975. *The organisation of Roman building during the Late Republic and early Empire* (PhD diss.), University of Cambridge.
- Pleket, H.W. 1988. 'Labor and unemployment in the Roman Empire: some preliminary remarks', in *Soziale Randgruppen und Aussenseiter im Altertum*, I. Weiler (ed.), Graz, 267–276.
- Prachner, G. 1980. *Die Sklaven und Freigelassenen im arretinischen Sigillatagewerbe*, Wiesbaden.
- Skydsgaard, J.E. 1983. 'Public building and society', in *Città e architettura nella Roma imperiale* (AnalRom Supplementum, 10), Odense.
- Wallace-Hadrill, A. 1989. 'Patronage in Roman society: from republic to empire', in *Patronage in ancient society*, A. Wallace-Hadrill (ed.), London, 63–87.
- White, K. 1970. *Roman farming*, London.
- Yavetz, Z. 1958. 'The living conditions of the urban plebs in Republican Rome', *Latomus* 17, 500–517.
- Zuiderhoek, A. 2005. 'The icing on the cake: benefactors, economics, and public building in Roman Asia Minor', in *Patterns in the economy of Roman Asia Minor*, S. Mitchell & C. Katsari (eds.) Swansea, 167–186.

Medicinskt gränsarbete mellan krig och fred

Hur den nationella gränsen upprätthölls och öppnades 1943–1948

Av Markus Idvall

DEN 8 MAJ 1945 kom freden i Europa och satte punkt för ett flerårigt långt världskrig. Freden, som på sätt och vis varit i antågande under lång tid, riktade snart fokus på nya frågor. En av dessa rörde det som hade blivit allmänt bekant som farhågorna om ”en större flyktingström” över Sveriges gränser. Denna flyktingström blev i viss mån besannad genom att landet under denna övergång mellan krig och fred, där maj 1945 var den kritiska vändpunkten, passerades av och/eller mottog cirka 200 000 flyktingar under ett par års tid (Byström & Frohnert 2013:18). Tillsammans med etnologen Fredrik Nilsson har jag nyligen inlett ett forskningsarbete om hur det medicinska mottagandet såg ut och organiserades under denna turbulenta övergångstid. I ett par artiklar av pilotkaraktär har vi talat om ett performativt och biopolitiskt gränsarbete där medicinska interventioner riktades mot flyktingars kroppar samtidigt som kontrollen av den nationella gränsen upprätthölls (Idvall och Nilsson 2017, 2018; Nilsson 2019). När vi nu startar vårt gemensamma forskningsprojekt *Den medicinska spärren. En etnologisk studie av biopolitiskt gränsarbete 1943–1948* (Vetenskapsrådet 2019–2022) vill vi undersöka hur läkare, sjuksköterskor, hjälpsystrar, lottor m.fl. deltog i arbetet med att ta emot flyktingar inom ramen för den militära och civila apparat som byggdes upp under krigsåren. Inom projektet ställer vi oss frågor om vilka undersökningar, behandlingar och ingrepp som den medicinska personalen utförde på lokal nivå när visionerna om ett humanitärt mottagande skulle omsättas i vardagliga praktiker. Hur bemöttes t.ex. kvinnliga och manliga flyktingar, vuxna och barn? Hur laddades flyktingars skilda nationaliteter

med olika mening och värden utifrån de medicinska gränskontrollerande sorteringar som iscensattes i olika kontexter?

Övergångsperiodens medicinska gränsarbete grundade sig på olika statliga myndigheters omorganisation och hanteringar av ärenden från slutet av 1930-talet och framåt. Redan 1937 gavs Medicinalstyrelsen, tillsammans med militära myndigheter, i uppdrag att arbeta fram en sjukvårdsplan för hela landet. I denna plan blev de s.k. beredskapssjukhusen en civil motsvarighet till de militära enheter som landets krigssjukhus kom att utgöra under kriget (Rehn 2001). År 1944 bildades en annan viktig inrättning för det medicinska gränsarbetet då Civilförsvarsstyrelsen övertog ansvaret för landets civilförsvär från Statens utrymningskommission. Även Statens utlänningskommission hade stor betydelse för det medicinska gränsarbetet mot slutet av kriget. Liksom Civilförsvarsstyrelsen tillkom denna myndighet 1944 i form av en sammanslagning av det arbete som fram till dess hade utförts inom Socialstyrelsen och Utrikesdepartementet. Inom dessa nygamla myndigheters verksamheter inrättades det också under åren 1942–1944 s.k. mottagningsstationer längs landets gränser där frågan om hur spridningen av olika epidemiska sjukdomar (fläcktyfus, difteri, smittkoppor, lungtuberkulos m.fl.) skulle hanteras stod i centrum (Nilsson 2019).

Beredskapssjukhusen och mottagningsstationerna blev grundvalen i det medicinska gränsarbetet. Tillsammans utgjorde de ett rumsligt nätverk av olika anhalter och förläggningar där kontrollen av flyktingarnas hälsa och tillstånd skedde inom ramen för det lägersystem som utvecklades under krigsåren och som har beskrivits i flera arbeten (Bogatic 2011; Byström 2006; Montesino 2007; Montesino och Thor 2009; Olsson 1995/2008). Beredskapssjukhusen och mottagningsstationerna fick en nyckelroll i hur den nationella gränsen både upprätthölls och öppnades gentemot de ankommande flyktingarna. I vårt forskningsprojekt är vi intresserade av hur dessa medicinska anhalter och förläggningar organiserades, hur de byggdes upp i slutet av kriget, hur de utvecklades under de första fredsmånaderna och hur de så småningom avvecklades. Hur fungerade dessa provisoriska institutioner och hur stod de i förbindelse såväl med varandra som med lägersystemet i stort?

Syftet med denna artikel är emellertid mer begränsat. Här vill jag ge en första, mer övergripande bild av hur det medicinska gränsarbetet såg ut i en bestämd region av landet under övergången mellan krig och fred. I fokus står

det medicinska flyktingmottagandet i Malmöhus län och hur olika principer för hygien, isolering, tidskontroll och strävan efter tillfrisknande styrde den medicinska personalens gränspraktiker.

Besiktning, bad och avlusning på sanitetsanstalten

Övergångstidens flyktingmottagande i Malmöhus län organiserades utifrån mottagningsstationer i hamnstäderna. Störst betydelse fick mottagningsstationerna i Malmö och Helsingborg. En mottagningsstation vilade på två medicinska ben: sanitetsanstalten respektive karantänsläggret. Låt oss börja med det första benet, sanitetsanstalten, vars upprättande det hade beviljats statliga medel för sedan hösten 1943.¹

Sanitetsanstalten, som utgjorde en separat anläggning i staden, och dit flyktingarna hade transporterats med bil eller buss från hamnområdet, följde en stegvis bana. Besiktningen eller läkarundersökningen utgjorde det första steget. I Medicinalstyrelsens anvisningar från maj 1945 beskrevs denna undersökning som en ”summerisk” genomgång ”av hår, hud, munhåla, svalg och genitalia för att konstatera förekomsten av löss respektive skabb och exanthen [sjukdomar med hudutslag eller hudrodnad], difteri, sår och flytningar, samt av kläder för att konstatera klädlöss”. Vidare handlade undersökningen om att särskilja de flyktingar som krävde ”sjukhusvård” eller var ”ålderdomssvaga” från den övriga gruppen. Även ”barn under 16 år” var en viktig kategori i dessa anvisningar genom att vara föremål för vaccinering mot difteri.²

Nästa steg i sanitetsanstaltens bana var en avdelning för avklädning som enligt Medicinalstyrelsens instruktioner hörde till anstaltens ”orena” sida:

Det viktigaste utrymmet på den orena sidan är avklädningsrummet. Här hopsamlas kläderna från varje person i en grovmaskig nätpåse, som icke får vara hårt packad och som bör vara märkt med vederbörande persons nummer, varefter påsarna föras in i luftkammaren resp. ångdesinfektionsugnen eller cyanvåtekammaren, vilka skola vara omsorgsfullt tätade. Om utrymmet där tillåter böra kläderna upphängas löst så att inverkan av hetluft, ånga eller cyanvåtegas blir så kraftig som möjlig.³

Kläderna, liksom flyktingarna själva, utsattes alltså för en omsorgsfull rengöring. Behandlingen av dessa persedlar utfördes, som berörs i citatet ovan, i en angränsande cyanväteugn på sanitetsanstalten. Som giftig gas och som varande det medel som användes i nazisternas utrotningsläger var cyanväte av förklarliga skäl under särskild uppsikt. Vid en inspektion av sanitetsanstalten i Malmö i oktober 1944 uppdagades det att väggen mellan de rum där cyanvätebehandlingen av kläderna utfördes och de rum där flyktingar och personal uppehöll sig bara var en enkel mur. Inspektörerna menade att det fanns risk för sprickor i muren och rekommenderade därför att muren byggdes på med ytterligare en del.⁴

På sanitetsanstalten i Helsingborg möttes flyktingarna av ”baderskor” i samband med avklädningsen. Den påföljande rengöringen av kroppen kunde sedan ske på olika sätt. Återigen var Medicinalstyrelsens instruktioner klargörande för vilka mått och steg som gällde: ”Den avklädde underkastas i badavdelningen en noggrann rengöring genom bad, dusch eller tvättning eller behandling med tvål eller såpa.”⁵ Här kunde det också bli tal om ”klippning av håret, [samt] indränkning av hårbotten med fentiazinsprit”.⁶

Nästa steg, som var på anstaltens ”rena” sida, var påklädningsen som skedde ”i ett rum med särskild utgång”. I påklädningsrummet skulle det finnas ”lämpliga filtkappor och tofflor eller åtminstone större badhanddukar för den badade.”⁷ I anslutning till det påpekades det också att hela anläggningen skulle vara ”väl uppvärmd” och dessutom skulle ”golvet i avklädningsrummet liksom lokalen för den första undersökningen omsorgsfullt rengöras” efter varje arbetsdags slut. Därtill skulle ”[t]vättlappar, borstar, handdukar m.m. [...] rengöras, innan de användas på nytt.”⁸

Bad och cyanväteugnar var emellertid inte tillräckligt när avlusningen av flyktingarna och deras kläder skulle ske. Så tidigt som i november 1944 skrev Medicinalstyrelsen om detta i en promemoria:

Enligt till medicinalstyrelsen inkomna uppgifter har vid ett flertal förläggningar för flyktingar och evakuerade påträffats klädlösa i större eller mindre omfattning trots företagen avlusning i samband med ankomsten till riket. Även erfarenheterna från utlandet ge vid handen, att en sanitetsbehandling enligt hetluftmetoden ofta icke är tillräcklig.⁹

Kampen mot klädlössen, och indirekt mot sjukdomen fläcktyfus, fortsatte med en ny metod som hade beskrivits i *Svensk Läkartidning*.¹⁰ Behandling med DDT (Diklordifenyltriklorethan) skulle utföras av särskild personal och den kunde ske, en första gång, redan på sanitetsanstalten. I Medicinalstyrelsens promemoria gavs följande anvisningar till personalen vid behandlingen av de efter badet påklädda flyktingarna.

Underkläderna jämte insidan av tröjor, rockar, byxor, strumpor etc. pudras rikligt. Ärmor och byxben vändas ut och in vid bepudringen. [...] Pudret fastnar lätt i kläderna och om det gnides eller borstas in uppges det häfta tillräckligt fast mellan trådarna i tyget för att bibehålla sin insekticida [syftar på substanser som är mycket giftiga för insekter] verkan upp till några veckor.¹¹

Hygien var den centrala symboliska principen i sanitetsanstaltens medicinska gränsarbete mot smuts och ohyra. I Sverige hade hygieniska perspektiv varit ett medicinskt och allmänt tillvägagångssätt för att ”skapa [materiell och moralisk] ordning på individ- och samhälls nivå” sedan slutet av 1800-talet (Brissman 2010:235). I 1940-talets Sverige handlade DDT-behandling och bad därför inte bara om att utrota ohyra som spred sjukdomar utan också om att ge en rituell gestaltning åt svenskhet i förhållande till det som var utländskt och uppfattades som annorlunda. Hygienismen var en del av den nationella självförståelsen som samtidigt utestängde allt som bedömdes som främmande och hotfulla vanor (Idvall & Nilsson 2018:3; Frykman 1993/2005:167). I kommande arbeten ska vi undersöka denna aspekt mer på djupet.

Karantänsläget – en tidsbestämd isolering från samhället

Om sanitetsanstalterna hade sitt rättesnöre i hygienism var karantänsläget mer inriktade på rumslig isolering från övriga samhället. Så till vida var dessa läger i Malmöhus län och övriga Sverige helt i samklang med sina historiska föregångare. Historiskt sett kopplas karantän samman med sjöfart, hamnstäder och epidemiska sjukdomar så som pesten. Tidiga karantäner av betydande art etablerades t.ex. vid Medelhavet i hamnstäder som Marseille och Trieste. I Sverige användes karantän på 1700-talet som skyddsåtgärd gentemot pesten. I början av 1800-talet upprättades karantänstationen

Känsö i Göteborgs skärgård för att landet skulle kunna skydda sig emot spridningen av gula febern från Amerika (Åman 1976:210–211).

I övergångsperiodens Malmöhus län var sålunda karantänen det andra viktiga benet i mottagningsstationen. Till dessa anläggningar kom flyktingarna efter besiktning och avlusning på sanitetsanstalten.¹² Karantänslägren inrättades i olika slags offentliga och halvoffentliga byggnader som kunde stå till förfogande i den speciella situationen: skolor, restauranter, hotell, museer, idrottshallar m.m. Utöver isolering av sjuka eller misstänkt sjuka och smittosamma personer var målet en identifiering av de olika vägar som flyktingarna kunde ta efter karantänstiden, huruvida de skulle fortsätta till ett läger där sjukdomsbehandling stod i fokus, eller till andra läger.¹³

På karantänsförläggningarna vidtog därför ofta en mängd medicinska provtagningar som inte hunnits med på sanitetsanstalten. Medicinalstyrelsen framhöll flera viktiga provtagningar: differiprovtagning i form av odling från näsa och svalg, blodprov för att kontrollera tyfus och paratyfus, avföringsprov för de flyktingar som genomgått dysenteri eller som visade tecken på sådan sjukdom, m.m.¹⁴ Arbetet med provtagningar leddes av läkare som var i tjänst enligt tjänstepliktlagen. Vidare fanns det sjuksköterskor som liksom läkarna arbetade enligt tjänstepliktlagen på anläggningarna. Därutöver på karantänsstationen fanns det en husmor, hjälpsystrar och skrivbiträden samt, inte minst, vaktpersonal.

Ytterligare en kategori som blev aktuell på karantänen var utländska läkare som rekryterades från flyktinggruppen. Dessa var individer som hade en medicinsk utbildning och erfarenhet sedan tidigare och som därför sågs som lämpliga för att kunna hjälpa personer av sin egen nationalitet i den nödsituation som förelåg.¹⁵ Ett exempel på det var när chefsläkaren i Malmö föreslog att en viss jugoslavisk läkare skulle förordnas som läkare vid förläggningen på Karl-Johansskolan i Malmö.

På denna [förläggning] kommer att vistas en del sjuklingar, som få poliklinisk behandling hos tandläkare och å Allm. sjukhusets olika avdelningar [Malmö Allmänna Sjukhus] och ej äro i behov av sjukvård i sådan mening att man för den skull skall behöva anställa svensk läkare, men i en del fall ändock behöva viss vård. Då jag ej finner att detta arbete kan anses helt fylla en läkares uppgift får jag föreslå, att D:r [läkarens efternamn], ehuru fullt utbildad läkare, ersättes med kr. 397 per mån. enligt lönegrupp 14.¹⁶

Av citatet framgår att de utländska läkarna fick bistå i det medicinska flyktingarbetet, men att de inte skulle tillåtas ta samma slags medicinska ansvar som de ”svenska” läkarna tog. De skulle inte heller få samma ekonomiska ersättning som de svenska kollegorna.

Till detta medicinska ansvar för de svenska läkarna hörde att kontrollera att den utsatta tiden för karantänvistelsen hölls för de enskilda flyktingarna. Historiskt sett har karantänsinstitutionen sin förankring i en period om fyrtio dagar. Ordet ”karantän” kommer nämligen från italienskans *quarantena*, vilket betyder en period om fyrtio dagar. Men denna långa isolering från övriga samhället hade krympt ordentligt i de anvisningar som Medicinalstyrelsen gav för tidsutdräkten:

Den för karantänen ansvarige svenske läkaren (tjänsteläkare eller vid förläggning tjänstgörande svensk läkare) avgör efter samråd med vederbörande förste provinsialläkare när karantänen ska hävas. Får ej ske tidigare än 14 dagar.¹⁷

Om kontingenten av flyktingar var ”nedlusad” eller om det fanns tecken på epidemiska sjukdomar var det dock inte otänkbart att man fick räkna med ”längre karantänstid än 14 dagar”.¹⁸ Även i dessa fall var det ”den ansvarige svenske läkaren [som skulle] påbjuda förlängd karantän.”¹⁹

De stora salarna och de långa korridorerna i tillgängliga skolor, hotell m.m. installerades med sängar, bänkar och vattenklosetter för att möjliggöra en sjukvårdande insats. I vår forskning vill vi komma innanför väggarna för dessa karantänsförläggningar. Hur organiserades arbetet i de provisoriska miljöerna? Vilka sjukdomar och tillstånd var dominerande i dessa tillfälliga sjukkvarter? Ett sätt att få reda på mer om vilka förhållanden som rådde är att läsa de korta rapporter som läkarna skrev då en flykting efter sin karantänsperiod skulle flytta vidare till andra läger i Sverige. Om ”en italienare” som skulle flyttas från Nya Museet i Malmö till Kummelnäs gård i Stockholms skärgård skrevs det att denne, har undergått sanering och allmän läkarundersökning och har senare kontrollerats och DDT-pudrats.

Skärmbildsundersökningen var neg. Likaså difteri- och avföringsprov. Han skall under lägertiden i Tyskland ha haft gonorrhé, men här har inga bakterier kunnat påvisas. Har likväl erhållit sulfakur på 30 gm.

Inom förläggningen har nämnvärd nedlusning ej förekommit. Inga fall av fläcktyfus. 14 difteri-, 2 tyfus- och 2 paratyfus-bacillbärare ha avförts från förläggningen. Talrika fall av lung-tbc ha konstaterats.²⁰

Det kan konstateras att läkarens beskrivning gällde både flyktingen och den karantänsmiljö som flyktingen hade vistats i. Ingenting lämnades åt slumpen när det gällde att gardera sig emot den risk som förelåg för spridning av epidemiska sjukdomar till det övriga samhället. Karantänslägren i sig själva var arenor för potentiell smittorisk där närvaron eller frånvaron av sjukdomar fick konsekvenser i olika avseenden.²¹

Strävan efter tillfrisknande på provisoriska beredskapssjukhus

Behovet av beredskapssjukhusen var inte så stort under de första krigsåren. Det var först när antalet flyktingar ökade mot slutet av kriget som behovet växte. Flera epidemisjukhus, sanatorier, vårdhem och krigssjukhus, som alla stod utanför den ordinarie kroppssjukvården, förvandlades till beredskapssjukhus när de tog emot sjuka flyktingar under detta förlopp. I Malmö erbjöd t.ex. Garnisonssjukhuset vårdplatser för flyktingar med lungtuberkulos. Men beredskapssjukhusen inrättades också i än mer provisoriska miljöer. Det blev möjligt att med kort varsel inkvartera försvagade och sjuka flyktingar i byggnader som gjordes tillgängliga för stunden. Till denna typ av miljö hörde t.ex. Ramlösa hälsobrunn som under en period tog emot både kvinnliga och manliga patienter med lungtuberkulos. Ett annat sjukkvarter för flyktingar med lungtuberkulos ordnades i Albanoskolan i Landskrona under drygt ett halvårs tid. På Citadellet i samma stad fanns samtidigt barn som var ”difteribacillbärare”.²²

I vårt forskningsprojekt *Den medicinska spärren* är vi intresserade av de provisoriska beredskapssjukhusen både som sociala och materiella miljöer i sig själva och som tillfälliga inrättningar i externa lokala sammanhang. När det gäller det förstnämnda handlar vårt intresse inte minst om det medicinska arbetets roll och funktioner under den korta men intensiva period som flyktingmottagandet omfattade. I detta arbete var strävan efter flyktingpatienternas tillfrisknande en central angelägenhet. Atmosfären på sjukhusen präglades med all sannolikhet av stora förhoppningar om att livet snart skulle gå vidare

för de inskrivna flyktingarna. Samtidigt var beredskapssjukhusen liksom sina ordinarie motsvarigheter en arena där kampen mellan liv och död förs och där det inte alltid slutar lyckligt för varje enskild. På så vis har vi ett intresse för hur dödens ritualer också var en del i det gränsarbete som utövades av den medicinska personalen innanför beredskapssjukhusens väggar.

Angående beredskapssjukhusens roll i lokalsamhällena visar delar av vårt material att det inte alltid var oproblemiskt att använda skolor, restauranter och hotell som provisoriska sjukhus. En episod från ett beredskapssjukhus utanför Malmöhus län – Västra folkskolan i Jönköping – är talande för hur det kunde vara ibland. Mammor till de skolbarn som hade lämnat skolan men som snart skulle flytta tillbaka samlade in namn till en namnlista. Listan som överlämnades till folkskolestyrelsen i staden i samband med att byggnaden skulle återställas till skola hösten 1945 ställde bestämda krav.

Med hänsyn till den smittofara vi anse föreligga finna vi det ofrånkomligt att största noggrannhet iakttages vid rengöringen av såväl lokaler som inventarier, innan skolan på nytt tages i bruk för sitt egentliga ändamål. Vi kunna icke finna, att det är tillfyllest med en vanlig storrengöring utan anse en grundlig restaurering påkallad. I varje fall hemställa vi till Folkskolestyrelsen att taga under allvarligt övervägande, huruvida det icke skulle vara lämpligt låta måla lokaler och fernissa golv och inventarier, varigenom barnens föräldrar med större lugn åter skulle sända barnen till skolan. Enligt vår uppfattning får icke något underlåtas när det gäller att eliminera smittorisen, och det synes oss riktigare att hellre i det avseendet göra för mycket än för litet.²³

Var det så att varje miljö som hade härbärgerat ett provisoriskt beredskapssjukhus blev en hotfull plats där smittan kunde ligga på lur trots att de sjuka inte längre var kvar? Mammorna till skolbarnen i Jönköping tycks ha uppfattat denna fara, men för att uttala sig mer bestämt om huruvida detta var ett allmänt fenomen behöver vårt projekt gå igenom ytterligare material och exempel.

Upprätthålla och öppna gränsen

I denna artikel har jag pekat på en viss form av gränsarbete som har både politiska och vardagliga drag. Det rör sig om ett medicinskt gränsarbete som öppnar och samtidigt upprätthåller den nationella gränsen med utgångspunkt

i olika praktiker som understryker värdet i hygieniska förhållanden, isolering av det potentiellt farliga från övriga samhället, kontrollen av tid samt, inte minst, strävan efter tillfrisknande för varje enskild (under det hot som invaliditet och död samtidigt utgör). Det som den medicinska personalen utförde var ett slags biopolitiskt gränsarbete som syftade till att säkerställa att sjuka och försvagade flyktingar skall få den vård och det omhändertagande som de var i behov av, men som också etablerade en trygg gräns mellan nationens egna medborgare och den potentiella fara som främmande på flykt och smittsamma sjukdomar antogs utgöra i den specifika situationen.

Vårt forskningsprojekt *Den medicinska spärren* handlar med andra ord om hur gränser produceras och iscensätts med ett särskilt fokus på biopolitiska praktiker. Projektet tar sin utgångspunkt i en förståelse av gränser som performativa och heterogena. Vi hämtar inspiration från antologin *The Border Multiple*, där gränser beskrivs som ”practices that are situated and constituted in the specificity of political negotiations as well as in the everyday life performance of them” (Andersen, Klatt och Sandberg 2012:6). Genom att gränser görs både på ett politiskt och på ett vardagligt plan vill vi fördjupa oss i nationella gränzers heterogena karaktär. Vi menar att det inte enbart är statliga myndigheter som utför nationellt gränsarbete, utan sådan gränspraktik är också decentraliserad genom individers och grupper agerande (Rumford 2014). Det är därför viktigt att förhålla sig till det medicinska/nationella gränsarbete som läkare, sjuksköterskor, hjälpsystrar, lottor m.fl. gjorde i samband med övergången mellan krig och fred under den långa övergången 1943–1948. Genom ett performativt perspektiv tar vi inte gränsen för given som stabil och oföränderlig utan i stället problematiserar vi hur gränsen, eller nationalstaten, hela tiden görs i olika situationer och av olika aktörer.

Noter

- 1 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, handlingar av skilda slag 1944–46, F1:1, Kungl. Medicinalstyrelsens cirkulärskrivelse till vissa tjänsteläkare vid rikets sjögränser, angående sanitetsanstalter, 27.12.1943.
- 2 Malmö stadsarkiv, Hälsovårdsnämnden i Malmö, E2AA:14, Anvisningar rörande hälso- och sjukvård för flyktingar vid en större flyktingström, 5.5.1945.
- 3 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, F 1:1, Instruktion för personal vid sanitetsanstalter, december 1943.
- 4 Malmö stadsarkiv, Hälsovårdsnämnden i Malmö, E2AA:13, Inspektionsberättelse

- samt yttrande över sanitetsanstalten i Malmö, 10.10.1944.
- 5 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, Instruktion för personal vid sanitetsanstalter, december 1943.
 - 6 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, brev från medicinalstyrelsens representant till vederbörande läkare vid mottagningsstationer för flyktingar, 12.5.1945.
 - 7 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, Instruktion för personal vid sanitetsanstalter, december 1943.
 - 8 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, Instruktion för personal vid sanitetsanstalter, december 1943.
 - 9 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, P.M. angående avlusning vid förekomst av klädlöss vid förläggningar för flyktingar och evakuerade, 1.11.1944.
 - 10 *Svensk Läkartidning*, nr 43, 1944.
 - 11 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, P.M. angående avlusning vid förekomst av klädlöss vid förläggningar för flyktingar och evakuerade, 1.11.1944.
 - 12 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, Anvisningar rörande hälso- och sjukvård för flyktingar vid en större flyktingström, 5.5.1945.
 - 13 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, Anvisningar rörande hälso- och sjukvård för flyktingar vid en större flyktingström, 5.5.1945.
 - 14 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, P.M. angående provtagning för påvisande av epidemisk sjukdom på från Tyskland ankommande norska och danska flyktingar, 19.4.1945.
 - 15 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, brev från Medicinalstyrelsens representant till vederbörande läkare vid mottagningsstationer för flyktingar, 12.5.1945.
 - 16 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkaren II, brev till civilförsvarschefen i Malmö från chefläkaren i Malmö, 29.8.1945.
 - 17 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, Anvisningar rörande hälso- och sjukvård för flyktingar vid en större flyktingström, 5.5.1945.
 - 18 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, brev från Medicinalstyrelsens representant till vederbörande läkare vid mottagningsstationer för flyktingar, 12.5.1945.
 - 19 Helsingborgs stadsarkiv, Helsingborgs sanitetsanstalt, Handlingar av skilda slag 1944–46, P.M. rörande karantän vid förläggningar och sjukhus för från tyska

- läger evakuerade och övriga flyktingar, som befinnas böra underkastas karantänsbehandling, 23.4 1945.
- 20 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkaren II, brev till förläggningsschefen Kummelnäs från förläggningssläkaren Nya Museet i Malmö, 14.8.1945.
- 21 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, 1945 års flyktingsjukvårds arkiv, Chefläkarens korrespondens 1945–, brev från Medicinalstyrelsens representant till vederbörande läkare vid mottagningsstationer för flyktingar, 12.5.1945.
- 22 Malmö stadsarkiv, Hälsovårdsnämnden i Malmö, E2AA:14, P.M. angående flyktingsjukvården m.m. i Malmöhus län efter 1/9 1945, från Medicinalstyrelsens representant, 5.9.1945.
- 23 Riksarkivet, Kungl. Medicinalstyrelsens arkiv, Lasarettbyrån Beredskapsavd., Handlingar rör. beredskapssjukhus 1940–, E II b:1, brev till Folkskolestyrelsen i Jönköping, november 1945.

Referenser

- Andersen, Dorte Jagetic; Klatt, Martin & Sandberg, Marie (red.) 2012: *The Border Multiple. The Practicing of Borders between Public Policy and the Everyday Life in a Re-Scaling Europe*. Farnham: Ashgate.
- Bogatic, Wirginia 2011: *Exilens dilemma: Att stanna eller att återvända. Beslut i Sverige av polska kvinnor som överlevde KZ-lägret Ravensbrück och räddades till Sverige 1945–1947*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Brissman, Henrik 2010: *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft*. Lund: Lunds universitet, Ugglan, Minervaserien 15.
- Byström, Mikael 2006: *En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar om utlännningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Byström, Michael & Frohnert, Pär (red.) 2013: *Reaching a State of Hope. Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*. Lund: Nordic Academic Press.
- Frykman, Jonas 1993/2005: Nationella ord och handlingar. I: Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Idvall, Markus & Nilsson, Fredrik 2017: ”Man bör ha en medicinsk spärr”. En studie av kulturellt gränsarbete. I: *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, nr 8, s. 23–35.
- Idvall, Markus & Nilsson, Fredrik 2018: ”Där den stora uppsorteringen börjar”. Om nationsgränser och nationella reningsriter. I: *Laboratorium för folk och kultur. En kulturvetenskaplig tidskrift*, nr 1.

- Montesino, Norma 2007: Flyktingmottagning, en fråga kring hälsa och arbete. Myn-
 digheternas organisering av flyktingmottagandet i Sverige, 1940- och 1950-talen. I:
 Ekberg, Jan (red.), *Sveriges mottagning av flyktingar – några exempel*. Årsbok 2007
 från forskningsprofilen Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer (AMER)
 vid Växjö universitet. Växjö: Växjö University Press.
- Montesino, Norma & Thor, Malin 2009: Migration och folkhälsa. Hälsopolitiska
 bedömningar i den svenska flyktingmottagningen under 1940-talets första hälft. I:
Historisk tidskrift, 129:1, s. 27–46.
- Nilsson, Fredrik 2019: ”Yet, they are still humans in need of help”. On humanitarian
 aid and moral performances. I: Eldh, Christer & Nilsson, Fredrik (red.), *Öresund and
 Hospitality: Cultural Complexity and the DNA of a Region*. Stockholm & Göteborg:
 Makadam (under utgivning).
- Olsson, Lars 1995/2008: *På tröskeln till folkhemmet. Baltiska flyktingar och polska kon-
 centrationslägerfångar som reservarbetskraft i skånskt jordbruk kring slutet av andra
 världskriget*. Lund: Morgonrodnad.
- Rehn, Siv 2001: *Krigssjukhus i Norrbotten under beredskapsåren 1939–1945*. Stock-
 holm: Probus.
- Rumford, Chris 2014: *Cosmopolitan Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Åman, Anders 1976: *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska
 vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*.
 Stockholm: LiberFörlag/Sveriges Arkitekturmuseum.

Ett förlorat kapitel i den fria viljans historia

Av Paul Linjamaa

DE FLESTA MÄNNISKOR har förmodligen någon gång känt att de inte ensamma är herrar över sina liv. Vi kan inte påverka vilken tid, plats eller social omständighet vi föds eller växer upp i. Slumpen kan dessutom stundtals verka skrämmande påtaglig och ibland drabbas vi av omständigheter som gör att känslolivet tar över, vi tappar kontrollen. Hur kommer det sig då att tanken om att människan har en fri vilja är så fast förankrad i många medvetande? Vad är egentligen en fri vilja? I den här korta essän ska jag först redogöra för den fria viljans tidigaste historia och sedan belysa några aspekter av dess framväxt som tidigare förbisetts. Som vi strax ska se är det bland stoikerna som fröet till doktrinen om den fria viljan först tar form men som blommar ut först när tidigkristna teologer involverar sig i frågan. Majoriteten av den klassiska tidens filosofer avskrev egentligen möjligheten till en helt fri vilja som absurd, det var så uppenbart för de flesta att människor inte själva bestämde över sina omständigheter. Så vad i kristendomen var det som frammanade en så revolutionerande tanke som gick emot nästan allt annat filosofiskt vetande?

Alla kristna var dock inte överens i frågan. Faktum är att tidigkristna teologer debatterade frågan om den fria viljan, men det är endast den ena sidan av slaget om viljans natur som uppmärksammats av forskare. Strax ska vi stifta närmare bekantskap med kristna teologer som likt de flesta filosofer tidigare förnekade tanken om att människan har en fri vilja, kristna som sedan bekämpades av företrädare för det som blev statskyrkans officiella hållning i frågan. De teologer som statskyrkan knöt till sig menade att det omöjligt gick att bygga en hållbar etik utan doktrinen av den fria viljan. Att det funnits kristna som byggde hela sitt etiska tänkande på idén om att människans

vilja var starkt begränsad har ansetts så främmande att moderna forskare antingen avsiktligt förbisett dessa kristnas tankar som oseriösa och därför inte värda att studera eller ansett beskrivningarna av dem vara polemiska konstruktioner, uppdigtade av kyrkans män i behov av en motståndare. Det som följer här är främst tillägnat detta bortglömda kapitel i den fria viljans historia.

Platon, Aristoteles och stoikerna om människans vilja

För tidiga grekiska filosofer som Platon och Aristoteles var vilja (βούλησις) en väldigt speciell form av begär, något knutet till förnuftet.¹ Om människan ansåg att något var gott skulle detta något bli ett föremål för begäret och det goda, vilket under antiken var intimt knutet till det rationella. Platon – och Aristoteles efter honom – delade upp människans sinne i tre delar. Förutom den ädlaste delen, den rationella, fanns två andra komponenter, två delar som förknippades med känslor: den själsliga delen som styrde känslor som heder och mod, och den kroppsliga delen som styrde de mest basala drifterna som hunger, lust och ilska. Viljan kopplades alltså tidigt till den finaste delen av människan, förnuftet och förmågan till rationellt och kalkylerat tänkande, en drift som alltid strävade efter det goda.

Platon och Aristoteles ansåg dock att den rationella delen aldrig stod helt självständig, aldrig ensamt avgjorde alla beslut. Enligt Platon och Aristoteles var människan alltid påverkad av de andra två delarna, av de känslomässiga delarna. Om man ville leva ett rikt och moraliskt liv, uppnå lycka, så skulle man söka balans mellan dessa tre delar. Det var inte eftersträvansvärt att låta de kroppsliga eller sinnliga begären ta över, det kunde leda till övermod, hybris, frosseri och annan omoral, vilket oundvikligen skulle orsaka lidande. Det var den rationella delen som styrde människan mot det goda och endast den del som kunde besinna att de andra två, men aldrig helt undertrycka dem. Det var egentligen inte förtjänstfullt att försöka förtrycka de två känslomässiga delarna helt. En människa som saknade heder och mod, eller underlät att äta och dricka måttligt för att upprätthålla en frisk kropp, kunde aldrig uppnå sann lycka. Det handlade alltså om balans, och rätt balans uppnådde man endast om den rationella delen var starkast av de tre. Alla människor hade dock inte samma förutsättningar. Vissa hade naturliga anlag för atletiska bedrifter, var födda soldater eller idrottsmän, andra hade konstnärliga

begåvningar, hade kurativa instinkter, eller anlag för filosofi. En stor grupp behövdes för tyngre kroppsarbetare, många av vilka levde sina liv som liv-egna, och hade enligt den tidens antropologiska teorier anlagen för just detta. Detta var såsom det skulle vara. Idealsamhället kunde inte endast bestå av filosofer eller idrottsmän, alla delar behövdes och ett lyckligt och fungerande samhälle ansågs därför vara resultatet av att människor ägnade sig helhjärtat åt sitt specifika kall och höll sig i sin samhällsklass. Det här var en välspridd världsbild, framlagd av bland annat Platon, och den underbyggdes av de antropologiska teorier som nämnts ovan.

Stoikerna utvecklade en något annorlunda hållning till vad som utgjorde ett lyckligt och framgångsrikt liv, och hur människans sinne egentligen fungerade.² De ansåg att människan fattade sina beslut, och formade sitt liv, genom att reagera på olika impulser som dök upp i sinnet. Ett lyckligt liv var resultatet av att bara agera på de impulser som ledde till det goda, och detta kunde endast ske ifall man lät den rationella delen fatta *alla* beslut. Känslor borde alltså inte få styra beslutsfattandet överhuvudtaget. Här skiljde sig stoikerna från Platon och Aristoteles, eftersom de inte förnekade möjligheten till att den relationella delen – vilket förknippades med viljan – kunde uppnå självständighet, bli helt autonom, i alla fall i teorin. En fri vilja infann sig hos de människor vars rationella del helt självständigt kunde fatta alla beslut. Här hittar vi de tidigaste spåren av tanken om en fri vilja, med det är alltså något helt annat än vad som skulle utvecklas bland kristna och vad vi idag oftast tänker oss fri vilja innebära.³ Frihet innebar, enligt stoikerna, frihet från inre tvång (läs: känslor), inte frihet att välja gott eller ont i alla lägen. En fri människas beteende var därför fullkomligt förutsägbart, en fri person valde *alltid* det goda, inget annat var möjligt per definition. Varför skulle någon som var fullkomligt styrd av sin rationella del någonsin välja någon annat än det som inte ledde till lycka, välja det dåliga före det goda? En sådan person som valde det onda före det goda kunde alltså enligt stoikerna knappast anses fri. De tidigaste beskrivningarna av vad en fri vilja egentligen innebar låter ironiskt nog mer som determinism.

Detta är egentligen inte så konstigt. Stoiker ansåg nämligen att tillvaron var kausalt determinerad. Orsak resulterade alltid i en oundviklig verkan. Allt som skedde i kosmos var följden av ett orsakssamband och sann lycka uppnåddes endast om man förlikade sig med den gudomliga strukturen som genomsyrade världen (Logos), det som fastställde detta orsakssamband. Detta

gick ut på att inse att man inte kunde påverka det som redan var kausalt ordnat, att inte låta de omständigheter man ställdes inför orsaka känslotvingar, även om de för människan kunde te sig oförklarliga och hemska. Den kände stoikern Epiktetos, som levde en stor del av sitt liv som slav, sägs ständigt ha påmint sig själv om sina nära och käras dödlighet, föreställt sig deras död för sitt inre, detta för att han inte skulle överraskas och tappa fattningen om någon av dem plötsligt miste livet.⁴ En fri vilja var helt fri från känslostyrda reaktioner. Enligt stoikerna var det ytterst ovanligt att en människa uppnådde det utvecklade tillståndet som det innebar att ha en fri vilja. De flesta människor nådde aldrig så långt och hade aldrig träffat någon som nått dit heller. Antikens filosofer, varken stoiker, platoniker eller peripatetiker (som Aristoteles efterföljare ofta kallas), ansåg alltså inte att människan var född med en fri vilja. Denna tanke föds under andra århundradet och utvecklas först bland kristna teologer.

Framväxten av teorin om den fria viljans universalitet

De flesta kristna under antiken ansåg att Gud var allsmäktig och alltigenom god.⁵ Detta innebar att Gud hade vissa egenskaper naturligt och nödvändigt. Om Gud var allsmäktig så innebar det att han hade fri vilja, alltså att Gud helt och fullt ut kontrollerade sina egna handlingar. Om Gud verkligen var god så innebar det också att han var rättvis. Orättvisa var inte kompatibelt med godhet. En rättvis Gud skulle aldrig skapat en värld i vilken somliga människor var ämnade att förtappas. I enlighet med den mest utbredda kristna eskatologin skulle Gud döma varje människa efter sina gärningar. Om denna dom verkligen var rättvis förutsatte det att människan själv kunde bestämma sina gärningar, det som Gud på domedagen baserade sitt beslut på. Detta skriver flera tidigkristna författare – teologer såsom Justinus Martyren, Irenaeus av Lyon och Klemens av Alexandria – då de beskriver nödvändigheten bakom teorin om människans fria vilja, en doktrin som alltså var fast förankrad en specifik gudsbild.⁶

Det dröjer dock ända till tredje århundradet innan det första kristna verket författas som verkligen diskuterar den fria viljan på djupet. Det är den kristna filosofen och teologen Origenes av Alexandria som i sitt verk *Om grundvalarna* står för denna djupdykning.⁷

Enligt Origenes var Gud i tidernas begynnelse omgiven av varelser som helt

och fullt bestod av substansen *intellekt* (νοῦς). Enligt antikens anatomilära bestod människan av tre grundläggande substanser (som korresponderade med de tre sinneskomponenterna): materia, själ och intellekt. Intellektet var förknippades med det rationella i människan. Intellektet gav liv åt människans kontrollcentrum och beslutsfattande organ, det som förknippades med själen och känslor som mod och heder. Kroppen utgjordes sedan till största delen av materia i olika former, i huvudsak de fyra kroppsvätskorna (gul galla, blod, slem och svart galla), kopplade till de fyra grundämnena som utgjorde allt synbart i kosmos: vatten, luft, eld och jord.⁸ Det var kroppen som gav upphov till de mest grundläggande drifterna. Kristna tänkare kom att sammanblanda intellektet, den finaste delen i människan, med begreppet ande (πνεῦμα), eftersom det i Första Mosebok klart och tydligt stått att Gud *andades* in en ande i den första människan, vilket gjort att hon fått liv. Det här var en världsbild och antropologi som de flesta kristna kunde skriva under på, och den var väl förankrad i tidens fysik, antropologi och medicin.

De första århundradena var det mycket populärt bland kristna att spekulera i vad som hänt den allra första tiden i skapelsen, före skildringarna i Första Moseboken. Origenes presenterade alltså en teori om den fria viljan genom en mycket avancerad skapelsemyt. Han hävdade att det i begynnelsen endast funnits andliga varelser, bestående av rent *intellekt*, som levt tillsammans med Gud i urtiden. Gud hade givit dessa varelser fri vilja att själva bestämma ifall de ville leva i den harmoni som livet med Gud utgjordes av eller om de ville lämna den. Vissa hade valt att lämna gemenskapen med Gud, och detta hade gett upphov till en mer grundläggande och mindre perfekt tillvaro. Gud initierade då en skapelseprocess med syfte att föra tillbaka dessa fallna andar. Vissa andeväsen förvandlades till änglar, andra till demoner och en tredje grupp placerades i materiella kroppar på jorden: människor.⁹ Detta var Origenes tolkning av skapelsen, och den var mycket lik nyplatoniska skildringar. Nyplatoniker ansåg nämligen att skapelsen varit en process som igångsatts för att förädla kunskapen i den andliga världen. Vissa andar hade självmant lämnat andevärlden för att bege sig ner i materia i syfte att utöka sin kunskap om olika livsformer. Det enda sättet att lära sig om livet i materia, utgjord av lidande och död, var att göra det i första person. Syftet var dock alltid att anden till sist skulle återvända, men skillnaden från Origenes syn på de nedstigna andarna var att nyplatonikerna ansåg, mycket likt stoikerna vill jag hävda, att en fri vilja var praktiskt taget omöjligt att

kultivera i en värld där anden ständigt utsattes för olika intryck från de rudimentära elementen, materian, som ständigt gav upphov till basala känslor som hunger, lust, ilska, trötthet, osv. Dessa drifter slet och drog i viljan och tvingade den till underkastelse.¹⁰

Det är alltså här, i nära samblandning med medvetandeteori, kosmologiska, och metafysik, vi hittar många av de tidigaste teorierna om vad en fri vilja egentligen innefattade. De tidiga förespråkarna för den fria viljan finner vi bland stoiker och tidiga kristna, men de skiljer sig helt från varandra. Bland stoiker ansåg man att den fria viljan inte var något som människan föddes med. Det var snarare en egenskap som i stort sätt var onåbar för de flesta människor, eftersom den förutsatte utvecklingen av en vilja som stod helt fri från påverkan från känslor och andra påtryckningar. Origenes och andra tidiga kristna teologer utvecklade en annan syn på viljan, där viljan ansågs fri från början, detta för att det inte skulle verka som att Gud påtvingade sig människan eller dömde andra till döden redan på förhand. Det stod var och en fritt att välja att underkasta sig Gud och hans son Jesus Kristus, oavsett omständighet, eller att låta bli.

Även om just Origenes skapelseberättelse inte blev allmänt accepterad bland kristna, utan tvärtom försköts av kyrkan vid ett senare skede, kom kyrkan ändå att fastslå doktrinen om den fria viljan som ortodox (föremål för *rätt tro*). Alla kristna accepterade dock inte denna uppfattning. Det fanns de kristna som ansåg att människans naturliga och sociala förutsättningar, den kroppsliga och sinnliga status man föddes med, var avgörande för om man ens var mottaglig för det frälsande budskapet som Jesus kommit med. Det är dessa kristna som vi ska stifta närmare bekantskap med i det efterföljande, en del av den tidiga kristendomens historia som länge negligerats, till och med förnekats.

Kristen determinism och varför moderna forskare ignorerat den

Redan i mitten på 100-talet attackerade Irenaeus av Lyon olikvärdande kristna för att de förnekade doktrinen om den fria viljan. Irenaeus skrev ett flerbandsverk med titeln *Om att avslöja och motbevisa den så kallade kunskapen*, mer känd under den förkortade titeln *Mot heresierna*.¹¹ Detta alster är i huvudsak riktade mot de som Irenaeus identifierade som valentinianer,

lärjungar till den kristna teologen Valentinus (ca 100–160), verksam i Rom under andra århundradets mitt. Dessa kristna var, precis som Origenes kom att bli, intresserade av skeendena före skapelseprocessen på jorden. Men många valentinianer (i likhet med Platon och andra filosofer) ansåg att det var uppenbart att vissa människor hade naturliga anlag för att tillskansa sig kunskap (och därför också moraliskt beteende), medan andra verkade helt obenägna att följa sin rationalitet utan ständigt drogs till orättfärdighet. Valentinianerna inspirerades av vissa metafysiska och kosmologiska teman som var populära under senantikens tankar som gick att spåra till Platon och hans idéer om skapelsen. Platon hade menat att skaparen av världen inte var den sanna och högsta Guden, utan var en mäktig varelse som befann sig utanför idévärlden (eller himlen i kristna termer). Det fanns alltså en fullkomlig och andlig tillvaro bortanför det materiella kosmos, menade Platon, och många kristna tog till sig samma bild. Irenaeus angrep dock de kristna som hävdade att de hade särskilda anlag för att återvända till denna andliga tillvaro.¹² Irenaeus menade att valentinianerna var just sådana kristna. De hävdade att det fanns tre människotyper: andliga människor, själsliga människor, och materiella människor. Valentinianerna, enligt Irenaeus, menade att de själva tillhörde det andliga släktet som var naturligt benägna för frälsning.¹³ De andra kristna var så kallade själsliga människor och de kunde välja fritt ifall de skulle följa Jesu budskap eller inte. De materiella människorna – greker, romare och barbarer – skulle förgås eftersom de dyrkade avgudar och förnekade Jesus hur mycket man än missionerade hans glada budskap. Irenaeus lade dock till den osannolika anklagelsen att eftersom dessa kristna ansåg att de var naturligt frälsta – eftersom de tillhörde det andliga släktet – så ansåg de att de inte behövde följa några samhälleliga regler och lagar utan kunde bete sig hursomhelst och ändå uppnå frälsning. Det finns dock inget stöd för denna sista tanke, förutom Irenaeus väldigt polemiska skildringar som följer sedvanliga mönster i beskrivningar av ”den andre”: motståndarens position beskrivs som oetisk och morallös medan ens egen ståndpunkt målas upp som den enda rimliga.

Men antropologin som Irenaeus beskrev och som han kopplade till valentinianerna finner stöd i flera antika källor, i valentinianernas egna texter dessutom. I en valentiniansk antologi kallad *Utdrag från Theodotos*, nedtecknad av Klemens av Alexandria, kan vi läsa följande beskrivning:

De andliga människorna är naturligt frälsta. De själsliga människorna, eftersom de har fri vilja, har möjligheten för både tro och oförgänglighet, men också förnekelse och försakelse. De materiella å sin sida är förtappade av naturen.¹⁴

I denna beskrivning av olika människotyper är det bara vissa som åtnjuter fri vilja. De själsliga människorna verkar dessutom ämnade för frälsning medan de materiella människorna verkar vara förlorade redan från början. Detta verkar onekligen som en form av determinism, en kompatibilism där fri vilja och determinism samverkar.

Moderna forskare har länge ignorerat denna spännande antropologi. Istället för att fråga sig vad för social kontext och etiskt system som den kan ha speglat har den istället avskrivits av samma anledning som Irenaeus polemiska attacker inte ansetts tillförlitliga: de måste vara polemiska konstruktioner. Ingen kan väl ha ansett att det redan var förutbestämt vem som skulle frälsas samtidigt som man värdesatte etik och moral? Kristen moral och etik var ju beroende av tanken att gud var god och skänkt alla fri vilja.

I en annan valentiniansk text som påträffades i Egyptens sand år 1945, *Den tredelade traktaten*, får vi ta del av ytterligare en variant av en kristen deterministisk antropologi:

Den andliga klassen (av människor) mottar full frälsning på alla sätt. Den materiella (klassen) kommer motta försakelse på alla sätt, precis som någon som förnekar (frälsaren). Den själsliga klassen däremot – eftersom den är i mitten då den fördes fram och skapades – är dubbel, i enlighet med dess knutenhet till både gått och ont.¹⁵

Här har vi ytterligare en antik kristen antropologi som presenterar frälsningen som redan förutbestämd. Dessa kristna ansåg inte att det var upp till alla människor att själva välja fritt om de skulle acceptera Jesu frälsningsbudskap eller inte. Men hur levde egentligen människor sina liv med en sådan syn på tillvaron, och vilken etik gav den upphov till?

Anledningen till att forskare länge ignorerat denna fråga, menar jag, är att man i forskningen kring den tidiga kristendomen länge närt en naiv bild av vad determinism egentligen innebar under antiken. Determinism, tanken att tillvaron till viss grad redan var förutbestämd, till exempel ordnad i strikta

kausalsamband där varje händelse var orsaken av en orsakskedja, var ganska allmänt rådande uppfattningar. Dessa idéer bör dock inte blandas ihop med hård determinism: tanken att allt, även människans vilja, var determinerad. Detta var främmande för de flesta filosofer. Men det fanns ju uppenbarligen saker som människans vilja *inte* kunde råda bot på: ens fysiska och sociala förutsättningar, etnicitet och social status till exempel (som vi sett var det inte lika vanligt under antiken, om ens eftersträvansvärt, att göra klassresor). Människans förutsättningar, de fysiologiska och sociala, ansågs av antikens filosofer spela roll för ens möjlighet att nå etisk och andlig excellens. Alla kunde helt enkelt inte bli upplysta filosofer.

Det är detta som vissa kristna, såsom valentinianerna, tog vara på i utvecklandet av sina antropologier och etiska system. Vissa ansågs naturligt benägna för frälsning, medan andra helt uppenbart blint förnekade Jesu frälsningsbudskap hur mycket man än försökte övertala dem. En mjuk deterministisk antropologi såsom den vi sett i de ovan citerade valentinianska texterna passar alltså ganska väl in i en förmodad tidigkristen social kontext. Texterna skrevs förmodligen inte för att läsas av gemeneman, utan snarare av den elit som befann sig i ledande positioner inom gruppen: de andliga. De andliga människorna var de etiska experterna, de som hade kunskap om rätt och fel och som handlade moralisk helt naturligt. Dessa människor visade genom sitt beteende att de var predestinerade för frälsning. Alltså, i motsats till vad Irenaeus hävdade – att dessa människor helt struntade i etik och moral och försköt samhällets normer eftersom de var naturligt frälsta – var faktumet med största sannolikhet precis tvärt om. De människor som ansågs naturligt frälsta kunde inte agera på något annat sätt än som etiska förebilder just på grund av sin andliga utveckling. I *Den tredelade traktaten* står det också att de andliga människorna bör agera som lärare och förebilder för andra, de är ”lärare till de som behöver vägledas”.¹⁶ De själsliga människorna, alltså de som hade potentialen att bli frälsta men som behöver vägledning i livet betedde sig som människor gör mest: gjorde både gott och ont. De materiella var de som stod utanför den kristna gemenskapen och som inte kristna lärare och missionärer (de andliga människorna) kunde nå. I *Den tredelade traktaten* kopplas de materiella människorna ihop med greker och barbarer, de som inte ger upp sina egna gudar till förmån för Jesus och den sanna Guden och som ibland till och med förföljer kristna, den värsta sortens omoraliskt beteende enligt texten.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det gick utmärkt att utveckla effektiva etiska och antropologiska system utifrån ett mjukt deterministiskt sätt att se på världen. Men hur visste du då om du tillhörde det andliga eller själsliga släktet, eller om du till och med var en materiell människa som var ämnad för förtappelse? Det korta svaret lyder: det visste du inte. Betydde detta att hela systemet förkastades om en person som ansetts vara förutbestämd frälsning, en andlig människan som egentligen borde vara moraliskt perfekt, plötsligt betedde sig omoraliskt? Nej, snarare fungerade en mjuk deterministisk antropologi lika väl i vardagliga sociala situationer som de antropologier som förutsatte fri vilja för alla. Deterministiska antropologiska modeller kunde förklara eventuella avvikelser med att de personer som avvek måste varit förtäckta materiella eller själsliga människor hela tiden, men att det inte gått att se tidigare. Hur effektivt var ett etiskt system som var grundat i deterministiska tankar? Förmodligen precis lika effektiva som andra system, skulle jag vilja hävda. Det gällde helt enkelt att spela den roll som du ansåg (eller kanske hoppades) på att du hade. En moralisk och andlig människa, någon som var ämnad för frälsning, begick helt enkelt inte omoraliska handlingar. Hävdade du att du var en andlig människa, och aspirerade på den positionen i gruppen, så gällde det helt enkelt att försöka leva upp till idealet. På vilket sätt skiljer sig egentligen denna identitetsskapande struktur från andra? Spelar vi inte alla olika roller i det ändlösa sociala spel som utgör grunden för människans liv?

För att placera de korta historiska utveckelserna ovan i ett modernare perspektiv kan vi påminna oss om den tyska sociologen Max Webers arbete. I boken *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* skrev Weber under tidigt 1900-tal om fenomen som liknar den determinism vi tagit del av ovan.¹⁷ Weber undersökte protestantiska grupper som hyste föreställningen att Gud, som ju var allvetande, alltid vetat exakt vilka människor som skulle räddas på domedagen: deras namn fanns uppskrivna hos Gud redan från begynnelsen. Många protestanter resonerade att de människor som var ämnade att njuta av evigheten i livet efter med största sannolikhet skulle vara välsignade av Gud även med världslig framgång. Detta resonemang lade grunden till framgångsteologin. Gud välsignar dem som tillhör honom. Här i protestantismen identifierade Weber grunderna till den moderna kapitalismen, det

idoga sökandet efter materiell framgång. I ljuset av den ovanstående korta utläggningen om antik kristen determinism så borde man dock kunna hävda att den förmoderna framgångsteologin, och varför inte även den moderna kapitalismens anda, snarare har antika rötter.

Noter

- 1 För två översiktliga verk som studerar utvecklingen av tanken om den fria viljan i ljuset av antik filosofi, se Michael Frede, *A Free Will: Origins of the Notion in Ancient Thought*, red. A. A. Long (Berkeley: University of California Press, 2011); Albrecht Dihle, *The Theory of Will in Classical Antiquity* (Berkeley: University of California Press, 1982).
- 2 Katerina Ierodiakonou, "How Feasible is the Stoic Conception of Eudaimonia?," i *The Quest for the Good Life: Ancient Philosophers on Happiness*, red. Øyvind Rabbås et al. (Oxford: Oxford University Press, 2015), 183–196; Brad Inwood, red. *The Cambridge Companion to the Stoics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); A. A. Long, "Freedom and Determinism in the Stoic Theory of Human Action," i *Problems in Stoicism*, red. A. A. Long (London: Athlone Press, 1971), 173–199.
- 3 Susanne Bobzien, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (Oxford: Clarendon Press, 1998).
- 4 Epictetus, *Discourses III.28.84–88*; i engelsk översättning av W. A. Oldfather (Loeb Classical Library. Cambridge M.A.: Harvard University Press, 1925, 1928).
- 5 För en överblick över tidigkristen filosofi, se George E. Karamanolis, *The Philosophy of Early Christianity* (London and New York: Routledge, 2014).
- 6 Karamanolis, *The Philosophy of Early Christianity*, 168–176.
- 7 I engelsk översättning av John Behr, *Origen: On First Principles* (Oxford: Oxford University Press, 2017).
- 8 David C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, Prehistory to A.D. 1450* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 275–325.
- 9 Mark S. M. Scott, *Journey Back to God: Origen on the Problem of Evil* (Oxford: Oxford University Press, 2012); Gunnar af Hällström, *Fides simpliciorum according to Origen of Alexandria* (Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1984).
- 10 John M. Rist, "Prohairesis: Proclus, Plotinus et alii," i *De Jamblique a Proclus*, red. Bent Dalsgaard Larsen (Genève: Vandœuvres, 1974), 103–117.
- 11 För en svensk översättning i urval, se Olof Andrén, *Irenaeus av Lyon: Mot here-sierna* (Lund: Artos & Norma, 2015).
- 12 Geoffrey Smith, "Irenaeus, the Will of God, and Anti-Valentinian Polemics: A

- Closer Look at Against the Heresies 1.12.1”, i *Beyond the Gnostic Gospels: Studies Building on the Work of Elaine Pagels*, red. E. Iricinshi et al. (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 93–123.
- 13 Irenaeus, *Mot heresierna I*.
 - 14 Min översättning av *Utdrag från Theodotos 56:3*: Τὸ μὲν οὖν πνευματικὸν φύσει σφζόμενον· τὸ δὲ ψυχικόν, αὐτεξούσιον ὄν, ἐπιτηδειότητα ἔχει πρὸς τε πίστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οἰκείαν αἴρεσιν· τὸ δὲ ὑλικὸν φύσει ἀπόλλυται. Text från Robert Pierce Casey, *The Excerpta ex Theodoto of Clement of Alexandria* (Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 1934).
 - 15 Min översättning av *Den tredelade traktaten 119:16–24*: δε πιγενος ἡππ(εγμ) αττικοῦ φναχι ἡπινογρμε· τηρῶ κατα ρητε νιμ· πιργλικον ἡδε φναχι πτεκο κατα ρητε νιμ· κα(τα) πρητε ἡογρει εφτ ἀρτηγ πιψυχικον Δ[ε] ἡγενος· ζωσ εγῆ ρῆ τιμητε πε· ρῆ πεφσῆντῆ ἀβαλ· ἀγω πεφκω ἀρρηῆ ζωωφ ἀν φρατρε· κατα πεφτωω ἀπαγαθον ἡῆ πκακον. Se koptiskan i Harold W. Attridge och Elaine Pagels, i Harold W. Attridge, red., *Nag Hammadi Codex I (The Jung Codex): Introduction, Text, Translation, Indices* (Leiden: Brill, 1985).
 - 16 Den tredelade traktaten 116:19–20: νε ρῆσαρ δε ἡταγ {ῆ} νε νεει· ετῆρχεια ἡσβογ.
 - 17 I svensk översättning av Agne Lundquist, Max Weber: *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (Stockholm: Argos/Palmkrons Förlag, 1978).

Kunglig import

En studie över märkliga kungaval

Av Klas Nilsson

TIDEN RUNT 1809 var en turbulent period i svensk historia, kanske mer turbulent än någon annan. Militära nederlag mot Ryssland resulterade i förlusten av den finska delen av riket och detta underströk något som många säkert redan hade insett, nämligen att Sveriges tid som respektingivande krigarstat nu definitivt var förbi. Missnöjet gentemot den enväldige Gustav IV Adolf stegrades i takt med de militära motgångarna och nådde sin kulmen den 13 mars när generaladjutanten Carl Johan Adlercreutz tillsammans med några andra officerare marscherade upp till slottet och satte hela kungafamiljen i husarrest. En helt ny författning förbereddes i stor hast och antogs av ständerna redan den 6 juni samma år, varefter den avsatte kungens farbror, hertig Karl, förklarade sig villig att åta sig rikets styrelse under denna nya regeringsform som Karl XIII. Den nye regenten var dock till åren kommen, hade vacklande hälsa och saknade arvingar. Det stod med andra ord klart att frågan om en efterträdare måste lösas, ju snabbare desto bättre – och det är denna process som har inspirerat till föreliggande text. Den slutgiltiga lösningen på tronföljdsfrågan känner vi alla till: kungakronan tillföll så småningom den franska fältmarskalken Jean Baptiste Bernadotte som försvenskade sitt namn till Karl XIV Johan och etablerade den dynasti som i fjor kunde fira sitt tvåhundraårsjubileum. Mindre känt är kanske det faktum att valet först hade fallit på den danske prinsen Kristian August av Augustenborg, som också var Sveriges kronprins i ungefär fyra månader under namnet Karl August, innan han dog av slaganfall under en militärövning på Kvidinge hed i nordvästra Skåne. Kristian August och Bernadotte förefaller ha varit två vitt skilda personligheter, i såväl karaktär som härkomst, men vad som fascinerar mig här är det som för dem samman, deras kanske enda gemensamma nämnare: *de var inte av svensk härkomst.*

Hur kommer det sig att råd och ständer frivilligt valde att lägga rikets främsta ämbete i händerna på först en dansk och sedan en fransman? Om vi föreställer oss en styrande monark som den högste representanten för ett land och ett folk, eller kanske till och med som en personifiering av nationens politiska identitet, enighet och kontinuitet, är det onekligen förbryllande att man skulle vilja kröna till kung en person av utländsk härkomst som lär sakna kännedom om lokala förhållanden och konvenanser. Likt jungfrun av Orleans i Friedrich Schillers (1801/1813, s. 6) pjäs med samma namn kan man fråga sig huruvida

En konung, kommen ifrån annat land,
 Skall han väl detta landet kunna älska,
 Der ej hans stamfars helga lemning hvilar?
 Den ej var ung med våra ynglingar,
 Hvars hjerta ej på våra ord kan svara,
 Kan han en far för sina söner vara?

Vi ska givetvis inte betrakta valen av Kristian August och Bernadotte utifrån alltför anakronistiska antaganden om tydligt bundna nationella identiteter, men en allmän misstro mot främlingar och utländsk påverkan uppstod knappast i och med den sena 1800-talsnationalismen. Idén om ett fädernesland hotat om och om igen av främmande makter var utan tvekan utbredd och Danmark var ju sedan gammalt Sveriges främsta arvfienne – vid sidan av Ryssland. Faktum är att kontakten med Kristian August initierades mitt under pågående krig mellan de två staterna och detta medförde att han inte omedelbart kunde tacka ja till erbjudandet; han var tvungen att först invänta det fredsfördrag som undertecknades i Jönköping den 10 december 1809. Valet av Bernadotte föregicks även det av militära spänningar; Sverige låg formellt sett i krig med Frankrike mellan 1805 och 1810 och sex månader senare utnämndes alltså en fransk general som kronprins.¹

Min ambition i denna essä är att försöka förstå och förklara valen av Kristian August och Jean Baptiste Bernadotte, men det kommer inte att ske genom en djuplodande analys av det historiska källmaterialet. Som statsvetare är jag skolad att tänka i termer av komparation samt att rikta uppmärksamheten, inte främst mot det unika, utan mot det som kan anses vara generellt i det unika. I texten som följer kommer jag därför att argumentera för att Kristian

August och Bernadotte utgör två fall av ett fenomen som var relativt utbrett i 1800-talets Europa, ett fenomen jag benämner *kunglig import*.

I det följande kommer jag att börja med att definiera detta fenomen på ett sätt som kontrasterar och avgränsar kunglig import från andra sätt på vilka en tron kan tillfalla en utlänning. På basis av denna definition undersöker jag sedan förekomsten av importerade kungligheter i Europa under 1800-talet, närmare bestämt från Wienkongressen till Versaillesfreden. Resultatet av denna undersökning indikerar att fenomenet ifråga knappast kan bortförklaras som en historisk kuriositet utan tvärtom förefaller representera en förhållandevis utbredd strategi för att säkra tronföljden i tider av utrikespolitisk och konstitutionell kris. I textens senare delar utvecklar jag en teoretisk förklaring av kunglig import som understryker de konkreta politiska fördelar detta kunde tänkas medföra. Jag menar att beslutet att bjuda in en monark utifrån kunde generera både utrikespolitiska fördelar och inrikespolitisk handlingskraft, samtidigt som risken för kungligt maktmissbruk var förhållandevis begränsad. I den avslutande diskussionen presenterar jag slutligen några mer övergripande tankar kring kopplingar mellan politisk auktoritet och utländska influenser.

Importerade kungar och andra monarker av utländsk härkomst

Det finns flera olika politiska förhållanden som kan leda till att en framträdande personlighet från ett land upphöjs till regent över ett annat. Vi har först och främst de som tar en utländsk tron i besittning genom militär erövring. I vissa fall sätter de den erövrade kronan på sitt eget huvud, i andra fall utnämner de pålitliga anhängare eller släktingar till att regera. Ett framträdande exempel av denna typ finner vi i Napoleon Bonaparte som inte bara var kejsare över Frankrike utan även kung av Italien, prins av Andorra och Rhenförbundets skyddsherre. Han bestämde dessutom vem som skulle styra i fyra andra europeiska kungariket liksom i över femtio furstendömen (Mansel 1998). Det händer även att främmande stater dikterar tronföljden i ett land utan att utföra några direkta krigshandlingar. Vid Londonkonferensen 1832 bestämde till exempel de europeiska stormakterna att den bayerske prins Otto skulle krönas till kung av Grekland, och Norge hamnade som bekant under svenskt styre i och med freden i Kiel, 1814. Vad

gäller det senare fallet var norrmännen själva måttligt förtjusta och beslutet fick tillslut genomdrivas med militär övermakt, men den svenske kungens 'rätt' att regera över Norge etablerades på pappret snarare än på slagfältet.

Giftermål erbjuder en tredje väg till makten över ett främmande land. Bröllopsband mellan Europas olika kungahus har under en lång tid fyllt diplomatiska funktioner och sådana band befäste dessutom den auktoritet och självsäkerhet med vilken en dynasti kunde hävda sin rätt att regera. På ett närmast tautologiskt sätt utgör nämligen kunglig börd det främsta kriteriet för kunglig legitimitet. Ibland blir den ingifte kungligheten enbart en mer eller mindre maktlös gemål; i andra fall tar han eller hon över makten helt och hållet, vilket exempelvis var fallet med Katarina den stora av Ryssland som avsatte sin egen make. Det faktum att i princip alla europeiska kungahus är släktmässigt intrasslade i varandra öppnar upp en fjärde väg till makten över ett främmande land, nämligen ärftlighet. När det saknas tronarvingar på hemmaplan kan tronföljden säkras genom att en mer avlägsen släkting från utlandet kallas in. Få europeiska regenter lär ha haft mer avlägsna släktband till sin företrädare än den tyske Adolf av Nassau, vars rätt till tronen i Luxemburg grundades i att han var kusin i sjuttonde led till kungen av Nederländerna (som fram tills 1890 var i personalunion med Luxemburg).²

Ingen av dessa fyra typer av utländska monarker fångar det fenomen jag vill undersöka här men de hjälper mig att tydligt identifiera och avgränsa detta. Det som utmärker importerade kungligheter är nämligen två saker: *förekomsten av politiskt självbestämmande* och *avsaknad av släktskap*. Låt oss använda Bernadotte som exempel: Hans rätt att regera Sverige baserades varken på militär erövring eller internationella traktat. Statsrådet – det vill säga 'regeringen' – var mån om att välja en tronföljare som kunde accepteras av främmande makter i allmänhet, och av Napoleon i synnerhet, och valet av Bernadotte kan inte frikopplas från denna typ av överväganden. Men beslutet var i slutändan Sveriges eget och det var ett uttryck för självbestämmande, inte yttre påtryckning eller tvång. Bernadottes regentskap grundades inte heller på giftermål eller ärftlighet. När han blev vald till kronprins var han sedan flera år gift med en fransyska och som advokatson från södra Frankrike saknade han givetvis släktband till svensk kunglighet. Släktskap kan i viss mån konstrueras vilket understryks av det faktum att den fyrtiosjuårige Bernadotte faktiskt adopterades av Karl XIII. Patricia Fleming (1973, s. 232, min övers.) beskriver detta som "ett försök att etablera den enda möjliga

formen av socialt släktskap där biologisk koppling saknades helt och hållet.” Även om Bernadottes adoption, liksom hans namnbyte, kan betraktas som försök att knyta an till inhemsk kunglighet och därigenom förstärka sin legitimitet bör vi givetvis uppfatta detta agerande som motiverat av hans utnämning till kronprins, inte en orsak därtill.

För att sammanfatta diskussionen så har alltså en importerad kunglighet följande specifika kännetecken: den inbjudne monarken är av utländsk härkomst, väljs frivilligt av den stat över vilken han eller hon är tänkt att regera och inte av en främmande makt, samt saknar ärftlig eller äktenskaplig rätt till tronen. Med denna definition etablerad kan jag nu gå vidare till en empirisk undersökning av europeiskt 1800-tal i syfte att ge en historisk överblick över fenomenets utbredning.

En historisk överblick

Låt mig inleda med att säga några ord om undersökningens avgränsning i tid och rum. Skälen till att jag fokuserar på Europa och tiden från Wienkongressen 1816 till Versaillesfreden 1919 är delvis av praktisk art. Efter Napoleonkrigen sker det en viss stabilisering vad gäller statsbildning i Europa, liksom en reducering av antalet suveräna stater jämfört med tidigare perioder, och detta gör en översiktlig analys mer hanterbar. Europeiska stater under 1800-talet kan dessutom anses tillhöra samma typ av analysenheter och samma internationella system vilket gör dem något så när jämförbara. Med det sagt är jag övertygad om att kunglig import är ett fenomen som kan studeras såväl utanför denna världsdelen som längre tillbaks i tiden.³ Det är faktiskt så att valet att studera europeiskt 1800-tal delvis baseras på att kunglig import framstår som *mer* förbryllande där och då än i äldre tider och på andra ställen. Den europeiska kulturen har karakteriserats som förhållandevis xenofobisk och mindre mottaglig än andra för vad Felipe Fernández-Armesto (2008, s. 160) benämner ”främlingens mystik”. Lägg till detta att den politiska utvecklingen under 1800-talet definieras av två processer som båda förefaller gå stick i stäv med beslutet att underkasta sig en monark född i främmande land, nämligen nationalismens genombrott samt spridningen av principen om folkstyre. Förekomsten av kunglig import kan därför anses vara särdeles förbryllande i just Europa under just denna tid. I min undersökning inkluderar jag alla suveräna stater i Europa med en befolkning på mer än 250,000 invånare (se

Gleditsch och Ward 1999). Mellan 1816 och första världskrigets utbrott existerade sammanlagt 37 olika stater, varav 15 'försvann' i samband med Italiens och Tysklands respektive enande. Jag kan tillägga att nästan alla länder var monarkier under hela den aktuella perioden (eller från det datum de blev självständiga); det enda landet som aldrig styrdes av en kung, drottning, tsar, eller annan furste var Schweiz.

I hela åtta av dessa länder beslutades det vid något tillfälle att erbjuda tronen till en utländsk kandidat framför en inhemsk sådan. I Bulgarien gjorde man det faktiskt två gånger: Alexander von Battenberg, en yngre son till hertigen av Hesse, valdes 1879 och regerade i sju år innan bulgarerna framtvingade hans abdikation bara för att kort därefter utnämna en annan tysk prins, Ferdinand av Sachsen-Coburg-Gotha, i hans ställe. Alexander, Ferdinand och de andra sju fallen av kunglig import som jag har identifierat är översiktligt presenterade i tabellen nedan.

Land	Tillträde	Födelsenamn → regentnamn	Ursprungsland	Regenttid
Sverige	1818	Jean Baptiste Bernadotte → Karl XIV Johan	Frankrike	26 år
Belgien	1831	Leopold av Sachsen-Coburg-Gotha → Leopold I	Sachsen-Coburg-Gotha	34 år
Grekland	1863	Vilhelm av Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg → George I	Danmark	50 år
Rumänien	1866	Karl av Hohenzollern-Sigmaringen → Carol I	Preussen	33 år
Spanien	1870	Amadeus av Savoien → Amadeus I	Sardinien	2 år
Bulgarien	1879	Alexander av Battenberg → Alexander I	Tyskland	7 år
	1887	Ferdinand av Sachsen-Coburg-Gotha-Koháry → Ferdinand I	Tyskland och Ungern	31 år
Norge	1905	Carl av Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg → Haakon VII	Danmark	52 år
Finland	1918	Friedrich Karl av Hessen → Fredrik Kaarle I	Tyskland	2 månader

Vid en första anblick är det få gemensamma nämnare mellan de olika fallen som ger sig till känna. Några av länderna i tabellen är gamla, etablerade monarkier, som Sverige och Spanien; andra utgör nya skapelser, som Belgien och Rumänien. De är bokstavligen talat placerade i Europas alla hörn vilket antyder att det inte är ett regionalt fenomen vi har att göra med. I flera fall förefaller importen varit lyckad, åtminstone i den meningen att den inbjudne monarken regerat under en lång tid; Georg I av Grekland och Haakon II av Norge lyckades båda två sitta i över femtio år på sina respektive troner,

även om den förre till slut föll offer för ett pistolskott. Men som kontrast till detta har vi Amadeus I som förklarade Spanien ”oregerligt” efter blott två miserabla år på tronen (Villafaña 2012, s. 72), eller Fredrik Kaarle I som inte ens hann besöka det Finland som valt honom till sin kung innan han vänligt men bestämt ombads abdikera. Med tanke på de kulturella och historiska kopplingarna mellan Norge och Danmark är det kanske inte så överraskande att norrmännen valde just en dansk prins som kung, men det faktum att grekerna gjorde detsamma antyder att närhet och likhet inte är avgörande.

Det finns dock några gemensamma nämnare som värda att notera. Ingen av staterna i listan kan definieras som en stormakt, i alla fall inte vid tiden för sin kungliga import. Beslutet att importera en monark kan därför möjligen betraktas som ett alternativ först och främst för svagare stater, vilket i sin tur kan tyckas antyda att beslutet baseras mer på utrikespolitisk nödvändighet än på uppenbara nationella fördelar. Med det sagt så föreligger det inte nödvändigtvis någon motsättning mellan de båda, vilket jag kommer återvända till.

Om vi istället skiftar fokus till ursprungsländerna ser vi att tyska prinsar verkar ha varit särdeles eftertraktade. Fem av de nio monarkerna i listan var av tysk börd och det är värt att notera att även de två danska prinsarna kan spåra sitt ursprung till det tyska adelshuset Oldenburg. Samtidigt saknar vi helt kandidater från mäktiga stater som England, Ryssland eller Österrike och vi har endast en från Frankrike. Det finns anledning att tro att även detta mönster har med stormaktspolitik att göra, eller rättare sagt med maktbalans. Fallet Grekland erbjuder ett intressant exempel: År 1862 hölls det en folkomröstning i landet för att utse en ny statschef och i denna mottog prins Alfred av England en förkrossande majoritet av rösterna. Detta kunde dock inte trumfa den paragraf i det så kallade Londonprotokollet från 1830 som uttryckligen förbjöd medlemmar från de styrande familjerna i Frankrike, England och Ryssland att beträda den grekiska tronen. Erbjudandet gick därför så småningom vidare till prins Vilhelm av Danmark som hade fått totalt sex röster i valet, jämfört med Alfreds dryga 230,000 (Finlay 1877, s. 286)! Som det grekiska fallet visar kunde alltså länder som var på jakt efter utländska monarker inte alltid få den kandidat de helst ville ha utan fick ibland nöja sig med någon som stormakterna kunde acceptera. Tyska och danska prinsar förefaller generellt sett ha uppfyllt detta kriterium. Men som jag ska återkomma till så är det eventuellt ett misstag att stirra sig blind på nationalitet när vi även bör beakta släktband.

För att urskilja en tredje gemensam nämnare krävs viss kännedom om de olika ländernas politiska historia. Det är nämligen så att den kungliga importen i samtliga identifierade fall föregicks antingen av en självständighetsförklaring eller allvarlig konstitutionell kris. Belgien, Bulgarien, Norge och Finland valde alla att importera en monark strax efter att de hade utropat sin självständighet. I de övriga fallen föregicks samma beslut av en statskupp följt av framtvängad abdikering (Sverige 1809, Grekland 1862, Rumänien 1866, Spanien 1868, Bulgarien 1886). Statskupperna i sig bör nog inte betraktas som direkt orsak till kungaimporten; det är ju snarare så att de aktualiserar behovet av att hitta en ny regent. Men förekomsten av en bakomliggande krissituation förefaller däremot betydelsefull (se Fernández-Armesto, 2008, s. 162). Extrema tider kräver extrema åtgärder, och min tolkning är att kunglig import bör betraktas som en nödlösning på den politiska osäkerhet som kan orsakas av allvarliga militära förluster, kraftig ekonomisk tillbakagång eller en självständighetsförklaring. Det är i detta sammanhang intressant att notera den lättnad Karl XIII lär ha uttryckt efter att han för första gången träffat Bernadotte: ”Jag har spelat ett högt spel, men jag tror jag har vunnit” (cit. efter Lagerqvist 2005, s. 35).

Början på en förklaring

Jag har hittills försökt förtydliga *vad* kunglig import är och ta reda på *hur utbrett* detta fenomen var under europeiskt 1800-tal. Jag har på vägen utvecklat några preliminära tankegångar om de politiska omständigheter som kan tänkas ligga bakom beslutet att bjuda in en utländsk prins, nämligen en relativt svag position i det internationella statssystemet i kombination med en politisk krissituation. Dessa omständigheter ger dock ingen tillfredsställande förklaring till det som främst förbryllar mig, nämligen varför man valde en utländsk kandidat framför en inhemsk sådan eller varför man inte helt enkelt utropar en republik om det nu skulle vara så att lämpliga tronarvingar saknas. Om vi återigen kastar ett öga på 1862 års folkomröstning i Grekland ser vi att den ende kandidaten av grekisk börd, prins Ypsilantis, fick nöja sig med sex röster samtidigt som förslaget att införa republik inte fick fler än nittiotre. Alternativen fanns alltså, men inte det folkliga stödet. Historikern George Finlay (1877, s. 287–288) understryker faktiskt att grekerna starkt motsatte sig en ledare av grekisk börd då ingen sådan ansågs

vara i besittning av den moraliska fiber, kompetens eller opartiskhet som krävdes för att styra landet på ett allmännyttigt vis. Och häri ligger fröet till förståelse av detta till synes förbryllande fenomen: anledningen till att så många europeiska länder valde att importera en monark utifrån står helt enkelt att finna i de politiska fördelar detta beslut kunde medföra. Vad vi saknar är en teori som förtydligar vad dessa fördelar består i.

Jag känner inte till någon studie som specifikt undersöker den typ av kungaval som jag fokuserar på här men det finns faktiskt en litteratur som behandlar ett snarlikt fenomen. Ett antal antropologer med Marshall Sahlins i spetsen har studerat en typ av myter och narrativ som är vanligt förekommande i Sydostasien och Stillahavsområdet och som tydligt sammankopplar politisk auktoritet med utländska influenser: ”It is a remarkably common fact”, skriver Sahlins,

that the great chiefs and kings of political society are not *of* the people they rule. By the local theories of origin they are strangers, just as the draconian feats by which they come to power are foreign to the conduct of the ‘real people’ or ‘true sons of the land’, as Polynesians might express it. [...] Typically, then, these rulers do not even spring from the same clay as the aboriginal people: they are from the heavens or – in the very common case – they are of distinct ethnic stock. In either event, royalty is the foreigner. (Sahlins 1981, s. 111–112)

Det finns ett antal olika versioner av denna typ av narrativ, som går under benämningen *stranger-kings*, men en vanlig framställning skildrar hur en ung främling sköljs iland efter en storm eller plötligt dyker upp på ett annat mystiskt vis; han genomgår därefter ett antal prövningar där han får uppvisa sina exceptionella förmågor, vinner en inhemsk prinsessas hand samt tar kungatronen i besittning. Vi har mött denna framställning otaliga gånger som sagoberättelse men den kan alltså även betraktas som en kulturell teori om samhälle och politik. Sahlins menar att denna berättelse avspeglar en grundläggande benägenhet att dela upp världen i binära kategorier – insida/utsida, jord/himmel, man/kvinna – men att den även kan betraktas som ett politiskt uttryck för giftermål och tabu mot incest. En utländsk prins är för samhället vad en (icke-incestuös) bröllopspartner är för familjen: ett löfte om revitalisering, utveckling, virilitet och fortlevnad (Sahlins 2008, Strathern 2009).

Litteraturen kring *stranger-kings* fokuserar nästan uteslutande på världen utanför Europa men faktum är att liknande narrativ står att finna även i denna världsdel. Den grekiska myten om Pelops erbjuder ett exempel,⁴ liksom ursprungsberättelsen för den frankiska kungaätten Merovingerna (se Sutherland, 2001, s. 119). Min personliga favorit är den så kallade Nestorskrönikan som förtäljer Kievrikets historia från syndafloden till år 1110 (v.t.). Det fanns ingen lag och ordning i riket, får vi veta, vilket ledde till osämja och strid mellan de olika slaviska folken. Oförmögna att lösa sina egna problem var de tvungna att söka hjälp utifrån:

They said to themselves, 'Let us seek a prince who may rule over us and judge us according to the Law.' They accordingly went overseas to the Varangian Russes: these particular Varangians were known as Russes, just as some are called Swedes, and others Normans, English, and Gotlanders, for they were thus named. The Chuds, the Slavs, the Krivichians, and the Ves' then said to the people of Rus', 'Our land is great and rich, but there is no order in it. Come to rule and reign over us.' (Cross och Sherbowitz-Wetzor, 1953, s. 59)

Likheterna mellan dessa *stranger-kings*-narrativ och vad jag här benämner kunglig import förefaller uppenbara men vi bör observera en grundläggande distinktion: Narrativen representerar mytologiska berättelser vars primära syfte är att legitimera en rådande ordning (de är alltså vad antropologer skulle kalla *charter myths*). Det har i princip ingen betydelse om de är grundade i verkliga händelser eller om de är påhittade eftersom mytens sociala funktion är långt viktigare än dess eventuella sanningshalt. De importerade kungar jag har identifierat ovan har å andra sidan verkligen existerat och jag är framför allt intresserad av den konkreta politiska process som ligger bakom och motiverar sådana beslut. Litteraturen om *stranger-kings* kan med andra ord inte ge oss en teori som förklarar denna process men den kan ge oss flera av de byggstenar som behövs. I nästa stycke kommer jag presentera tre hypoteser som tillsammans kan ge en rationell förklaring till varför kunglig import var så pass vanligt förekommande under 1800-talet och dessa hypoteser är alltså i stor utsträckning inspirerade av *stranger-kings*-litteraturen.

Tre hypoteser

Min första hypotes är att importen av en kunglighet från främmande land kunde generera betydelsefulla utrikespolitiska fördelar. Denna person bär på släktband och kontakter som kan möjliggöra förbättrade relationer till andra stater, framför allt till den stat varifrån monarken ifråga härstammar. Beslutet att importera en kung skulle därför kunna vara ett sätt att försöka åstadkomma territoriell utvidgning, uppnå större säkerhet från externa hot eller för att få andra stater att erkänna ens politiska självständighet. Sveriges intresse för Kristian August var till exempel delvis grundat i en förhoppning om att valet av honom skulle medföra att Norge blev svenskt. Kristian August var nämligen vid denna tidpunkt ståthållare i Norge och åtnjöt en betydande popularitet där (NF 1910, s. 1009–1010). Valet av Bernadotte var även det motiverat av en förhoppning om territoriell expansion men i detta fall med blicken riktad österut, mot Finland (Höjer 1943, s. 5–6). Det är därför smått ironiskt att det visade sig bli Bernadotte, inte Kristian August, som till slut lyckades lägga Norge under svenskt styre. Jag nämnde tidigare att en importerad monarks släktförbindelser eventuellt kunde vara viktigare än dennes nationalitet. Ett exempel här är bulgarernas intresse av Alexander av Battenberg som förmodligen hade ganska lite att göra med dennes hessiska ursprung och mer att göra med ett nära släktskap till den ryske tsaren. Georg I av Grekland, i sin tur, var inte bara son till kronprinsen av Danmark utan dessutom svåger till kronprinsen av Storbritannien, vilket var av större betydelse. Kort efter hans kröning överlämnade britterna de Joniska öarna till den grekiska staten vilket förefaller ha med denna anknytning att göra (Clogg 1992, s. 61). Det ska tilläggas att kunglig import knappast kunde garantera utrikespolitisk vinning utan snarare bör betraktas som ett vågspel med betydande insatser. Det mest talande exemplet här är Finland som i oktober 1918 vände sig till den tyske prinsen Friedrich Karl i en strävan att trygga sin nationella säkerhet och självständighet. Beslutet framstår i efterhand som en närmast ofattbar missbedömning från finländarnas sida: blott en månad efter beslutet abdikerar nämligen den tyske kejsaren (tillika Friedrich Karls svåger) och Tyskland kapitulerar ett par dagar senare. Frankrike och Storbritannien vägrade därefter erkänna den finska statens självständighet så länge som Friedrich Karl var tilltänkt som monark.

Min andra hypotes är att importen av en utländsk kunglighet även kunde

generera inrikespolitiska fördelar. I en undersökning av 'främlingen' som social kategori noterar den tyske sociologen Georg Simmel (1971, s. 143) att denne figur utmärker sig genom sin kapacitet till objektivitet och neutralitet. Främlingen saknar släktskap eller annan anknytning till lokala individer eller grupper och har inte deltagit i de dispyter och meningsskiljaktigheter som ansätter den politiska gemenskapen inifrån. Det finns därför anledning att tänka sig att denna främling, snarare än en infödd invånare, skulle kunna vara kapabel att skipa rättvisa och genomdriva politiska reformer på ett opartiskt och allmännyttigt vis. Citatet från Nestorskrönikan ovan, liksom Finlays kommentar om grekernas preferens för en utländsk monark, förefaller uttrycka just denna typ av tilltro och förhoppning. Versioner av denna argumentation genomsyrar även *stranger-kings*-litteraturen. Antropologerna Ian Caldwell och David Henley skriver följande:

We see state formation in Indonesia as originating partly from the need for conflict mediation and adjudication, and in some cases even in the specific need for enforcement of commercial contracts. Strangers or outsiders, because of their greater impartiality and lack of involvement in existing conflicts and rivalries, may make particularly good adjudicators and enforcers, and it is here that the functional link between stranger-kingship and contractual authority lies. (Caldwell och Henley 2008, s. 172–173)

Låt oss återigen exemplifiera med Finland: Efter att landet hade utropat sin självständighet från Ryssland den 6 december 1917 var tanken att Finland skulle få ett republikanskt statskick. Dessa planer omkullkastades dock av det finska inbördeskriget som tycktes blottlägga riskerna med ett alltför frisläppt folkstyre. I ett tal till senaten den 16 maj efterfrågade Gustaf Mannerheim därför upprättandet av "en samhällsordning och en statsmakt, vilka för alltid skydda oss för nya skräckmånader lika dem vårt land nu genomgått. Armén ser den enda borgen härför i att finska statsskeppets roder läggs i en kraftfull hand, som ej berörs av partiskhet och ej genom kompromisser är tvungen att bortslumpa regeringsmakten" (cit. efter Jägerskiöld 1967, s. 244). Mannerheims egen hand var säkert kraftfull nog för att styra det finska statsskeppet men som segrande general för den vita falangen var han i allra högsta grad "berörd av partiskhet".⁵ Detta är en av anledningarna till att Finland vände sig till Friedrich Karl som ju helt saknade inblandning till de interna stridigheterna.

Min tredje och sista hypotes är att kunglig import även kan betraktas som ett försök att slå vakt om konstitutionella fri- och rättigheter. I en diskussion om vilka samhälleliga roller en främling kan fylla så kontrasterar Fernández-Armesto (2000) 'främlingen som kung' med 'främlingen som syndabock'. De två rollerna är dock inte ömsesidigt uteslutande; en främling kan välkomnas som kung för att senare sparkas ut som syndabock. Det är vidare inte otänkbart att kunglig import framstår som intressant just på grund av att det borde vara förhållandevis lätt att avsätta en sådan monark. För det första så är den importerade monarkens grundläggande rätt att regera bräcklig. Utan den legitimitet som förmedlas av exempelvis arvsrätt eller internationella traktat sitter denne regent inte särskilt säkert på sin tron och måste därför se till att hålla sig väl med den lokala politiska eliten. För det andra saknar en importerad kung naturlig förankring och närhet till en specifik samhällsgrupp eller en specifik region. Det skulle därför vara svårt för denne att mobilisera folkligt stöd och på detta sätt utmana konstitutionella restriktioner. För det tredje har denne monark sannolikt dålig kännedom om lokala institutioner, relationer och praktiker vilket sätter honom i ett informationsunderläge och gör honom beroende av lokala rådgivare (se Congleton 2001). Notera här att den objektivitet och opartiskhet som enligt min andra hypotes ger den importerade kungen politisk handlingskraft samtidigt är det som sannolikt skulle göra det svårt för honom att samla makten i sina egna händer. En intressant parallell kan göras till vissa *stranger-kings*-narrativ som understryker att även när politisk auktoritet kan knytas till främlingskap så förblir landet i sig ofta i lokal ägo (Fox 2008). Importen av en kung utifrån medför alltså inte nödvändigtvis att lokala aktörer förlorar makt och inflytande; situationen kan faktiskt vara den omvända (Graeber och Sahlin 2017, s. 7).

Avslutande diskussion

I en bok från 2001 med titeln *Democracy and the Foreigner* noterar statsvetaren Bonnie Honig att utlänningar och främlingar vanligtvis uppfattas som potentiella problem för den politiska gemenskapen; problem som behöver hanteras genom kontroll, integrering eller avvisning. Uppfattningen är högaktuell i vår samtid, som ju präglas av ett allt större stöd för främlingsfientliga partier och nationell isolationism, men tendensen att tänka i termer av 'vi

och dom' har givetvis varit med oss i alla tider. Honigs ambition är emellertid att vända upp och ner på själva problembeskrivningen:

Rather than "How should we solve the problem of foreignness?" and "What should 'we' do about 'them'?" (questions that never put the "we" into question and this, surely, is part of their attraction), the question that animates this book is: *What problems does foreignness solve for us?* Why do nations or democracies rely on the agency of foreignness at their vulnerable moments of (re)founding, at what cost, and for what purpose? (Honig 2001, s. 4)

I min text har jag utvecklat ett konkret svar på denna fråga: förklaringen till varför åtta olika europeiska stater valde att lägga sitt högsta ämbete i händerna på utländska furstar står att finna i de politiska och konstitutionella fördelar detta beslut kunde medföra. Att importera en monark kan med andra ord betraktas som en rationell lösning på pressande politiska problem.

I mina avslutande reflektioner vill jag dock lyfta blicken från denna konkreta, rationella förklaring och istället säga något om de mer generella lärdomar vi kan dra från fenomenet ifråga. Jag skulle vilja påstå att kunglig import understryker något som gäller för alla monarker, nämligen att en kunglig ledare behöver uppfattas som ensam i sitt slag och lätt kunna särskiljas från 'vanligt folk'. Denna differentiering är helt fundamental för monarkins legitimitet och den skapas och upprätthålls genom fysisk isolering, säregna ceremonier, strikt etikett och diverse signifikanta attribut som till exempel hermelmantel, krona, äpple och spira. Dessa ritualer och symboler må förefalla onödigt invecklade, föråldrade och smått bisarra men som Declan Quigley (2005) påpekar är det exakt detta som är poängen: om inte kungligheter avviker från gemene man, hur ska vi då kunna veta att de är kungliga?⁶ Quigley fortsätter:

Comparison lends itself to the conclusion that a king is only able to establish his credentials by standing apart from everyday cultural rules with regard to speaking, eating, moving, sexual activity and the ordinary rules of kinship (without a 'g'). Kinship and kingship are in some sense fundamentally opposed. (Quigley 2005, s. 8)

Importerade kungligheter kan alltså betraktas som ett extremt uttryck för ett mer allmänt behov av alienering från det inhemska, det besläktade, det

folkliga. Genom att studera sådana uttryck närmre kan vi nå mer generella insikter om monarkin i sig.

Både Sahlins (2008) och Honig (2001) driver denna argumentation ett steg längre: yttre influenser kan förstärka politisk auktoritet även när vi inte har specifikt med kungar och drottningar att göra. Även i ett modernt, demokratiskt samhälle där all offentlig makt utgår från folket förväntar vi oss att den beslutsfattande, verkställande och dömande makten utövas på ett objektivt, neutralt och opartiskt vis. Är det en slump att det är exakt dessa karaktärsdrag som Simmel identifierar hos 'främlingen'? För att kunna förverkliga Folkviljan (med stort 'F') måste alltså staten, likt en kunglighet eller en främling, vara kapabel att fjärma sig från folks vilja. Detta innebär inte nödvändigtvis att staten måste bära på utländska inslag men det är intressant att notera hur filosofen Jean-Jacques Rousseau hanterade den potentiella spänningen mellan Folkviljan och folks vilja. I *Om samhällsfördraget* skriver han följande:

För att upptäcka de bästa samhällsprinciperna som lämpar sig för nationerna skulle det krävas en överlägsen intelligens, som såg människornas alla lidelser men inte erfor någon av dem; som inte hade något samband med vår natur men kände den i grunden; vars lycka inte vore beroende av oss men som ändå gärna ville ägna sig åt vår lycka; ja, som under tidens gång skulle skaffa sig en avlägsen ära och som kunde arbeta i ett sekel men njuta i ett annat. Det skulle krävas gudar för att ge människorna lagar. (Rousseau 1762/1994, s. 54)

I slutändan förlitar sig Rousseau dock inte på gudomlig intervention. Han föreställer sig istället assistans från en icke namngiven 'lagstiftare' av utländskt ursprung.

Citatet från Rousseau erbjuder en passande avrundning på denna text, inte minst med tanke på mitt inledande citat från Schiller; där det ena uttrycker en tveksamhet mot att underkasta sig en 'konung kommen ifrån annat land' ifrågasätter det andra ett folks grundläggande förmåga att upprätta de bästa lagarna för sin egen gemenskap. Kunglig import framstår onekligen som ett udda fenomen men det fångar upp och ger uttryck för den politiska spänning som framträder mellan de två citaten: spänningen mellan det inhemska och det utländska.

Noter

- 1 Det ska dock nämnas att själva krigshandlingarna avslutades redan 1807.
- 2 Anledningen till att personalunionen hävdades var att successionen i Luxemburg styrdes av den Saliska lagen som förbjöd kvinnlig arvsrätt till jord. Så medan den nederländska tronen ärvdes av den tioåriga Vilhelmina blev det alltså den sjuttioåriga Adolf som tog över styret i Luxemburg.
- 3 Det är dock knappast någon idé att studera kunglig import längre fram i tiden. Monarkiska styrelseformer dominerade mänskliga samhällen från flodkulturernas framträdande till första världskrigets slut men de är idag mycket sällsynta. Det finns givetvis ett antal länder som fortfarande kallar sig monarkier men det är ytterst få kungar eller drottningar som utövar någon reell politisk makt.
- 4 Myten finns tillgänglig via The Theoi Project (www.theoi.com/Heros/Pelops.html).
- 5 Mannerheim skulle ett år senare förlora Finlands första presidentval och det dröjde till 1944 innan han tillslut fick tillträda ämbetet som statschef.
- 6 Utifrån detta synsätt framstår det moderna kravet på kungligheter att de ska vara 'folkliga' som motsägelsefullt. Vad som efterfrågas är i princip att de ska vara mindre kungliga.

Referenser

- Alm, Mikael & Johansson, Britt-Inger (red.) 2008. *Scripts of Kingship. Essays on Bernadotte and Dynastic Formation in an Age of Revolution*. Opuscula Historica Upsaliensia 37, Historiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Caldwell, Ian & Henley, David. 2008. "Introduction: The Stranger Who Would Be King." *Indonesia and the Malay World* 36(105):163–175.
- Clogg, Richard. 1992. *A Concise History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Congleton, Roger D. 2001. "On the Durability of King and Council: The Continuum Between Dictatorship and Democracy." *Constitutional Political Economy* 12(3):193–215.
- Cross, Samuel Hazzard & Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. 1953. *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*. Vol. 60. Cambridge: Mediaeval Academy of America.
- Fernández-Armesto, Felipe. 2000. "The Stranger-Effect in Early Modern Asia." *Itinerario* 24(2):80–103.
- Fernández-Armesto, Felipe. 2008. "Preface." *Indonesia and the Malay World* 36(105):159–162.
- Finlay, George. 1877. *A History of Greece. From its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 146 to A.D. 1864*. Vol. III, Part II: *Establishment of the Greek Kingdom*. Oxford: Oxford Clarendon Press.
- Fleming, Patricia H. 1973. "The politics of marriage among non-Catholic European royalty." *Current Anthropology* 14(3):231–249.

- Fox, James J. 2008. "Installing the 'Outsider' Inside." *Indonesia and the Malay World* 36(105):201–218.
- Gleditsch, Kristian S. and Michael D. Ward. 1999. "A Revised List of Independent States Since the Congress of Vienna." *International Interactions* 25(4):393–413.
- Graeber, David och Sahlins, Marshall. 2017. "Introduction: Theses on Kingship." I Graeber, David och Sahlins, Marshall (red.) *On Kings*. Chicago: Hau Books, 1–23.
- Honig, Bonnie. 2001. *Democracy and the Foreigner*. Princeton: Princeton University Press.
- Höjer, Torvald T:son. 1945. *Carl XIV Johan: Kronprinstiden*. Stockholm: Norstedt.
- Jägerskiöld, Stig. 1967. *Gustaf Mannerheim 1918*. Stockholm: Bonnier.
- Lagerqvist, Lars O. 2005. *Karl XIV Johan. En fransman i Norden*. Stockholm: Prisma.
- Mansel, Philip. 1998. "Napoleon the Kingmaker." *History Today* 48(3).
- NF. 1910. *Nordisk familjebok, vol. 13*. (Uggleupplagan.) Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Quigley, Declan. 2005. "Introduction: The Character of Kingship." I Quigley, Declan (red.) *The Character of Kingship*. Oxford: Berg, 1–24.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1762/1994. *Om samhällsfördraget eller statsrättens grunder*. Översättning av S.Å. Heed och J. Stolpe. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sahlins, Marshall. 1981. "The Stranger-King, or Dumézil Among the Fijians." *The Journal of Pacific History* 16(3):107–132.
- Sahlins, Marshall. 2008. "The Stranger-King, or Elementary Forms of the Politics of Life." *Indonesia and the Malay World* 36(105):177–199.
- Schiller, Friedrich von. 1801/1813. *Jungfrun af Orleans. En romantisk tragedi af Schiller*. Översättning av B.J. Törneblad. Stockholm: Carl Delén.
- Strathern, Alan. 2009. "The Vijaya Origin Myth of Sri Lanka and the Strangeness of Kingship." *Past & Present* 203(1):3–28.
- Sutherland, Ingeborg. 2001. *From Warlords to Kings: c.e. 1–752. In Search of Military and Political Legitimacy in Germanic Societies*. Montreal: Department of History, Concordia University.
- Villafañá, Frank R. 2012. *Expansionism: Its Effects on Cuba's Independence*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Från vaggan till graven

Kort- och långsiktiga effekter av BVC

Av Therese Nilsson

UNDER DE SENASTE två århundradena har det skett en dramatisk ökning i hur länge vi lever. Även om det finns en stor variation i livslängd och hur mycket den genomsnittliga livslängden har ökat över tid mellan världens olika regioner, kan det konstateras att människor i såväl utvecklade och mindre utvecklade länder lever allt längre. Till stor del kan de historiska landvinningar som skett i fråga om livslängd tillskrivas kraftigt minskad dödlighet under de första levnadsåren. I början av 1900-talet föll spädbarnsdödligheten kraftigt i alla västländer (Loudon 2000) och grunden till denna positiva utveckling var framförallt att vi fick kunskap om hur vi kunde begränsa och kontrollera smittsamma sjukdomar. Samtidigt har vi idag fortfarande en relativt hög barnadödlighet i fattiga länder, där ett av tio barn dör före det att de upplever sin femte födelsedag, jämfört med ett av 143 barn i rikare länder. 2018 dog fler än 5,4 miljoner barn och 74 procent utav dessa dödsfall uppstod i spädbarnsåldern och nära hälften av dödsfallen ägde rum redan under den första månaden av livet (UNICEF 2018).

Den rådande situationen i världens fattiga länder ger oss en tydlig indikation om att det fortfarande finns stor potential för förändring. En fråga som jag behandlat i min forskning är om och hur offentliga satsningar riktade mot barn kan åstadkomma långvariga förbättringar i människors liv. I detta arbete har jag tillsammans med internationella kollegor använt historiska välfärdsreformer riktade mot barn i Sverige för att undersöka kort- och långsiktiga effekter på hälsa och levnadsstandard (utbildning och inkomst). I denna artikel kommer jag att presentera resultaten från ett projekt där vi studerat effekterna av den försöksverksamhet som blev grunden till dagens barnavårdscentraler och den verksamhet vi vanligen benämner BVC. Att försöksverksamheten initierades för snart 90 år sedan ger oss en unik möj-

lighet att studera såväl kortsiktiga som verkligt långsiktiga effekter då vi kan följa de barn som fick ta del av verksamheten över mer eller mindre hela livet. Forskningen är också tämligen unik i det att försöksverksamheten kan utvärderas som ett naturligt experiment där vi kan jämföra utfall i en försöksgrupp med motsvarande utfall i en kontrollgrupp och därför säga något om de faktiska orsakssambanden mellan offentliga satsningar riktade mot barn och utfall över livscykeln. Forskningen är utförd tillsammans med Martin Karlsson och Nina Schwarz, båda verksamma vid University of Duisburg-Essen i Tyskland, och Sonia Bhalotra vid University of Essex i Storbritannien. Mer detaljer och resultat från vår forskning kan läsas om i Bhalotra m.fl. (2017) och Bhalotra m.fl. (2018).

Hur kan tidiga insatser påverka hälsa och socioekonomi?

Forskning visar att foster och små barn påverkas långsiktigt av den omgivande miljön. Framförallt visar många studier att händelser och förutsättningar under graviditeten och den första tiden i livet intimt hänger samman med vår hälsa i vuxen ålder, och också bidrar till att bestämma socioekonomisk status, såsom utbildning och inkomst.¹ Noterbart är att forskningen visar på att relativt små försämringar i den omgivande miljön kan ha omfattande effekter på lång sikt (Almond m.fl. 2018).

Varför spelar den omgivande miljön och förhållanden i barndomen så stor roll för hur det går för oss senare i livet? Den biomedicinska litteraturen tyder på att infektioner och dålig näring tidigt i livet kan hämma utvecklingen av livsviktiga organ men även påverka s.k. endokrina processer (hormoner m.m.) vilket har negativa hälsoeffekter. En hypotes är att vi tidigt i livet programmeras med metaboliska egenskaper som förutsäger uppkomsten eller progressionen av kronisk sjukdom (Barker 1990, 1995; Barker och Osmond 1986).

Vad gäller den omgivande miljöns effekter på socioekonomiska utfall hänger de i sin tur sannolikt tätt samman med de nämnda hälsoeffekterna. En hypotes är att den tidiga hälsan formar våra kognitiva färdigheter, vilka exempelvis avspeglas i skolresultat. God hälsa kan underlätta för ett barn att tillgodogöra sig det som undervisas i skolan. Med god hälsa kommer sannolikt också färre frånvarodagar till följd av sjukdom jämfört med ett barn med sämre hälsa. Förbättrade skolresultat kan i sin tur öka sannolikheten

för till exempel högre inkomster och sysselsättning. Utöver detta kan miljöfaktorer och policyinsatser i sig ha en direkt effekt på kognitiva färdigheter, exempelvis om de leder till en förbättrad kosthållning, och därmed främjar hjärnans utveckling i tidiga stadier.

Ovanstående hypoteser till trots så har vi fortfarande en mycket bristfällig förståelse om varför förhållandena i barndomen spelar en så avgörande roll. Huvudanledningen till att vi vet lite om vilka mekanismer som är viktiga i sambandet mellan hälsan i barndomen och hur det går för oss senare i livet, är att vi sällan har information om individen över hela livscykeln. För att identifiera betydelsefulla faktorer behöver vi kunna följa individer under många år. Detta samtidigt som vi behöver kunna säkerställa att effekterna speglar ett orsakssamband. För detta krävs att vi kan utvärdera en offentlig satsning som ett naturligt experiment, där vi kan jämföra utfall i en försöksgrupp med motsvarande utfall i en kontrollgrupp.

Kris i befolkningsfrågan

Liksom i övriga västländer noterades en markant förbättring i spädbarnsdödligheten i Sverige i början av 1900-talet. Situationen hade förbättrats avsevärt redan under större delen av 1800-talet och under 1900-talets två första decennier fortsatte den positiva utvecklingen. Från 1900 till 1917 minskade spädbarnsdödligheten från 10 till 6,5 procent (Corsini och Viazzo 1997; Andreella m.fl. 2015). Under de nästkommande tio åren kom dock situationen att förändras och framgångarna stagnerade mellan 1920–1930. Särskilt noterades med oro att dödligheten i vissa sjukdomar ökade att situationen för de tio procent av alla barn som föddes utom äktenskapet förvärrades. Samtidigt ökade mödradödligheten från låga nivåer under 1920-talet.

Denna negativa utveckling tillsammans med andra sociala problem relaterade till spädbarnsåren gav upphov till en intensiv offentlig debatt i Sverige om hur förhållandena för gravida mödrar och för nyfödda barn kunde förbättras. Debatten ska ses som en del av en större internationell rörelse (*Infant Welfare Movement*), där offentliga satsningar riktade mot de allra yngsta i samhället diskuterades som ett gensvar på en förväntad befolkningskris med fallande födelsetal samtidigt som barndödligheten fortfarande var hög (Wisselgren 2005). I Sverige mynnade det hela ut i en diskussion i om hur man kunde förbättra tillgången till och mer systematiskt använda sig av

den befintliga expertis som fanns i form av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor. Resultatet blev att en kommission tillsattes, som 1929 föreslog att man skulle upprätta en försöksverksamhet med mödra- och spädbarnsvård (Kommittébetänkande 1929:28). Riksdagen fattade beslut den 29 maj 1931, då man även avsatte 30 000 kronor i finansiering (cirka 950 000 kronor i dagens penningvärde).

Försöksverksamheten startade 1 oktober 1931 och pågick till och med 30 juni 1933 i sju utvalda provinsialläkardistrikt som tillsammans skulle vara återspegla landet i dess helhet.

I varje utvalt område öppnades ett hälsocenter med regelbundna öppettider dit föräldrar fick komma med sina barn fram tills det att de fyllde ett år. All personal fick gå en kurs i Stockholm. Utöver praktisk information fick deltagarna information om försöksverksamhetens mål och man betonade vikten av att tillhandahålla service på lika villkor för alla. En viktig fråga i den offentliga debatten var just situationen för utomäktenskapligt födda barn, som hade dåliga hälsoutsikter.

Fler än 2 600 barn deltog i försöksverksamheten som omfattade tre huvudtyper av aktiviteter som alla var kostnadsfria och hade fokus på prevention snarare än vård: (i) hälsoundersökningar vid hälsocentren (ii) hembesök med syfte att se till att familjer följde de rekommendationer som man gav kring föda, hygien m.m. och för att få information om barnets uppväxtmiljö och (iii) skriven information till föräldrar om hur de bäst skulle ta hand om sitt spädbarn. Den senare typen av aktivitet sågs som en viktig del av verksamheten och alla familjer som deltog fick till exempel en informativ broschyr. Mödrar uppmuntrades att amma och man gav häri detaljerade råd kring närings- och födointag under barnets olika utvecklingsstadier. Detta var sannolikt en viktig komponent eftersom kosten vid denna tid i stora delar av landet var mycket ensidig och näringsfattig (Hellström m.fl. 1934).

Att följa individer över olika faser av livet

De sju provinsialläkardistrikt som medverkade i försöksverksamheten bestod av 59 kommuner. För att undersöka vilka effekter verksamheten hade jämför vi hur det gick för spädbarn i försöksområdena med spädbarn som vid samma tidpunkt levde i områden där verksamheten inte infördes, så kallade kontrollområden. De senare områdena identifieras med hjälp av uppgifter från

folkräkningen 1930. Vi matchar försöksområdena med 59 mycket likartade kommuner utan försöksverksamhet. I nästa steg digitaliserar vi information från kyrkoarkiv för alla individer som föddes under åren 1930–1934 i dessa försöks- och kontrollområden. I ett sista steg kopplas materialet från kyrkoarkiven till information om individerna från olika tillfällen i livet. För det första länkar vi materialet till information som vi digitaliserat om barnens skolbetyg från folkskolan. För det andra kopplar vi det till information från administrativa register som ger information om sysselsättning, inom vilken sektor de arbetade, deras arbetsinkomst och ålderspensioner. För att studera effekter på livslängd och hälsa lägger vi för det tredje till information om dödsfall och dödsorsak. Sammantaget skapar vi alltså ett datamaterial som följer individer över livets olika faser – från vaggan till gravan.

Positiva effekter på hälsa, skolresultat och socioekonomi

När vi studerar försöksverksamhetens orsakseffekter med hjälp av ekonometriska metoder visar resultaten på att verksamheten hade positiva hälsoeffekter. För det första ledde verksamheten i genomsnitt till 24 procents minskad risk för spädbarnsdödlighet för både flickor och pojkar. För det andra ser vi även en minskad risk för dödlighet senare i livet. Risken att dö före 75 års ålder är 7 procent lägre för individer som omfattades av försöksverksamheten jämfört med dem i kontrollgruppen. I likhet med många andra studier som undersöker betydelsen av tidiga insatser (Almond m.fl. 2018) ser vi även tydligt att försöksverksamheten hade särskilt positiva hälsoeffekter för barn till ensamstående föräldrar och för barn i familjer som tidigare mist ett barn.

För att närma oss svaret på frågan om varför försöksverksamheten gav upphov till dessa positiva hälsoeffekter undersöker vi även dödsorsaker för individer som dött efter det att de fyllt 50 år. Intressant nog ser vi att minskningen i risken för att dö i förtid domineras av hjärt- och kärlsjukdomar sjukdomar (för män) och tarmcancer (för kvinnor) vilka båda kan kopplas till informationen som berörde barnens födointag. Exempelvis visar medicinsk forskning att amning, rent vatten och fiberrik kost med intag av färsk frukt och grönsaker bidrar till att minska risken för infektioner och inflammation i mage och tarm (Kumar m.fl. 2015).

När vi vidare följer våra individer över livet blir det även uppenbart att spädbarnsvården utöver förbättrad hälsa även ledde till andra positiva effekter.

ter. Med unika historiska skoldata ser vi att barn som haft tillgång till den förebyggande vården under det första levnadsåret fick bättre skolresultat i folkskolan. När vi delar upp materialet och studerar pojkar och flickor för sig ser vi en allmän förbättring kognitiva färdigheter för pojkar med bättre betyg i flera ämnen, medan framförallt högpresterande flickor påverkades mycket positivt, och med goda skolresultat gick flickor från försöksområdena i större omfattning vidare och tog examen från realskolan. Detta är intressant mot bakgrund av att det vid tidpunkten fanns en betydande social snedrekrytering och fler pojkar än flickor läste vidare – en klyfta som försöksverksamheten således bidrog till att minska.

Även på arbetsmarknaden noteras skillnader mellan kvinnor och män. I medelåldern är inkomsterna i genomsnitt sju procent högre för dem som omfattades av försöksverksamheten, men detta drivs helt och hållet av kvinnorna som har 20 procent högre inkomst än kvinnorna i kontrollområdena. En förklaring till att inkomsteffekten är så stor är kvinnorna som fick tillgång till vården oftare arbetade heltid. Av samma anledning ser vi även positiva effekter av försöksverksamheten på kvinnornas pensioner. Att det inte verkar finnas några betydande arbetsmarknadseffekter för män är till viss del förvånande, men delvis i linje med den teoretiska modell som presenteras av Pitt m.fl. (2012). Teorin säger att hälsoförbättringar i barndomen tenderar att förstärka mäns komparativa fördel i arbetsintensiva yrken, medan kvinnor som erfar samma hälsoförbättring tenderar att vidareutbilda sig och arbeta i yrken som kräver utbildning och goda kognitiva färdigheter med en relativt bra lön. Vi ser exempelvis att förändringen i kvinnornas sysselsättning främst sker i offentlig sektor och i yrken som kräver en utbildning utöver den obligatoriska folkskolan.

Avslutande diskussion

FN har identifierat flera globala utvecklingsmål som berör barns överlevnad. Med hjälp av rent vatten, näringsrik kost, god hygien och utbyggd barnhälsovård förväntas många barn kunna räddas till livet. Liknande program som den svenska försöksverksamheten blir allt vanligare i världens utvecklingsländer. Offentliga satsningar med hembesök till nyblivna föräldrar har även nyligen introducerats i flera rika länder, inklusive USA och Storbritannien. Det finns således ett stort intresse i att förstå vilken potential den här typen

av satsningar har i att begränsa sjukdomsrisker tidigt i livet. Samtidigt finns det få systematiska utvärderingar (Engle m.fl., 2007) och vår kunskap är begränsad vad gäller de långsiktiga orsakseffekterna av denna typ av förebyggande vård.

Efter det att försöksverksamhetens avslutades under sommaren 1933 gjordes en uppföljning i de sju provinsialläkardistriktet. I slutrapporten anses verksamheten tillgodosett uppenbara behov, varit uppskattad av befolkningen och även ansetts lett till direkta hälsoförbättringar (Steenhoff, 1934). Baserat på dessa erfarenheter beslutar riksdagen 1937 om att kostnadsfri mödra- och barnavård för alla skulle införas över hela landet. Försöksverksamhetens upplägg och utförande bör stämma till eftertanke för dagens beslutsfattare. Dels hade man politiskt mod att implementera det hela som en försöksverksamhet där enbart vissa områden omfattades i det först skedet. Fältextperiment i välfärdssektorn av det här slaget lyser med sin frånvaro idag. Dels föregicks försöket av grundliga analyser för att försöksområdena skulle återspegla Sverige i miniatyr. Med representativa områden såg man det sannolikt att resultaten från en slutlig utvärdering skulle kunna ge korrekt information om effekterna av en eventuell framtida implementering av BVC i hela landet. Slutligen skedde utförandet av försöksverksamhetens i kontrollerade former. Ett omfattande datamaterial samlades in med hjälp av standardiserade formulär och verksamheten utvärderades i regelbundet. Även om man inte instiftade en kontrollgrupp för försöksverksamheten och utvärderingen av verksamheten inte uppfyller en del andra moderna krav på vetenskaplighet, möjliggjorde upplägget och utförandet uppföljning och utvärdering.

Med unika historiska data där vi kan följa individer över livscykeln har vi fått ytterligare insikter kring hur offentliga satsningar riktade till barn kan åstadkomma långvariga förbättringar i människors liv. Resultaten har potential att kunna påverka aktuella hälsoprioriteringar, inte minst i världens utvecklingsländer. Stora hälsovinster för spädbarn kan uppnås till en relativt låg kostnad och med hjälp av tämligen grundläggande information, och utöver de rena hälsovinster hade verksamheten en positiv inverkan på såväl barnens kognitiva färdigheter som arbetsmarknadsutfall i vuxen ålder. Noterbart är också att resultaten visar att denna typ av offentlig satsning riktade mot barn gav särskilt positiva livsförbättringar för utsatta grupper, så som barn till ensamstående föräldrar. Med andra ord kan tidiga insatser leda till en mer jämlik fördelning i hälsa och levnadsstandard.

Not

- 1 Epidemiologen David Barker stod för de första banbrytande studierna på området. På senare tid har frågan om betydelsen av betingelser tidigt i livet fått genklang bland nationalekonomer. Många studier studerar effekterna av extraordinära händelser, som exempelvis att utsättas för svält (Lindeboom m.fl. (2010), men nyare forskning fokuserar på effekterna av policybeslut (se exempelvis Hoynes m. fl. (2016) och Hjort m. fl. (2017)).

Referenser

- Almond D, Currie J, Duque V. Childhood circumstances and adult outcomes: Act II (2018). *Journal of Economic Literature*. 56(4):1360–446.
- Andreella, C., M. Karlsson, T. Nilsson och M. Westphal (2015). ”The Long Shadows of Past Insults Intergenerational Transmission of Health over 130 Years” IFN Working Paper 1125, Stockholm.
- Barker, D. J. (1995). ”Fetal Origins of Coronary Heart Disease”, *BMJ*, 311(6998): 171–174.
- Barker, D. J. och C. Osmond (1986). ”Infant mortality, childhood nutrition, and ischaemic heart disease in England and Wales”, *The Lancet*, 327(8489), 1077–1081.
- Barker, D. J. (1990). ”The fetal and infant origins of adult disease”, *BMJ: British Medical Journal*, 301(6761), 1111
- Bhalotra, S., M. Karlsson och T. Nilsson (2017). ”Infant Health and Longevity: Evidence from a Historical Intervention in Sweden”, *Journal of the European Economic Association*, 15(5), 1101–1157.
- Bhalotra, S., M. Karlsson, T. Nilsson och N. Schwarz (2018). ”Infant Health, Cognitive Performance and Earnings: Evidence from Inception of the Welfare State in Sweden”, *Health, Econometrics and Data Group (HEDG) Working Papers 18/06*, University of York.
- Corsini, C. A. och P. P. Viazzo (1997). ”The Decline of Infant and Child Mortality: The European Experience, 1750–1990”, *Martinus Nijhoff Publishers*.
- Engle, P. L., M. Black, J. R. Behrman, M.C. De Mello, P.J. Gertler, L. Kapiriri, R. Martorell och M.E. Young (2007). ”International Child Development Steering Group”. *The Lancet*, 369(9557), 229–242.
- Hellström, N, G. Ankarswärd, J. Byttner, G. Westin, M. Odin, H.Holtz, A. Lindström och G Götlin (1934). *En socialhygienisk undersökning i Västerbottens och Norrbottens län 1929–1931*. Kungliga medicomedicinalstyrelsen. Lund.
- Hjort, J., M. Solvsten och M. Wüst (2017). ”Universal investment in infants and long run health: Evidence from Denmark’s 1937 home visiting program”, *American Economic Journal: Applied Economics*, 9(4), 78–104.
- Hoynes, H., Schanzenbach, D. W. och D. Almond (2016). ”Long-run impacts of childhood access to the safety net”, *The American Economic Review*, 106(4), 903–934.

- Kommittébetänkande (1929). "Betänkande angående moderskapsskydd", 1929:28. Nordstedt.
- Kumar, K. S., N. Sastry, H. Polaki och V. Mishra (2015). "Colon Cancer Prevention through Probiotics: An Overview" *Journal of Cancer Science & Therapy*, 7(3), 81–92.
- Lindeboom, M., F. Portrait och G. J. Van den Berg (2010). "Long-run effects on longevity of a nutritional shock early in life: the Dutch potato famine of 1846–1847", *Journal of Health Economics*, 29 (5), 617–629.
- Loudon, I. (2000). "Maternal Mortality in the Past and Its Relevance to Developing Countries Today", *The American Journal of Clinical Nutrition*, 72, 241–246.
- Pitt, M. M., M. R. Rosenzweig och M. N. Hassan (2012). "Human capital investment and the gender division of labor in a brawn-based economy" *The American Economic Review*, 102(7), 3531–3560.
- Steenhoff, G. (1934). Försöksverksamhet beträffande för- och eftervård vid barnsbörd. *Tidskrift för Barnavård och Ungdomsskydd* Nr 3, 99–101.
- Wisselgren, MJ (2005). Att föda barn – från privat till offentlig angelägenhet, Reports from the demographic data base no. 26, Umeå University

Din gamla Wallenbergsservett!

Förolämpningar i dramer 1700–2000

Av Sanna Skärlund

Inledning¹

MÄNNISKOR HAR SANNOLIKT förolämpat varandra i alla tider. Redan i vår äldsta bevarade skrift på svenska med latinska bokstäver, *Äldre Västgötalagen* (från ca 1225), beskrivs hur mycket någon måste böta om den har varit fräck nog att kalla en kvinna för *hortuta* ('horkona') eller en man för *bykkiuhuælp* ('hundvalp'). Förolämpningen *hora* används än idag; diskussioner om detta ord och liknande nedsättande språkbruk bland elever på svenska högstadieskolor dyker då och då upp i medierna. I de 45 dramerna i textsamlingen *Svensk dramadialog* (1700–2000) förekommer ordet också; såväl *din psykopatiska hora* som *din jävla hora* är uttryck som utslungas av ilskna rollfigurer under andra halvan av 1900-talet. *Hundvalp* verkar däremot inte längre vara lika populärt som skällsord som det måste ha varit under 1200-talet. 1980-talets finansvalpar gav inga bestående bidrag till svenska folkets förolämpnings-repertoar, och idag känns väl invektivet *fåhund* ganska förlegat, även om det förvisso förekommer fem gånger i de nyss nämnda dramerna (alla under perioden 1880–1940).

I den här artikeln behandlas förolämpningar i 45 svenska dramer från tiden 1700–2000, en period om sammanlagt 300 år. Syftet med artikeln är att beskriva vilka skällsord som används i dramerna, för att därefter kunna säga någonting om hur populariteten hos olika typer av invektiv har förändrats över tid. Används samma nedsättande ord i pjäser från det tidiga 1700-talet som under slutet av 1900-talet?

I följande avsnitt presenterar jag först kort några tidigare undersökningar av skällsord i äldre material, för att i efterföljande avsnitt beskriva textsamlingen *Svensk dramadialog* liksom hur jag har gått tillväga för att finna förolämpningar i pjäserna. Därefter redogör jag för hur de funna uttrycken

är fördelade i de analyserade dramerna. Efter denna inledande del följer resultatredovisningen uppdelad i fyra avsnitt. I de första tre behandlas de olika teman för invektiv som jag har funnit i materialet, med exempel ur dramerna. I det fjärde diskuterar jag huruvida skällsorden kan anses ha en bokstavlig betydelse eller inte. Avslutningsvis diskuterar jag i ett sammanfattande avsnitt hur motiven för förolämpningar har skiftat över tid i dramerna och berör vilka skillnader jag har kunnat se mellan skällsord riktade mot kvinnor och mot män.

Hortutor, morsgrisar och döden

Margareta Svahn (1999) har undersökt vilka skällsord som använts i Sverige från medeltiden och framåt. Utifrån exempel på sådana ord i medeltida lagar, det traditionella bondesamhället och dagens svenska har hon kunnat konstatera att det finns två tydliga teman för vilka ord som fungerar som invektiv under hela den studerade perioden. Kvinnor förolämpas oftast med ord som har med sexuell tillgänglighet eller sexuell omoral att göra (som i exemplet *hortuta* från *Äldre Västgötalagen* ovan), medan män istället vanligtvis förolämpas med ord som insinuerar bristande manlighet (vilket ordet *hundvalp* ur samma källa sannolikt är ett exempel på). Att vara sexuell återhållsam respektive bevisat manlig ingår därmed enligt Svahn (1999:185) tydligt i de förväntningar som finns på kvinnor och män, från medeltiden till idag (jfr också Gudrun Andersson (1999:59), som utifrån en studie av skällsord i svenska rättsprotokoll från 1600-talet och början av 1700-talet drar en liknande slutsats).

Lars-Erik Edlund (1980a, b), som har studerat förolämpningar i 24 dramer från perioden 1550–1700, framhåller att den största gruppen sådana ord i dessa pjäser betecknar djur, men att det också finns exempel på folkslagsbeteckningar (t.ex. *grek*) och bruksföremål (t.ex. *flaska* och *mjölpung*) bland orden. De djurbetecknande uttrycken är enligt Edlund (1980a:85) oftast desamma som de ord som används för att syfta på djuret ifråga, t.ex. *apa*, *bock* eller *get*. Det finns emellertid också en grupp sammansatta uttryck vilka bör vara primärt bildade som invektiv i dramerna, t.ex. *morsgris* och *snålhund*. Vanligast bland de djurbetecknande förolämpningarna i Edlunds undersökning tycks orden *hund* och *svin* vara; dessa förekommer i hans analyserade material såväl fristående som i sammansättningar (t.ex. *fyllhund*, *gödsvin*).

Lars-Gunnar Andersson (1985:79) diskuterar tabubelagda ord generellt och nämner att dessa vanligen härstammar från något av följande åtta teman: könsorgan/sexuellt umgänge, prostitution, religion/kyrka, kroppens avfallsprodukter, döden, fysiska/mentala handikapp, narkotikahantering och kriminalitet.

Ulla Stroh-Wollin (2008:15), som har studerat vilka svordomar som förekommer i textsamlingen *Svensk dramadialog*, påpekar att svenska svordomar traditionellt har varit hämtade från den religiösa motivfären, med uttryck som har med himmel eller helvete att göra, såsom *fan*, *helvete*, *gud* och *himmel*. På senare tid har det emellertid tillkommit nya betydelseområden bland de svenska svordomarna: dels ordet *skit*, dels ord med sexuell koppling, såsom *fuck* och *fittig* (Stroh-Wollin 2008:18f). I förhållande till de tabubelagda teman som Andersson nämner har alltså den svenska svordomsrepertoaren utvidgats till att inte längre enbart röra sfärerna religion/kyrka, utan också könsorgan/sexuellt umgänge och kroppens avfallsprodukter. Att ord med koppling till sexuellt umgänge sedan länge har använts som förolämpningar framgår dock tydligt av Svahns (1999) undersökning, liksom av ordet *hortuta* i *Äldre Västgöotalagen* ovan.

I Erik Falks (2011) undersökning av hur förolämpningar användes i 1600-talets Uppsala blir slutsatsen att skällsord bland stadsbefolkningen ansågs ha eller sakna sanningsvärde, medan sådana ord bland stadens studenter istället användes som en signal för ilska och frustration. Vanliga människor i staden anklagades alltså verkligen för att stjäla eller sälja sex om de skymfades med ord som *tjuv* eller *hora*, medan sådana glåpord kunde användas bland studenterna utan att något av detta implicerades, t.ex. genom att en manlig student kallade en annan manlig student för *hora*. På liknande sätt menar Svahn (1999:31) att många skällsord inte innefattar den bokstavliga betydelsen av ett ord, utan att de används trots att den tilltalade inte har gjort något som kan associeras till ordets grundbetydelse, till exempel vid förolämpningar som *surfitta* eller *nucka*.

Textsamlingen *Svensk dramadialog*

I undersökningen analyseras förolämpningar från textsamlingen *Svensk dramadialog*, tillhandahållen av Uppsala universitet. Samlingen innehåller 45 dramer och uppgår till totalt 805 000 ord (se Melander Marttala &

Östman 2000; Melander Marttala & Strömquist 2001).² Textsamlingen är uppdelad i sex perioder med 5 eller 10 verk inom varje period: 1725–1750 (5 dramer), 1775–1800 (5 dramer), 1825–1850 (5 dramer), 1875–1900 (10 dramer), 1925–1950 (10 dramer) och 1975–2000 (10 dramer).

För att inskränka materialet till sådana yttranden som typiskt fungerar som förolämpningar har undersökningen begränsats till vokativfraser, dvs. nominalfraser som används för att peka ut en tilltalad person (*Tjockis! Din snåljåp! Du satkärring!*). Därmed har mer beskrivande uttalanden rörande människors yttre eller inre egenskaper i omtal eller tilltal exkluderats (t.ex. *han är en tjockis, du är en snåljåp, det är en riktig satkärring* osv.). Utifrån beskrivningen av vokativfraser i *Svenska Akademiens grammatik* (hädanefter SAG 1999, 4:791–806) inkluderades i studien dels nominalfraser inledda av pronomenen *du/ni/din/ditt/er* och *era*, dels fristående negativt laddade nominalfraser i obestämd form. Magnus Ljung (1984:41) påpekar att svenskan, tillsammans med övriga nordiska språk, skiljer sig från andra språk just genom att *din, ditt* eller *era* ofta används före ett skällsord, t.ex. i uttryck som *Din jävel* eller *Era jävlar* (jfr också Kjellmer 1976; Telemann 1987).

Förolämpningar har tagits fram ur materialet på flera olika sätt. För det första har jag läst igenom ett urval av dramerna (18 stycken, varav tre från var och en av de sex perioder textsamlingen är uppdelad i) och noterat alla skymford jag har funnit i dessa. För det andra har alla invektiv med den traditionella förolämpningsformen *din/ditt* + nominalfras sökts fram i de 45 dramerna genom sökningar på *din* och *ditt* i den digitalt tillgängliga versionen av textsamlingen. Eftersom SAG (1999, 4:799) särskilt nämner att nominalfraser tillsammans med svordomar kan användas som vokativfraser har dessutom alla belägg på förolämpningar med formen *djävla/jävla/jäkla/djäkla/förbannade/förbaskade/satans* + nominalfras sökts fram ur hela textsamlingen på samma sätt. Slutligen har också den närmaste kontexten runt de funna skällsorden (cirka en sida före och efter uttrycket) närlästs, utifrån antagandet att en förolämpning sällan förekommer ensam. Därvid har nya glåpord noterats.

Totalt har jag med dessa metoder funnit 300 förolämpningar i materialet. Dessa uttryck har kategoriserats efter betydelse i olika grupper med hjälp av de beskrivningar av ordens innebörd som finns i *Svenska Akademiens Ordbok* (hädanefter SAOB, 1893–). Hur förolämpningarna är fördelade i materialet redovisas närmare i följande avsnitt.

Fördelning av förolämpningar i materialet

I de 45 dramerna har totalt 300 förolämpningar noterats. I 13 av dramerna har jag inte kunnat finna några sådana uttryck alls, medan övriga texter innehåller 1–42 förolämpningar vardera påträffade med de metoder som nämnts i föregående avsnitt. En översikt över hur dessa är fördelade i materialet presenteras i Tabell 1.

Tabell 1. Antal noterade förolämpningar i de 45 dramerna (genomläst urval markerat med*).

Period	Drama	Årtal	Antal ord	Antal funna förolämpningar	Totalt antal funna förolämpningar under perioden
1725–1750	*Le Tartuffe eller Den skenhelige	1730	22 018	18	68
	*Svenska sprätthöken	1737	28 233	42	
	Den afwundsuke	1738	14 557	–	
	Håkan Smulgråt	1738	25 723	4	
	*Den lyckelige banqueroutieren	1753	19 846	4	
	Totalt period 1		110 377	68	
1775–1800	*Sterbhus-kammereraren Mulpus eller Caffé-huset i Stora Kyrkobrinken	1776	7 441	2	25
	Några mil ifrån Stockholm	1787	11 816	2	
	*Kusinerna eller Fruntimmers-sqvallret	1791	13 809	3	
	Fabriks-flickan	1796	14 366	9	
	*Friman eller Den enslige och de resande fruntimren	1798	16 195	9	
	Totalt period 2		63 627	25	
1825–1850	*Pröfningen	1842	11 599	5	22
	*Hittebarnet	1847	8 115	3	
	Barnhusbarnen eller Verldens dom	1849	36 753	4	
	Syskonen eller Hattarnas och Mössornas sista strid	1849	25 764	–	
	*Tidens strid eller Det bästa kapitalet	1850	14 118	10	
	Totalt period 3		96 349	22	

1875–1900	*Räddad	1882	16 438	2	8
	Sanna qvinnor	1883	15 239	1	
	Vårflod	1884	23 855	–	
	Fadren	1887	14 761	5	
	I telefon	1887	5 010	–	
	*Aldrig i lifvet	1890	18 576	–	
	Affärer	1890	24 758	–	
	En tvekamp	1892	27 578	–	
	Farligt umgänge	1896	5 876	–	
	*Lejonets unge	1896	18 617	–	
	Totalt period 4		170 708	8	
1925–1950	*Swedenhielms	1925	21 141	26	96
	Sonja	1927	17 835	4	
	Rötmånad	1928	16 322	3	
	Den heliga familjen	1932	25 502	22	
	Ett brott	1933	32 260	2	
	*Midsommardröm i fattighuset	1941	13 620	13	
	Clearing	1945	19 916	2	
	Skuggan av Mart	1948	18 907	–	
	Dockdans	1949	13 642	2	
	*Par om par	1950	22 435	22	
	Totalt period 5		201 580	96	
1975–2000	*Borgaren och Marx	1970	15 781	32	81
	Barnet	1977	15 341	–	
	Natten är dagens mor	1982	33 096	15	
	*Sommarkvällar på jorden	1984	17 004	8	
	En uppstoppad hund	1986	23 047	16	
	VD	1987	11 556	1	
	Skärbrännaren	1987	8 261	–	
	I lodjurets timma	1988	15 201	3	
	Idlaflickorna	1993	6 051	–	
	*Människor i solen	1997	17 151	6	
	Totalt period 6		162 489	81	
Totalt		805 130		300	

Som framgår av Tabell 1 förefaller vissa perioder mer konfliktfyllda än andra: hela den 125 år långa perioden 1775–1900 innehåller totalt färre förolämpningar (55 stycken) än början av 1700-talet (68 stycken) och de två perioderna under 1900-talet (96 respektive 81 stycken). Tydligt är också att de funna förolämpningar är mycket ojämnt fördelade mellan dramerna: medan de flesta av de 45 texterna endast innehåller ett fåtal sådana (eller inga alls) återfinns drygt 70 % av beläggen (216 av 300) i de 10 skådespel som innehåller flest exempel.

Särskilt under slutet av 1800-talet förekommer mycket få förolämpningar i mitt material (endast 8 exempel). Detta är förvånande med tanke på att denna period, som brukar kallas för det moderna genombrottet, snarast kan räknas som en konfliktfylld tid i nordisk litteraturhistoria: detta var en period under vilken samhällsfrågor debatterades livligt (Henrik Ibsens *Ett dockhem* sattes till exempel upp 1879). I pjäser som *Räddad* och *Lejonets unge* diskuteras visserligen kvinnors villkor, men detta genererar inte särskilt många förolämpningar. Dåtidens författare lät uppenbarligen rollfigurerna hålla huvudet kallt under de livliga diskussionerna.

En rimlig förklaring till detta skulle kunna vara att många av dramerna från slutet av 1800-talet snarare är tänkta att vara pedagogiska och folkbildande än skrivna för att roa (jfr Stroh-Wollin 2014:183). Av de 45 dramerna är det 15 som har orden *komedi* eller *lustspel* i undertiteln (se Melander Marttala & Strömquist 2001), och 4 av de 5 pjäser i vilka jag har funnit flest förolämpningar hör till dessa 15 dramer: *Le Tartuffe eller Den skenhelige*, *Swenska sprätthöken*, *Swedenhielms* och *Borgaren och Marx*. Den sista av dessa 5 dramer är *Par om par*, vilken inte har någon förklarande undertitel men beskrivs av Melander Marttala & Strömquist (2001:94) som en fars. Detta kan tyda på att komiska pjäser innehåller fler förolämpningar än mer allvarliga sådana, vilket inte är helt orimligt, men en förklaring till det stora antalet funna invektiv i dessa 5 dramer är förstås också att de hör till de 18 pjäser som jag har läst igenom i sin helhet. Bland de dramer som betitlas *komedi/lustspel* är det två som hör till perioden 1875–1900, *Vårflod* och *Aldrig i lifvet*, och i dessa har jag inte funnit några förolämpningar alls (trots att jag läst igenom hela det sistnämnda dramat). Det verkar alltså inte enbart vara en fråga om genre-tillhörighet: om så var fallet borde den första perioden 1725–1750 innehålla flest förolämpningar av alla, eftersom alla dramer från denna period är betitlade komedier. Att pjäserna från 1900-talet vanligen inte

är definierade som komedier betyder dock förstås inte att de inte innehåller komiska inslag. Orsaken till avsaknaden av sådana undertitlar är naturligtvis också att den klassiska uppdelningen i komedi respektive tragedi under senare perioder inte ses som lika viktig, och att många pjäser innehåller såväl humoristiska som mer allvarliga partier.

Stroh-Wollin (2014:182f) finner en liknande minskning av andelen svordomar i dramerna från slutet av 1800-talet. Hon menar att denna delvis kan ha att göra med att materialet under denna period inkluderar fler kvinnliga författare än tidigare, och att dessa i allmänhet använder färre svordomar än män, men också med att samhällsklimatet var striktare generellt och att pjäsförfattarna anpassade sig till sedesammare normer ifråga om svordomar. Samma iakttagelse gäller sannolikt också för förolämpningar.

***Grisfitta, nattskjortsbuddha och bängel:* förolämpningar 1700–2000**

En indelning av förolämpningar utifrån betydelse kan naturligtvis göras på många olika sätt. I det följande utgår jag i de första två avsnitten från sådana kategorier som i den redovisade tidigare forskningen har ansetts utgöra vanliga teman för förolämpningar, varefter jag i ett efterföljande avsnitt tar upp andra betydelsesfärer jag har kunnat belägga i materialet.

Djur, folkslag och bruksföremål

Edlund (1980a, b) konstaterar, som nämndes ovan, att den största gruppen invektiv i de 24 dramer från perioden 1550–1700 som han har undersökt betecknar djur. Djurlikhet av olika slag är det vanligaste temat också bland förolämpningarna i *Svensk dramadialog*. Totalt kan 57 av de 300 funna skällsorden räknas till denna grupp. Bland djuren dominerar *apa* (12 st., av dessa finns 11 i ett av dramerna) och *gris/svin/sugga* (11 st.), men också hundar är vanligt förekommande som invektiv (9 st.). Båda dessa djur återfinns i uttrycket *din Swinehunder*, vilket förekommer i en passage i *Le Tartuffe eller Den skenhelige* (1730), där sonen Damon ifrågasätter sin far Orgons beslut att gifta bort hans syster med hycklaren Tartuffe. I passagen används också flera andra förolämpningar, såsom framgår av (1) (i detta och följande exempel är alla analyserade skällsord fetmarkerade):

- (1) DAMON: Månd tro man ärnar at tvinga henne til detta Giftermålet?
 ORGON: Ja men ärnar man så, **din Swinehunder**, och det skal ske i denna qväll, mitt för din Näsa. Jag trotsar eder allesammans, så många I ären, och skall wisa eder, at jag är Herre och Husbonde, och at man skal lyda hwad jag befaller. Strax hijt **din Skurck!** och tag dina ord tillbaka, fall mig strax här på stunden på knäa, och bed honom om Förlåtelse.
 DAMON: Hwem? jag? denne bedragaren som med sin Skenhelighet ...
 ORGON: Hwad? du dristar dig at säga nej, **din Lappare**, och försmäder honom på köpet? låt mig strax få en käpp, (til Tartuffe) hindra mig intet, (til Sonen) strax på tijman packa dig utur mitt huus, och drista dig aldrig at sätta Foten inom min hus-port.
 DAMON: Ja men, jag skall så göra, men om jag ...
 ORGON: Fort, fort **din galgeristare**, packa dig hädan, jag gör dig Arfwelös och önskar des utan Förbannelse öfwer dig. (*Le Tartuffe eller Den skenhelige*, 1730)

Här används förutom *Swinehunder* också invektiven *Skurck*, *Lappare* ('klåpare, stackare') och *galgeristare* ('person som förtjänar att hängas; bov, skurk').³ Exemplet visar också hur jag har tagit mig an materialet. När Damon kallar Tartuffe för *denne bedragaren* har detta uttryck inte räknats med bland förolämpningarna eftersom det inte utgör en vokativfras (det pekar inte ut en tilltalad person utan omtalar Tartuffe, trots att han är närvarande).

Förutom grisar och hundar förekommer också andra djur bland förolämpningarna: *kräk* (5 st.), fåglar av olika slag (4 st.: *fogel*, *göker*, *olyckskråka*, *kråka*), *fä/kreatur* (3 st.), *får* (2 st.), *åsna* (2 st.), samt ett antal djur som endast förekommer en gång vardera: *orm*, *krokodil*, *mask*, *bock*, *stut*, *tigerhaj*, *buffel*, *råtta* och *mygga*. Oftast utgår förolämpningen från hela djuret, men också delar av djur används ibland som invektiv (*ormtunga*, *fårskalle*, *grisfitta*, *hundsfott* dvs. 'hundfitta'). I *Swedenhielms* (1925) finner vi både *fårskalle* och *hundsfott* i en räkka av 10 på varandra följande förolämpningar vilka ingenjören Swedenhielm utslungar om sig själv. Se passagen i (2):

- (2) Swedenhielm sjunker ned på en stol bredvid ett bord, mot vilket han stöder armbågen. Tystnad.
 SWEDENHIELM (halvhögt): **Gamle dumbom.** – **Fårskalle.** – **Gyckelmakare.** – **Charlatan.** – **Lätting.** – **Odugling.** – **Smesgesäll.** – **Hunds-**

fott. – **Festprisse.** – **Idiot.** (Han tar handen från ögonen men håller den alltjämt uppe som till skydd, han ser från den ene till den andre; därpå lågmält men tydligt) Barn. Jag – – har fått nobelpriset. (*Svedenhielms*, 1925)

Ett par av förolämpningarna i dramerna syftar enbart på djur av hankön (*blindbock*, *gubbstut*), några fler hänvisar till hondjur (*hundsfott*, *kapitalisthynda*, *sugga*, *grisfitta*). Särskilt vanliga är förolämpningar som liknar den tilltalade vid djur i materialet från 1900-talet: av de 57 djurförolämpningarna är 44 från denna period.

Folkslagsbeteckningar och bruksföremål tas också upp som vanliga invektiv av Edlund (1980a, b), men ord från dessa två grupper förekommer sällan i mitt material. Enbart de 5 förolämpningarna *din utlännings du*, *barbar*, *barbariska själar*, *du diefwuls Fransos du* och *din grymma Svenska du* kan räknas till den första av dessa grupper. Om folkslag utvidgas till att också inkludera andra grupper av människor som är illa sedda kan kanske också *pack* och *landstrykare* medräknas. Bruksföremål finner jag endast 4 exempel på: *sqvallerbyttor*, *fjölare* (*fjöl* 'sittbräde på avträde'), *mösse-stäck* ('mössblock', om dum person) och *brandflagga* ('röd flagga för brandsignal', om person som dricker mycket).

Tabubelagda ord

Ett annat sätt att dela in materialet på är att utgå från de områden som ses som tabubelagda av Andersson (1985:79): könsorgan/sexuellt umgänge, prostitution, religion/kyrka, kroppens avfallsprodukter, döden, fysiska/mentala handikapp, narkotikahantering och kriminalitet.

I det analyserade materialet förekommer i den första kategorin (könsorgan/sexuellt umgänge) främst ordet *fitta*, vilket används 5 gånger, alla under 1900-talet. Tre exempel på förolämpningen *fitta* i *Natten är dagens mor* (1982) presenteras i (3):

(3) DAVID: Åh, håll käften. Du skall aldrig få mig! Ni skall aldrig få tag i mig! Nu vet jag vad jag skall göra... Nu är det bäst att du aktar dig **din gamla fitta**... Om du rör mig skall jag slå ihjäl allting. För du har aldrig velat ha mig. Och inte jag dig. Jag vill inte ha dig. Jag vill inte se dig mer. Du

äcklar mig och jag hoppas att du dör snart så att jag slipper se dig – Jävla vulkanfitta, den står väl fortfarande öppen så jävla illa som du luktar skitiga grisfitta. (Skyddar sig) Nej, slå mig inte! (*Natten är dagens mor*, 1982)

Uttrycket *din gamle förförare* (från 1776) kan möjligen också anses ha med sexuellt umgänge att göra och därmed räknas till samma grupp.

Bland förolämpningar med koppling till prostitution finner vi förstas ordet *hora* (2 exempel från den yngsta perioden 1975–2000), men även *slyna* (3 exempel från samma period) liksom ett belägg på *slinka* (från den äldsta perioden 1725–1750).

Förolämpningar med huvudord som har med religion att göra förekommer i formen *djävul* (7 st.), *fan* (5 st.) och *satan* (3 st.), alla i pjäser från 1900-talet, utom ett exempel på *sate* från 1737. Exemplet på *din sate* härrör dessutom från en kontext där den talande verkligen tror att den tilltalade är satan, dvs. tillmålet har till skillnad från övriga religiösa skällsord inte bildlig utan bokstavlig betydelse. Också *nattskjortsbuddha* kan väl räknas till de religiöst inspirerade förolämpningarna, och möjligen också *teaterguru*. De två exemplen på *troll* och det enda exemplet på *mara* kan också sägas ha en viss koppling till det religiösa temat, med rötter i folktron istället för i kristendomen.

Förolämpningar med ursprung i kroppens avfallsprodukter finns representerade genom några enstaka exempel: orden *skit* (2 st., varav ett exempel utgörs av *gubbskitar*), *ashål* och det redan nämnda *fjölare* (*fjöl* 'sittbräde på avträde'), alla från 1900-talet. Döden är däremot inte ett vanligt tema för glåpord i mitt material, några exempel på *dönicke* har jag inte funnit, även om det förvisso finns tre belägg på *as* (från den sista perioden 1975–2000).

Mentala handikapp är däremot ett mycket vanligt motiv bland förolämpningarna i de analyserade dramerna. Att talaren påtalar att den tilltalade är galen eller ointelligent förekommer i (minst) 30 förolämpningar. Sådana uttryck är därmed de näst vanligaste, efter de ord som liknar talaren vid ett djur, och de återfinns under alla de undersökta perioderna. Det används ett flertal olika invektiv för detta ändamål: *tok/toker/toka/tokstolle/tokdåre* (10 st.), *idiot* (7 st.), *dumbom/dumsnut/dumhuvud* (7 st.), *villpanna* (2 st.) samt *vetvilling*, *galenpanna*, *mösse-stäck* ('mössblock'; dum person) och *enfeld* (alla förekommande en gång vardera). Dessutom händer det att de tidigare diskuterade djur-invektiven också pekar ut den tilltalade som kor-

kad: *fårskalle* och *åsnor* är tydliga exempel. Kanske är det också ointelligens som avses när den tilltalade blir kallad *fä*, *cofä* eller *creatur*. Bland uttryck som syftar på fysiska handikapp finner jag däremot enbart ordet *missfoster*.

Narkotikahandtering förekommer inte som motiv bland de förolämpningar jag har hittat, däremot är beskyllningar för olika typer av kriminell verksamhet frekventa i materialet, med 25 exempel. Vanligast är att den tilltalade anklagas för att vara en *tjuv* (6 st.), *bov* (5 st.) eller *skurk* (4 st.), men också det redan nämnda *galgeristare* (2 st., 'person som förtjänar att hängas; bov, skurk'), *skälm* ('skurkaktig person, bedragare') och *Lasse Maja* (en svensk förbrytare) används som invektiv. Det sistnämnda finner vi i *Tidens strid eller det bästa kapitalet* (1850), där fyra otrevliga busar grälar med varandra:

- (4) LARSSON: Jag tror du är vid dåliga vätskor i dag, Fredriksson?
 STARK: Låt honom vara!... vårt sällskap anstår honom kanske icke längre.
 RYQVIST: Ja, han har alltid tyckt sig vara ett strå hvassare han, än vi andra.
 FREDRIKSSON (går närmare Ryqvist): Tig du, **Lasse Maja**, för annars ska jag lära dig... (*Tidens strid eller det bästa kapitalet*, 1850)

Dessutom finns i de analyserade dramerna några skymford som signalerar andra typer av skurkaktiga beteenden: *förrädare* (2 st.), *skinnare*, *mordbrännare*, *mördare* och *charlatan*.

Flickor, lymlar och maoister

Bland de förolämpningar som inte tidigare har diskuterats finns ett stort antal uttryck (23 stycken) med neutrala huvudord: *leda flicka*, *egensinniga barn*, *förbaskade jänta* och liknande. *Flicka*, *jänta* och *jäntunge* respektive *barn*, *unge* och *ungar* är de huvudord som oftast förekommer i sådana sammanhang (6 gånger vardera för flick-orden respektive barn-orden), medan övriga neutrala huvudord förekommer mer sporadiskt. *Människa/människor* och *qvinna* återfinns tre respektive två gånger, medan det enbart finns enstaka belägg på resterande uttryck: *svenska*, *fransos*, *själ*, *Swedenhielmar*, *gosse* och *romantiker*.

Uttryck som anklagar den tilltalade för lymmelaktighet, tölpaktighet och sluskaktigt beteende är en annan vanlig kategori i materialet, med totalt 24

förolämpningar från alla tre sekler. De vanligaste orden inom denna kategori är *lymmel* (7 st.), *slyngel* (5 st.), *drummel* (3 st.) och *usling* (2 st.); andra exempel är *bängel*, *cocquins*, *slaskhas*, *buse*, *skamlöser*, *slusk* och *slabba* (det sistnämnda om en kvinna).

Både män och kvinnor anklagas i dramerna för att vara fula och otäcka; totalt finns 17 sådana exempel. Vanligast är *stygg*/*stygger* (7 st. 'fuling, otäckning'), som enbart förekommer i materialet från 1700-talet. Tvärtemot detta återfinns *äckel* (4 st.) endast i två dramer från den sista perioden 1975–2000. *Fula/fuling* (3 st.) och *otäcka/otäckning* (3 st.) finns det exempel på både från 1700-talet och från 1900-talet.

Ett intressant motiv bland de funna förolämpningarna är de 15 uttryck som har sin grund i politiska motsättningar. Dessa förekommer alla utom två i dramat *Borgaren och Marx* (1970) (de två övriga är *svartfot* och *strejkbrytare* i pjäsen *Den heliga familjen*, 1932). *Borgaren och Marx* innehåller ett stort antal komiska tillmälen. Här återfinns bland annat haranger som *ni borgerlighetens självgoda revolutionärer i er abstrakta sänghimmel* och *din gamla Wallenbergsservett*, men också det lite mer traditionella *anarkister*. Några andra exempel på skällsord från detta drama, vilka inte alla tillhör den politiska kategorin, syns i (5) och (6):

- (5) DEN UNGA SKÅDESPELAREN II: Vad snackar du om, **din djävla gammalstalinist?**

DEN UNGA SKÅDESPELERSKAN I: Ni sitter i samma båt! **Revisionister!**
 ALLA i mun på varann: **Revisionist! Maoist! Illusionist! Utopist!** Jag är vänstrast! Jag är vänstrastast! *Jag är vänstrastastastastast!*

- (6) UTOMPARLAMENTARIKERN: **Yogaapa! Teaterguru!** Jag ska rycka av dej lösskägget.

MAHAHASCH griper en golvlampa: **Frid! Frid! Frid!**

UTOMPARLAMENTARIKERN: **Nattskjortsbuddha!**

MAHAHASCH: **Pyjamasmao!**

UTOMPARLAMENTARIKERN: **Lösskäggstjuv!**

MAHAHASCH: **Harpo Marx!**

De slåss. (*Borgaren och Marx*, 1970)

Vidare finns 13 förolämpningar som pekar ut den tilltalade som en skojare av något slag. Denna grupp av ord liknar både kategorin med uttryck som har med kriminell verksamhet att göra och de ord som anklagar den tilltalade för att vara en lymmel eller slyngel. Skillnaden är att kontexten visar att anklagelsen är mer skämtsamt menad. Här finns tre exempel på *narr*, såväl från början av 1700-talet som från slutet av 1900-talet. Förolämpningarna *skalck* (enligt SAOB ”en icke alltför allvarligt menad förebråelse”: ’bov, skälm, rackare, kanalje’) och *skälm* används två gånger vardera. *Skälm* togs också upp som ett ord som signalerar kriminell verksamhet i avsnittet ovan. Förklaringen är att SAOB ger en betydelsebeskrivning för ordet som inkluderar både innebörden ’skurkaktig person’ och den mer förbleknade ’skojare, spjuver’. I dramerna finns ett exempel som är riktat mot en person som verkligen är sedd som en skurk medan de två övriga är mer skämtsamt utsagda. Andra ord i skojare-kategorin är just ordet *skojare* samt *gyckelmakare*, *pajas*, *klippare* (’filur, skälm, skojare’), *skalhake* (’skojare, skälm’) och *fjantmaja*.

I pjäserna har jag vidare funnit 5 förolämpningar som ursprungligen har koppling till lågststatusyrken: *mångelska* (’person som driver handel, särskilt sådan som anses mindervärdig), *kluddare* (dvs. målare), *bödel*, *rackare* (’hästkastrerare, bödel’) och *bandaktör*.⁴ Möjligen hör också *smesgesäll* (’smedsgesäll’) till denna grupp när det uttalas av en ingenjör i Nobelpris-klass (se (2) ovan).

En typ av skällsord som enbart används om kvinnor är de som handlar om att den tilltalade är näsvis eller ett våp: *fjolla* (4 st., ’enfaldig, ytlig kvinna’), *näsvisa*, *nippertippa* (’näsvis, enfaldig, grannlåtslysten kvinna eller flicka’), *tippernippa* (’nippertippa’) och *nospärla* (’näsvis kvinna eller flicka’). Det sistnämnda uttrycket återfinns i dramat *Par om par* (1950), i en uppgörelse mellan modern Teresia och hennes oäkta dotter Ann-Charlotte under vilken Teresia förutom *nospärla* också kallar sitt barn för *förbaskade jänta*:

(7) TERESIA: Va ska du ha för att ge dej av?

ANN-CHARLOTTE: Är du skraj att jag stannar?

TERESIA: **Din nospärla**, jag känner nog igen dina fasonger. Men du har inget för’et. Det är oppklarar och reglerat allting och en gång för alla mellan mej och... och... den där... far din.

ANN-CHARLOTTE: Han är död nu. Stackars far, om du bara visste...

TERESIA: Äsches va ska du berätta sånt för? Dö hinner man allti med.

ANN-CHARLOTTE: Ja akta dej för det du.

TERESIA: Skäms du inte, **förbaskade jänta!** Komma här och hota! Nej du, jag är färdig med er allihop. (*Par om par*, 1950)

Ordet *kärring* förekommer 7 gånger som en förolämpning (varav en gång som *jävla käringhelvete*), alla i dramer från 1900-talet. Motsvarigheter bland uttryck som används om män har jag funnit 5 exempel på: *gubbstut*, *gubbstrutt*, *gubbtjyvar*, *gubbskitar* och *gubbskrutt*.

Till skillnad från de ord som beskriver kvinnor som näsvisa våp tycks de invektiv som framställer den tilltalade som en mes eller dålig på att arbeta främst användas om män. I materialet finns sådana uttryck i formen *gnäller*, *fleper* ('mes'), *odugling*, *lätting* och *medelmätta*, alla i tilltal till män. *Stackare* används däremot både om män och kvinnor.

Slutligen finns också ett femtontal invektiv vilka jag inte tydligt har kunnat placera in i någon av de kategorier som tidigare har diskuterats, t.ex. *festprisse*, *egoist*, *diva*, *fnissboll* och *matljugare* ('snyltgäst').

Förolämpningarnas bokstavlighet

Den enskilt största motivfären bland de förolämpningar jag har funnit i dramerna är alltså uttryck som liknar den tilltalade vid ett djur av något slag. Sådana ord kan inte tolkas som bokstavliga eftersom den tilltalade ju inte är en verklig *buffel*, *göker* eller *krokodil*. På samma sätt som i Edlunds (1980a:85) undersökning finns bland dessa exempel dessutom uttryck som knappast används för att tala om djuret ifråga: *gubbstut*, *blindbock*, *teaterapa*, *lathund*, *kapitalisthynda*, *yogaapa*, *snorvalp* och *fyllrätta*, alla i dramer från 1900-talet.

De förolämpningar som beskriver den tilltalade som en *djävul*, *fan*, *satan*, *mara* eller ett *troll* har normalt inte heller en bokstavlig betydelse. Istället används dessa för att peka ut den tilltalade som en person som liknar eller beter sig som en *djävul*, ett *troll* osv.

Vissa uttryck har en bokstavlig innebörd i vissa situationer och inte i andra. När Orgon anklagar Tartuffe för att vara en *bofwer* i pjäsen *Le Tartuffe eller Den Skenhelige* (1730) stämmer detta också med verkligheten, eftersom Tartuffe är en riktig skurk som försöker ta ifrån Orgon hans förmögenhet. När Betsy skriker till Bruno att han är en *bov* i dramat *Par om*

par (1950) beror det däremot inte på att Bruno har betett sig som en tjuv, utan på att han avslöjar en hemlighet för övriga närvarande. Se exemplen i (8) och (9):

(8) TARTUFFE: Sachta, sachta, Min Herre, skynda sig icke så fort. Vägen är icke så lång hwarest han skal göra halt. Jag förkunnar eder Arrest uti Konungens Namn.

ORGON: Ey **din förrädare!** så hafwer du gömt detta stygnet för mig til sidst. Wil du nu här igenom bryta halsen af mig, **din Äreförgätne bofwer?** och göra et sådant slut på alla dina Skälmstycken. (*Le Tartuffe eller Den Skenhelige*, 1730)

(9) BRUNO: Ja då kan jag lika gärna säga't, när ni bara gör narr av mej hela tiden. Det var aldrig jag som var i tältet för jag bara sa det, utan det var Kaj och Betsy som höll på där inne, fast jag tänkte att dom i alla fall inte... men det förstår jag nu att dom i alla fall... Ja.

(Betsy vill flyga på honom men hindras av Kaj.)

BETSY: **Din bov! Din usla usla bov!** Åååh... (Skriker och fräser.)

ANN-CHARLOTTE: O himmel och pannkaka. (*Par om par*, 1950)

Bland ord som handlar om att den tilltalade är knäpp finns ett uttryck som inte kan ha en bokstavlig betydelse: *mösse-stäck* ('mössblock'). Andra ord, som *idiot* och *tok*, signalerar i dramerna nog främst att den tilltalade gör någonting mindre genomtänkt i stunden, även om dessa uttryck också har kunnat användas mer bokstavligt om personer som fötts med en annorlunda intelligens än genomsnittet.

I kategorin med politiskt laddade förolämpningar finns både uttryck som kan ha en bokstavlig betydelse, som *anarkist* och *strejkbrytare*, och ord för vilka det svårligen går att föreställa sig en sådan, såsom *pyjamasmao* och *Wallenbergsservett*. Också bland övriga skällsord finns ord som knappast ska tolkas bokstavligt, till exempel *bödel*, *hora*, *landstrykare* och *mångelska*, riktade till personer som inte alls sysslar med det de anklagas för, eller *ashål*, *skit* och *as* syftande på levande människor.

En hel del förolämpningar i materialet har dock inte en sådan överförd betydelse. När rollfigurer skäller på varandra med uttryck som *din sabla egoist* eller *du satans listiga qvinna* handlar det om att den tilltalade verk-

ligen är egoistisk respektive listig. En tilltalad som anklagas för att vara en *gnäller*, *lätting* eller *drummel* har också vanligtvis uppträtt på det sätt förolämpningen beskriver.

Från *stygger* till *fitta*: förändringar i val av förolämpningar över tid

De flesta av de olika teman och kategorier som jag har diskuterat ovan förekommer i pjäser både under 1700-talet och 1900-talet, och ibland också i dramerna från 1800-talet (i vilka jag har funnit betydligt färre förolämpningar än under övriga århundraden). Detta gäller till exempel de förolämpningar som betecknar djur, även om dessa är betydligt vanligare under 1900-talet än under tidigare sekler. Också beskyllningar för att vara ointelligent används under alla tre århundraden; exempelvis anklagar rollfigurer under hela den analyserade perioden varandra för att vara en *tok*. Däremot verkar förolämpningen *idiot* inom samma kategori vara mer av ett 1900-talsfenomen: de 7 belägg jag har funnit på ordet återfinns alla i dramer från det sista århundradet. Förolämpningar som betecknar kriminell verksamhet eller har med lymmelaktighet och liknande att göra syns också i dramerna från alla tre århundraden, även om sådana uttryck är mest frekventa under 1700-talet. På samma sätt beskylls personer för att vara motbjudande under såväl 1700-talet som 1900-talet, även om olika uttryck används under dessa perioder – det är enbart under 1700-talet som den tilltalade anklagas för att vara en *stygg*a eller *stygger*, medan människor aldrig skälls för att vara *äckel* före 1900-talet.

När det gäller tabubelagda ord som har med könsorgan, religion och kroppens avfallsprodukter att göra syns däremot en tydlig skillnad mellan de äldre och de yngre dramerna: förutom två belägg på *troll* och ett exempel på *sate* (som yttras när talaren verkligen tror att den tilltalade är satan), återfinns alla sådana uttryck i dramer från 1900-talet. Detsamma gäller förolämpningar som har med politisk åskådning att göra: dessa förekommer enbart i 1900-talsmaterialet. Det sistnämnda är kanske främst en konsekvens av vilka ämnen dramerna behandlar, medan avsaknaden av religiösa och könsorgan-baserade förolämpningar före 1900-talet är mer intressant. Den skulle kunna tyda på att det tidigare har funnits vissa betydelsfärer som har varit så tabubelagda att de inte ens har kunnat användas för att generera skällsord. Samtidigt är religiösa motiv de vanligaste bland svenska svordomar,

och sådana återfinns i pjäserna i *Svensk dramadialog* under hela perioden (se Stroh-Wollin 2008:60ff). En möjlig förklaring till denna skillnad mellan svordomar och förolämpningar i materialet skulle kunna vara att svärande vid djävulen inte setts som ett lika allvarligt brott mot tabureglerna som att skymfa en tilltalad med samma ord.

I Stroh-Wollins (2008) undersökning av svordomar i dramerna dyker *skit* upp först under 1900-talet, och svordomar med könsorgan finner hon inga exempel på alls. Att jag inte heller påträffar sådana ord bland de analyserade förolämpningarna före 1900-talet tyder på att det är en sen motivfår för svenska kraftuttryck generellt, såväl för svordomar som för skällsord. Förutom exemplen på *gubbskitar* och *hundsfott* i mitt material (vilka återfinns under perioden 1925–1950) är dessutom alla sådana uttryck från slutet av 1900-talet. När könsorgan används som förolämpning är det endast ordet *fitta* som förekommer, i olika varianter: *hundsfott*, *grisfitta*, *din hårda fitta*, *din gamla fitta*, *jävla vulkanfitta*.

Även om det enbart är det kvinnliga könsorganet som används för att skapa invektiv i mitt material är den uppdelning som Svahn (1999) fann mellan skällsord som handlar om sexuell tillgänglighet riktade mot kvinnor och uttryck för omanlighet avsedda för män inte lika tydlig i dramerna. Visserligen finns exempel på att kvinnor skylls för sexuellt omoraliskt beteende (*hora*, *slyna* och *slinka*, totalt 6 belägg), liksom några ord som skulle kunna tolkas som syftande på den tilltalade mannens bristande manlighet (*snorvalp*, *pojkvask*, *gnäller*, *fleper* och *stackare*, totalt 5 belägg), men detta är trots allt inte särskilt många exempel.

Det finns dock andra skillnader i vilka förolämpningar som används om respektive kön. Visserligen anklagas både män och kvinnor för att vara ointelligenta i dramerna, men det är betydligt vanligare att sådana beskyllningar gäller män (26 exempel syftar på män och 4 på kvinnor). Det är också ovanligt att kvinnor beskylls för skurkaktigt eller slyngelaktigt beteende, vilket männen gör i 24 respektive 23 exempel. I Anderssons (1999:57ff) undersökning av rättsprotokoll från 1600-talet och början av 1700-talet är den vanligaste beskyllningen gentemot män just ordet *tjuv*, vilket hon kopplar till att mannens ära var förknippad med offentlig verksamhet, ekonomi och yrkesutövande.

Orden *kärring* (7 exempel), *fjolla* (5 exempel), *nippertippa*, *tippernippa*, *näsvisa* och *nospärkla* (1 exempel vardera) är i de analyserade dramerna istäl-

let reserverade för tilltal till kvinnor. I mitt material är det alltså ungefär lika vanligt att en kvinna anklagas för att vara näsvis, näbbig och ett våp, eller helt enkelt en *kärring* som att hon beskylls för att vara sexuellt tillgänglig. Andersson (1999:59) beskriver hur kvinnoidealet under 1600-talet och början av 1700-talet inte enbart innefattade sedlighet, utan också lydnad. Enligt henne kunde förolämpningen *kärring* användas som ett angrepp på denna senare aspekt av kvinnligheteten. Kanske är det också så vi ska tolka förekomsterna på orden *kärring*, *näsvisa* och *nospärila* i dramerna: de insinuerar att den tilltalade inte tar den underordnade roll som en kvinna förväntas nöja sig med.

Noter

- 1 Tack till Åke Wibergs stiftelse som genom ett generöst stipendium gjort den forskning som redovisas i artikeln möjlig.
- 2 Av dessa 45 dramer är 42 ursprungligen författade på svenska. I materialet från 1700-talet ingår också en översättning (*Le Tartuffe eller Den skenhelige*) samt två texter som är fria översättningar, s.k. imitationer (*Sterbus-kammereraren Mulplus eller Caffé-huset i Stora Kyrkobrinken* samt *Kusinerna eller Fruntimmers-sqvallret*).
- 3 Dessa och övriga betydelser är alla hämtade från *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB) (1893–).
- 4 Ordet *bandaktör* finns inte med i SAOB, men betecknar personer som tillhör resande teatersällskap, vilka var ganska illa sedda.

Referenser

- Andersson, Gudrun (1999). ”Höra och hundsfott: manligt och kvinnligt okvädande under 1600- och 1700-tal.” I: *Ordets makt och tankens frihet: om språket som maktfaktor: Humanistdagarna vid Uppsala universitet 1999*, red. Boström Andersson, Rut. Uppsala: Univ. S. 53–65.
- Andersson, Lars-Gunnar (1985). *Fult språk: svordomar, dialekter och annat ont*. Stockholm: Carlsson.
- Edlund, Lars-Erik (1980a). ”Gack ey som en stum fisker? Kring djurbeteckningar i sekundär användning från skoldramats epok.” I: *Sättstycken och stickrepliker. Drama- och teaterstudier tillägnade Sverker Ek på 50-årsdagen 19 januari 1980*, red. Nordmark, Dag. Umeå: Univ. S. 59–98.
- Edlund, Lars-Erik (1980b). ”Hör Man hwad ästu för een frijs? Två grupper invektiv i skådespel från skoldramats epok.” I: *Vitterhetsnöjen. Läsning för humanister och*

- andra. Till Magnus von Platen den 1 maj 1980*, red. Nordström, Folke. Umeå: Univ. S. 47–67.
- Falk, Erik (2011). *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: en historisk talaktsanalys*. Diss. Uppsala: Univ.
- Kjellmer, Göran (1976). ”Du pacifist – din pacifist.” *Språkvård* 1976:1. S. 8–14.
- Ljung, Magnus (1984). *Om svordomar: i svenskan, engelskan och arton andra språk*. Stockholm: Akademilitt.
- Melander Marttala, Ulla & Strömquist, Siv (2001). *Korpusen Svensk dramadialog. Användarhandbok*. Svensk dramadialog 2 = FUMS Rapport nr 202. Institutionen för nordiska språk, Uppsala univ.
- Melander Marttala, Ulla & Östman, Carin (2000). *Svensk dramadialog under tre sekler – en projektbeskrivning*. Svensk dramadialog 1 = FUMS Rapport nr 200. Institutionen för nordiska språk, Uppsala univ.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik*
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*
- Stroh-Wollin, Ulla (2008). *Dramernas svordomar: en lexikal och grammatisk studie i 300 års svensk dramatik*. Svensk dramadialog 10 = FUMS Rapport nr 224. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala univ.
- Stroh-Wollin, Ulla (2014). ”In the company of the devil and Our Lord through three centuries: swearing in Swedish dramas.” I: *Swearing in the Nordic Countries: Copenhagen 6 December 2012*, red. Rathje, Marianne. København: Dansk Sprognævn. S. 175–197.
- Svahn, Margareta (1999). *Den liderliga kvinnan och den omanlige mannen: skällsord, stereotyper och könskonstruktioner*. Stockholm: Carlsson.
- Svensk dramadialog*. Korpus innehållande 45 dramer från perioden 1700–2000. Tillhandahållen av Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Svenska Akademiens grammatik* (1999). *Del 4: Sats och meningar*. red. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan, Andersson, Erik & Holm, Lisa. Stockholm: Svenska Akademien.
- Svenska Akademiens Ordbok*. Egentligen *Ordbok över svenska språket*. (1893–). Lund: Gleerupska univ.-bokh. Tillgänglig: <https://www.saob.se/> [hämtad 2019-02-03].
- Teleman, Ulf (1987). ”De svenska svordomarna och deras grammatik.” *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning*. Årg. 67. S. 15–87.

Det uppkopplade hemmet

Av Robert Willim

ETT FINGER RÖR försiktigt en tryckknapp placerad bredvid dörrkarmen. Rummet fylls med ljus. En prosaisk handling som människor dagligen utför i stora delar av världen. 2019 kunde denna handling ersättas med röstkommandon som ”Siri, tänd lampan i vardagsrummet” eller ”Alexa, tänd kökslampan”. Företag som Amazon, Apple, Google och även IKEA hade börjat leverera diverse tjänster och produkter som kopplade samman hemmet med hjälp av trådlös elektronisk teknik. Då kunde till exempel en lampa sättas på utan att någon fysisk beröring behövde ske. Hemmen kunde nu också via Internet kopplas upp mot geografiskt spridd infrastruktur kontrollerad av företag och komplexa konstellationer av olika intressenter.

Vad betyder det att än mer komplex teknisk utrustning integreras i människors mest intima rum och miljöer? Hur samspelar all dagliga vardagshandlingar med svindlande föreställningar om mer eller mindre oöppbar teknisk och organisatorisk komplexitet? Detta är frågor som jag sedan 2018 arbetar med i forskningsprojektet *Uppkopplade hem och avlägsen infrastruktur*. Jag undersöker hur ny teknik och komplexa system blir prosaiska och banala, förgivettagna och inlemmade i rutiner och vanor. Jag kallar denna process för *mundanisering* och denna text kommer att göra en rad teknikhistoriska nedslag för att bättre förstå samtiden med uppkopplade hem och mundanisering av komplex teknik (Willim 2017). Jag kommer att avsluta med att diskutera några förutsättningar för just mundaniseringsprocesser.

Det smarta hemmet och Sakernas Internet

2019 talades det mycket om det uppkopplade smarta hemmet. Ordet uppkoppling (connection) var något som gav främst positiva associationer. Att vara uppkopplad och att vara betydelsefull i nätverk, ”att ha ett stort nätverk”,

var en social merit. Uppkoppling av diverse utrustning mot Internet skulle dessutom liksom tidigare industrialisering, standardisering och modernisering generera nya möjligheter, ökad komfort, effektivitet och ett större välmående. Det var också de mest exklusiva modellerna och versionerna av bilar, kylskåp och högtalare som försågs med kopplingar till Internet, och gjorde därmed uppkoppling synonymt med status och höga värden. Internetbaserade ting i människors hem och nätverksbaserad automatisering marknadsfördes med termen ”smarta hem” (Reuterswärd 2017). Ett uppkopplat hem kategoriserades av teknikförespråkare som ett smart hem.

Listan över diverse elektriska föremål som kunde kopplas trådlöst mot Internet blev nu allt längre. Dörrlås, termostater, blomkrukor, lampor, högtalare, kameror, ugnar, kylskåp, tandborstar, personvågar etc. försågs med komponenter som gjorde att de kunde styras via en nätverksuppkoppling. Föremålen kunde skötas med hjälp av appar i en mobiltelefon eller också via en personlig hemassistent i form av en nätverkskopplad högtalare med mikrofon, till exempel Google Assistant, Amazon Echo eller Apple Homepod. Det var dessa uppkopplade och automatiserade ting som skulle göra hemmen smarta. De blev del av det som kallades för *Sakernas Internet* (Internet of Things) (Sundström 2016). Ting försågs med processorer (datorkraft), sensorer som kunde registrera någon form av indata samt då även den obligatoriska uppkopplingen mot Internet.

Idéer om optimering och ökad bekvämlighet florerade i samband med förespråkandet av smarta hem. Nu skulle enligt teknikförespråkarna tidigare tröga och krångliga gränssnitt och mödosamma handhavanden elimineras med hjälp av ett ny sorts flyt och en ny sorts saklighet. Ytterligare automatisering och integration av alltmer komplexa system förväntades enligt visionerna generera närmast *automagiska* processer i människors hemliv. Mycket skulle bli både enklare, mer komfortabelt samt effektivt enligt teknikevangelisternas ord (Maher 2015).

Ny teknik ger definitivt nya möjligheter, men den ger också upphov till nya utmaningar. Det talades till exempel, om risker och möjligheter med AI (artificiell intelligens eller maskininlärning) vilket var en teknik som implementerades i de tekniska systemen. När till exempel Apples röststyrda assistent Siri eller Amazons Alexa återopades så byggde tekniken på algoritmer och procedurer som innefattade maskininlärning, det vill säga ett tekniskt system där datorerna efterhand lärde sig med hjälp av den data som lästes

in. Samtidigt kunde det av teknikföretagen samlas in stora datamängder om hur interaktioner gick till och hur konfigurationer såg ut i människors hem. Denna datainsamling och datahantering debatterades också. Men sällan diskuterades det hur dessa tekniska världar hade vuxit fram, hur bakgrunden till affärsmodeller, tekniska lösningar och relationerna mellan olika aktörer såg ut, och vad den gradvisa mundaniseringen av komplex teknik innebar. När började hemmen egentligen bli uppkopplade? Vi kan lära oss en hel del om vår digitala samtid genom att göra några historiska nedslag och jämförelser med tidigare teknikutveckling och introduktion av produkter. Jag har därför valt ut några betydelsefulla händelser och skeenden som kan säga oss något om den dynamik som under det sena 2010-talet har uppstått i samband med digital teknik. Låt oss börja med något väldigt basalt.

Knappar och vred

Knapptryckandet som genererar en komplex automatisk process är så utbrett och banaliserat i moderniserade och teknikpräglade samhällen att vi lätt glömmer alla dess dimensioner. Vad innebär alla de knappar, brytare och vred vi har omkring oss? Hur blev de naturliga delar av vardagsliv och handgrepp? Just knappar och reglage har kommit att användas för att sätta igång, styra eller avsluta processer som tar plats någon annanstans. Det elektriskt upplysta hemmet är till exempel beroende av att saker sker på annat håll när vi trycker på en strömbrytare. Denna typ av knappstyrning av komplexa system tas idag för givet i länder som Sverige. Delar av denna dynamik har tagits upp i undersökningar av belysningens kulturhistoriska och samhällsreliga sidor. Antropologen Mikkel Bille har skrivit om hur elektriskt ljus har sociala och tekniska dimensioner som med tiden flätas samman (2019). Etnologen Jan Garnert har skrivit om hur den elektrifierade belysningen växte fram i Sverige (2016) och teknikhistorikern David E. Nye har skrivit om hur framförallt nordamerikanska städer har blivit förknippade med iögonfallande belysningsspektakel (2018). Fokus ligger i studierna dock ofta mer på belysningens orkestrering, dess sociala, praktiska, estetiska och ideologiska sidor än på det prosaiska knapptryckandets betydelse.

Att elektrisk belysning kan frammanas med en enkel knapptryckning är ett fenomen som vittnar om framväxten av ett modernt, industrialiserat och tekniskt komplext samhälle beroende av geografiskt utsträckta strukturer

och system. Men det som vi idag tar för givet har en gång varit nytt och även kontroversiellt. När knappar under 1800-talet blev vanliga i Europa och i Nordamerika var de långtifrån förbisedda och prosaiska. Rachel Plotnick skriver i boken *Power Button. A History of Pleasure, Panic, and the Politics of Pushing* (2018) hur knapparna fick illustrera sociala spänningar mellan de som arbetade med sina kroppar och de som med en knapptryckning med hjälp av andras arbete kunde få saker och ting gjorda, hur knappar fick känneteckna närmast *automagiska* processer genom vilka en enkel handling satte igång svåröverskådliga skeenden. Knapparna blev också viktiga symboler för hur det elektriska ljuset erövrade mörkret och skapade helt nya nivåer av komfort i människors vardag.

Under den tid som Plotnick beskriver, perioden 1880 till 1925, byggdes elnät och infrastrukturer för elektriskt ljus ut. För att tidigare få ljus i ett rum kunde stearinljus eller oljelampor användas. De resurser som krävdes var något form av tänddon tillsammans med bränsle och veke till en lampa, eller ett stearinljus. Ljuset kunde stöpas och produceras lokalt. Likaså kunde tändstickor tillverkas förhållandevis lokalt. Dessa ting var naturligtvis baserade på diverse råvaror, men systemet för produktion och distribution behövde inte vara särskilt komplext jämfört med senare industriella infrastrukturer.

När elsystemet byggdes ut så blev infrastrukturerna som krävdes för att till exempel tända lampor i regel mer omfattande. Ett kraftverk producerade elen som sedan förmedlades med hjälp av ledningar. Dessa kopplades samman med elektrisk utrustning i hemmen. För att detta skulle fungera krävdes sammankopplade och standardiserade system. Lampor skulle fungera med hjälp av utrustning som genom nätverkskopplingar stod i direkt kontakt med energiproducerande kraftverk. Den enkla knapptryckningen som genererade ström var beroende av en distribuerad infrastruktur som kunde erbjuda ett direkt fortlöpande flöde av energi. Detta distribuerade geografiska flödessystem möjliggjorde en tidlig omedelbarhet i det rum där en brukare tände en lampa genom att trycka på en knapp.

För att förstå hur tankegångar och föreställningar växer fram i relation till det uppkopplade smarta hemmet är det viktigt att förstå hur uppkopplingen av hem gradvis har skett genom till exempel elektrifiering och automatisering. Det som numera tas för givet i form av knappstyrda system har någon gång startat som mindre experiment. Elektrifieringen genererade en rad nya professioner, yrkesroller och experter. För en användare av systemet blev

stora delar av de pågående processerna osynliga, abstrakta och onåbara. Den omedelbara tillgången till det som skedde i transformatorstationer och vid avlägsna punkter av elnätet var förbehållet experter som arbetade med elförsörjningen. För användaren var den geografiskt utsträckt processen som startade med en knapptryckning dold i det som av STS-forskare som Bruno Latour har kallats för en *svart låda* (black box) (Latour 2005). Det enda som blev synligt var handlingen i form av knapptryckningen och resultatet i form av lampan som tändes.

Sedan elektriciteten introducerades har en rad tekniker integrerats i hem och vardagsliv och efterhand stöpt om rutiner, vanor och förväntningar på vad som kan ta plats inom hemmets väggar. En rad tekniker har haft betydelse för hur upplevelser av och förväntningar på digitalt uppkopplade hem i slutet av 2010-talet tar form. Telefoni, radio och TV har gradvis gjort det naturligt att i hemmiljöer kunna ta emot information, ljud och bilder liksom att kunna kommunicera med människor och kontexter som är rumsligt avlägsna.

Hemdatorer

Det var först under 1900-talets senare decennier som mjukvarubaserad digital elektronik började förekomma i människors hem. Under slutet av 1970-talet, men främst under de två kommande decennierna började datorer ses som tänkbara delar av ett hem. Innan dess hade dessa elektroniska maskiner varit främst reserverade för forskningsmiljöer, industrier och för kontorsarbete. Marknaden för kontorsmaskiner dominerades av IBM, och deras beige-gråa datorer med monokroma bildskärmar blev sinnebilden för kontorsarbete under 1980-talet. Datorer avsedda för en användare kallades persondatorer (PC), något som sedan dess har varit mer eller mindre standard när det gäller datoranvändande.

Under 1970-talet hade vissa elektronikprodukter börjat användas i hemmiljöer på helt nya sätt. Spelkonsoler av bland annat märket Atari börjat användas i soffor och framför teveapparater. Videospel inspirerade av spelhallarnas arkadspel som Pong, Pac Man och Space Invaders kunde med hjälp av kassetter laddas till konsolerna och kopplas till en teveskärm. Just skärmen som med teven hade blivit en vanlig ingrediens i hemmen var en förutsättning för denna nya typ av hemunderhållning. Med hjälp av en joystick kunde nu för första gången användare interagera med innehåll som visades på en

teve. Rörelser med joysticken eller tryck på handenhetens knappar ledde till att figurer och objekt rörde sig och utförde tänkta uppgifter i de världar som frammanades på skärmarna.

Tevespelens kombination av skärmar och joysticks gjorde användarna vana vid att fysiskt interagera med det som skedde på en skärm. Dessa vanor var viktiga för uppkomsten av persondatorer och hemdatorer. De första hemdatorerna, som svenska Luxors ABC 80 liknande förvisso IBMs kontorsmaskiner och de var inte speciellt anpassade för underhållning. Men nya upplevelser var på väg. 1984 lanserade Apple sin Macintoshdator och öppnade upp för det sätt datorer har gestaltats under de kommande trettio åren. Macintoshen var en av de första datorerna med ett grafiskt användargränssnitt, en dator som möjliggjorde en interaktion som påminde om det sätt objekt kunde flyttas i ett tevespel.

För att begripliggöra den grafiska miljön användes visuella metaforer. Designen av den visuella miljön på skärmen tog inspiration från fysiska kontorsmiljöer. Den visuella ytan kallades för ett skrivbord, med mappar, fönster, menyer och ikoner som representerade olika filer. Denna typ av gränssnitt är fortfarande centrala för datorer, och har präglat den industriella utvecklingen inom IT-industrin i decennier. Operativsystem som Microsoft Windows, Linux och Mac OS dominerade som gränssnittsmiljöer ända fram till mobiltelefoner och läsplattor (tablets) en bit in på 2000-talet började slå igenom med sina pekskärmar, där efterhand skärmsvep och olika former av gester blev de nya handgrepp och mikrorörelser som präglade användningen av IT.

Från knapp till app

För att förstå hur teknik integreras i människors liv är alla dessa små rörelser centrala. Navigering mellan fönster, användning av så kallad *multitasking*, klipp och klistrande i dokument eller sökande i menyer och sökrutor med hjälp av en dator har gradvis integrerats i människors vardagsliv. När äldre tekniker fasas ut försvinner alltid några av dessa prosaiska mikropraktiker, snurrandet av en nummerskiva på en telefon, spolandet av kassetband, vagnretur på en skrivmaskin etc. Moment som för tidigare generationer har varit centrala i vardagslivet blir för yngre generationer till främmande och exotiskt mystiska beteenden. Med nya tekniker dyker det istället upp andra

grepp (Norman 1998; Willim 2006). Det gäller alltifrån matlagning till städning eller hanteringen av belysning. 2019 kunde delar av det som hundra år tidigare sköttes med en strömbrytare istället utföras med hjälp av en app på en mobiltelefon, till exempel via Philips belysningsssystem *Hue* eller IKEAs *Trådfri* med hjälp av vilka en uppsättning lampor från företagen kunde styras.

Sedan hemdatorn började bli utbredd i svenska hem under 1980- och framförallt 90-talet har tekniken och de praktiker som har varit kopplade till den integrerats i vardagsliv. Det handlar om en rad små rörelser och tillvägagångssätt. På liknande sätt som strömbrytare på väggar och sladdar har blivit till naturliga delar av vardagslivet har skärmbaserad interaktion med färgglada objekt blivit centrala delar för många människors liv. Att följa osynliga digitala processer genom att fästa blicken vid en förloppsindikator (progress bar) på en skärm har varit en vanlig vardagspraktik för många datoranvändare. Svep med fingret på en skärm som får innehåll att swischa förbi i ett suggestivt flöde är centralt för hur uppmärksamheten dras till och hålls kvar via en smartphone. Att dessa handgrepp och handlingar blir integrerade i vardagsrutiner är en förutsättning för att teknik ska bli framgångsrik och del av den process jag kallar mundanisering.

Uppkoppling och ytterligare komplexitet

Under 1990-talet började hemdatorn i högre utsträckning kopplas samman med Internet. Först genom modem, sedan via bredband och trådlösa anslutningar. När Internet mer och mer integrerades i vardagslivet blev det en samhällelig norm att ha tillgång till den uppkopplade tekniken. Myn-dighetstjänster, bank, post, försäkrings- och företagsärenden förväntades i hög grad kunna skötas med hjälp av elektroniskt uppkopplad teknik. Alla hade inte tillgång till Internet ens flera decennier efter dess introduktion, men uppkoppling var trots allt norm. Det är denna gradvisa integration av uppkopplad teknik som är viktig att förstå när vi ser på strävandena efter att ytterligare koppla upp hemmiljöer och att med teknikförespråkarnas ord göra hemmen ”smarta”.

Genom alla de teknikskiften som hade ägt rum från att elektriciteten kunde hanteras via tryckknappar till att hem förväntades att ytterligare kopplas upp i slutet av 2010-talet hade den sammankopplade infrastrukturen blivit alltmer komplex och svåröverskådlig. När de nätverksstyrda tjänsterna inom

ramarna för Sakernas Internet lanserades så var ofta lokala handlingar via tekniken kopplade till processer i avlägsna datacenters (inom ramarna för så kallade molntjänster). När en svepning eller ett tryck via en app aktiverade något ting i hemmet så medierades processen via molntjänster och tekniska lösningar långt utanför hemmets väggar. När människor började prata med sina röststyrda ting, blev processerna än mer komplexa.

Parallellt med att skärmbaserade gränssnitt hade tagits fram hade tekniker för röstinteraktion, digitalt styrd röstigenkänning och röstsyntes utvecklats (Schweitzer et.al. 2019). 2011 lanserade Apple sin röstassistent Siri, året efter lanserade Microsoft Cortana och 2014 kom Amazons Alexa (Pinola 2011; Welch 2014). Det var denna typ av teknik som figurerade i samband med det smarta hemmet och i de röststyrda hemassistenter som denna text inleddes med.

Att i sin helhet förstå omfattningen av infrastrukturen, arbetet, kopplingarna och sambanden som låg bakom något så prosaiskt som tändandet av en lampa med hjälp av en digitalt styrd hemassistent är mer eller mindre omöjligt. Men det faktum att uppbyggnaden och relationerna var oerhört komplexa lockade många forskare att studera och bättre förstå det hela. Med hjälp av en konstfull karta över ”ett AI-systems anatomi” gjorde Kate Crawford med hjälp av Vladan Joler en tankeväckande illustration och kartläggning över hur Amazons högtalare Echo (försedd med röstfunktionen Alexa) kunde kopplas samman med mänskligt arbete, data och planetära resurser (Crawford & Joler 2018). Den svarta röstförsedda högtalaren hade relationer till alltifrån Litium-dagbrott i Bolivia till datacenters, undervattenskablar och arbete i lagerlokaler i andra delar av världen. Internets materiella struktur har efterhand blivit alltmer uppmärksammas bland forskare inom humaniora och samhällsvetenskap liksom bland konstnärer som har inspirerats av teknikens komplexitet (Mattern 2013; Pink et.al. 2016). Detta intresse och den uppmärksamhet som har riktats mot teknisk materialitet och infrastrukturer har varit så stor att mediehistorikern John Durham Peters har talat om *infrastrukturalism* (Peters 2015). Det materiella är centralt för att flyktiga digitala flöden ska kunna existera. Vi kan helt enkelt konstatera att för att göra något trådlöst behövs det mycket kabel.

Mjukvara – uppgraderingslogik

Låt oss nu ta upp frågan om tid och vilka rytmer som skapas med hjälp av olika typer av teknik. Det som skilde teknikutvecklingen under 1900-talets sista decennier och 2000-talet var hur den materiellt oerhört utbredda infrastrukturen förseddes med mjukvara, med digitalt genererad kod, med algoritmer och nya elektroniska flöden av signaler och data. Härmed växte sig en tidlig logik baserad på idén om uppgradering allt starkare. När Apple 1984 lanserade sitt grafiska operativsystem, eller när Microsoft under 1990-talet blev dominerande med sitt Windows, fanns hela tiden idén om versioner och en provisionalitet hos produkterna.

Uppgraderingslogiken är inbyggd i dynamiken kring användningen av mjukvarubaserade system till den grad att den är svår att tänka bort. Idén om att det efter en version 1.0 alltid finns smärre uppgraderingar och förbättringar som följs av större framtida förändringar i form av 2.0, 3.0 osv. är en central del av de föreställningsvärldar som omgärdar digitala kulturer. Detta skapar en förutsägbarhet som präglas av att det inom ramarna för ett system förväntas pågå betryggande förbättringsarbete.

Tron på att det kommer en uppgradering är del av (det oskrivna) men ändå uttalade kontraktet mellan användare och den som levererar mjukvaran. Det skapar en trygghet som gör att till och med ganska allvarliga brister i de befintliga produkterna kan accepteras. Att användare därmed kan ”vila i” tillvaron med de oöverskådliga tekniska systemen är också det en av förutsättningarna för det jag kallar för mundanisering i samband med avancerade digitala system.

Mundanisering

Det är i regel bara när någon ny teknik introduceras eller när komplexa system inte fungerar som användare tänker kring systemens intrikata organisation och egenskaper. Det är då infrastrukturen blir del av människors medvetande (Star 1999). 2019 var nya processer och rutiner på väg att introduceras, medan annan teknik hade funnits med länge. Den tidigare lanserade tekniken hade gått från att ha varit kontroversiell, främmande och kanske fascinerande till att vara prosaisk och närmast banal. De elektriska tryckknapparna, skärmar som användare på olika sätt kunde interagera med, trådlös och mobil upp-

koppling mot Internet, mjukvara som efter hand och enligt en viss rytm uppgraderades. Allt hade blivit mer eller mindre alldagligt.

Denna process där ny teknik blir del i vardagslivet har inom medieforskning beskrivits med ordet *domesticering* (Berker et.al. 2016; Silverstone 1992). Det handlar då om hur teknik i takt med att den används integreras och omformas till människors vardagsliv, att den metaforiskt liksom vilda djur tämjs. Detta ord missar dock en viktig aspekt av denna process. I själva verket tämjs aldrig tekniken. Istället kan den fortfarande vara svårkontrollerad och mer eller mindre omöjlig att förstå. Avancerad teknik som blir integrerad i människors vardagsliv mundaniseras. Den blir prosaisk och banal, inlemmad i rutiner och verksamheter. Samtidigt som komplex teknik gradvis blir oreflekterad del av människors vardagsliv är den alltså i själva verket vild och otämjd, omöjlig att greppa i sin helhet.

För att teknik och system ska mundaniseras, osynliggöras genom en form av all daglighetens och rutinernas camouflage, krävs några inslag. När det gäller avancerad digital teknik som tas upp i denna text är ett av dessa inslag det som kallas för black boxing eller abstraktion (Selbst et.al. 2018). Det komplexa hos tekniken blir sällan konkret för användare, det döljs i det vardagliga användandet. Komplexa processer sker på ett närmast ”automagiskt” sätt. ”Det bara funkar” när signaler överförs mellan beröringar av skärmar och hårddiskarna i datacenter på andra kontinenter, när GPS-signalerna från ett tjugotal satelliter koordineras via tekniken och leder till att en liten blå prick flyttar sig på en handhållen skärm, när den röststyrda assistenten Siri svarar på en fråga om hur vädret är på Antarktis eller hur systemet på kommando tänder en lampa i köket med exakt den speciella nyans av vitt som en användare har valt ut och konfigurerat.

När det gäller användningen av system med avancerad digital mjukvara, som ofta kan visa egenheter i form av fel och fördröjningar (glitchar och buggar), så bibehålls användares förtroende och tillit också genom en rytm av uppgraderingar där mjukvara förväntas ständigt förbättras. Under 2010-talets sista år sker dessutom dessa uppgraderingar ofta mer eller mindre automatiskt och osynligt, i systemens bakgrund.

När hem förväntas kopplas upp alltmer är mundanisering en viktig logik att hålla ögonen på. Den visar hur alltifrån tryckknappar till avancerade geografiskt distribuerade mjukvarusystem blir all dagliga. Den ger också en fingervisning om att människor lätt bortser från att de i sin vardag använder

och blir beroende av system de egentligen inte har kontroll över. Ökningen av bekväma teknikstödda vanor och rutiner går hand i hand med ett ökat beroende och minskad kontroll. Detta är en faktor att ta i beaktande i samband med ökad uppkoppling av människors hem.

Referenser

- Berker, T., Hartmann, M., & Punie, Y. (2006). *Domestication Of Media And Technology*. Maidenhead: Open University Press
- Bille, M. (2019). *Homely atmosphere and lighting technologies in Denmark: Living with Light*. London: Bloomsbury Academic.
- Crawford, K., & Joler, V. (2018). *Anatomy of an AI System The Amazon Echo as an anatomical map of human labor, data and planetary resources*. Retrieved from <https://anatomyof.ai>
- Garnert, J. (2016). *Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria*. Lund: Historiska media.
- Maher, J. H. (2015). *Software Evangelism and the Rhetoric of Morality: Coding Justice in a Digital Democracy*. London: Routledge.
- Norman, D. A. (1998). *The Design of Everyday Things*. Massachusetts: MIT Press.
- Nye, D. E. (2018). *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*. Cambridge Massachusetts: MIT Press.
- Pinola, M. (2011). Speech Recognition Through the Decades: How We Ended Up With Siri. *PCWorld*. Retrieved from https://www.pcworld.com/article/243060/speech_recognition_through_the_decades_how_we_ended_up_with_siri.html
- Peters, J. D. (2015). *The Marvelous Clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pink, S., Ardèvol, E., & Lanzeni, D. (Eds.). (2016). *Digital Materialities. Design and Anthropology*. London: Bloomsbury.
- Plotnick, R. (2018). *Power Button. A History of Pleasure, Panic, and the Politics of Pushing*. Cambridge Massachusetts: MIT Press.
- Reuterswärd, A. (2017, 14 juli). Stor guide: Så skapar du ett smart hem från grunden. Hämtad: April 30, 2019, från: PC för alla webbplats: <https://pcfforall.idg.se/2.1054/1.685563/smart-hem-guide-hemautomation>
- Selbst, A. D., boyd, danah, Friedler, S., Venkatasubramanian, S., & Vertesi, J. (2018). *Fairness and Abstraction in Sociotechnical Systems*. 1. Hämtad från: <https://ssrn.com/abstract=3265913>
- Schweitzer, F., Belk, R., Jordan, W., & Ortner, M. (2019). Servant, friend or master? The relationships users build with voice-controlled smart devices. *Journal of Marketing Management*, 1–23.

- Silverstone, R., Hirsch, E., & Morley, D. (1992). Information and Communication Technologies and The Moral Economy of The Household. In R. Silverstone & E. Hirsch (Eds.), *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces* (pp. 115–131). London: Routledge.
- Star, S. L. (1999). The Ethnography of Infrastructure. *American Behavioral Scientist*, 43(3), 377–391.
- Sundström, T. (2016). *Internet of things. En guide till sakernas internet*. Stockholm: Internetstiftelsen.
- Welch, C. (2014). Amazon just surprised everyone with a crazy speaker that talks to you. *The Verge*. Retrieved from <https://www.theverge.com/2014/11/6/7167793/amazon-echo-speaker-announced>
- Willim, R. (2006) Menuing. I: *Ethnologia Europaea*. 2006.
- Willim, R. (2017). Imperfect Imaginaries. Digitization, Mundanisation and The Ungraspable. In G. Koch (Ed.), *Digitisation: Theories and concepts for empirical cultural research* (pp. 53–77). London: Routledge.

MINNESORD

Sverker Oredsson

Av Ulf Zander

SVERKER VAR EN mångsidig man. Bördig från Jönköping kom han som student till Lund, där han snart gjorde sig ett namn som studentpolitiker. Den politiska gärningen fick en fortsättning i kommunpolitiken. Han var 1974–82 kommunalråd och var 1977–82 dessutom kommunstyrelsens ordförande i Lunds kommun. Sverker var liberal. Större delen av sitt vuxna liv representerade han Folkpartiet, sedermera Liberalerna, även om hans historiskt grundade insikter om spårbunden trafik resulterade i att han i mitten av 2010-talet stod bakom FNL, Förnya Lund, med nej till spårvagnar som huvudfråga.

Sverker var en uppskattad styrelseledamot av Statens planverk, Sveriges kulturhistoriska förening och Lundabygdens sparbank. Han var därtill under en följd av år verksam i ett trettiotal föreningar. Till de uppdrag som han såg som synnerligen betydelsefulla räknade han ordförandeskapet för Gustaf Hellström-sällskapet, för Lund- och Malmöavdelningen för kurdernas mänskliga rättigheter och för Svenska kommittén mot antisemitism. Det senare uppdraget, som han innehade 2002–05, innebar bland annat att han tog initiativ till att uppmärksamma nya former av antisemitiska yttringar, inte minst bland svenskar med rötter i Mellanöstern. Sverker underströk att närvaron av dylik antisemitism inte fick resultera i dåligt underbyggda generaliseringar om muslimer eller om islam som religion. Samtidigt var det oerhört betydelsefullt att bekämpa antijudiska yttringar. Det civilisatoriska lågvattenmärke som förintelsen utgör fick inte glömmas bort, inte i Sverige och inte i länder där nationalsocialister och deras hantlangare gjort sig skyldiga till folk mord, underströk han.

Många av dessa uppdrag genomförde Sverker i gränslandet mellan historievetenskap och politik. Hans gedigna historiska kunskaper applicerade han gärna på nutida problem och utmaningar. Denna korsbefruktning var ett

resultat av att han var hemtam både i maktens korridorer och i akademins sammanträdes- och seminarierum.

Den flit och mångsidigheten som utmärkte hans gärning som politiker präglade även hans olika verksamheter vid Lunds universitet. År 1969 disputerade han på avhandlingen *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890*. I det tidiga 1970-talet intresserade sig Sverker också för miljöfrågans historiska dimensioner.

När han återkom till lärosätet 1982 var det som universitetsdirektör. Efter åtta år på denna post återvände Sverker till värvet som historiker. Hans återkomst till Historiska institutionen var synnerligen uppskattad. Sverker var ung till sinnet och välkomnade samarbeten över generationsgränserna, vilket bidrog till att han snart blev en mycket uppskattad handledare till ett flertal doktorander. Därutöver fungerade han som en inofficiell mentor. Som få andra hade Sverker blick för dem som hade det motigt. Han var en flitig gäst på stadens kaféer, gärna i sällskap med en vilsekommen doktorand eller en nydisputerad fil. dr utan tjänst och framtidstro. Liksom i handledningssituationer förmådde Sverker inge hopp och ingjuta förnyat självförtroende till den som satt på andra sidan bordet.

Därutöver tog han initiativet till att väcka Historiska föreningen ur dess mångåriga törnrosasömn, vilket under ett drygt decennium resulterade i såväl utflykter till historiskt intressanta resmål när och fjärran som en framgångsrik, utåtriktad verksamhet som lockade många historieintresserade lundabor till Historiska institutionens dåvarande lokaler på Magle Stora kyrkogata.

Sverkers första monografi efter återkomsten till Historiska institutionen var en historiografisk studie, *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*, utgiven 1992 och publicerad på tyska två år därefter. Sveriges ”hjaltekonungar” återkom han därefter till i flera sammanhang, bland annat i en biografi över Gustav II Adolf från 2007 och i en artikel, tryckt i *Historisk tidskrift för Finland* två år därefter, i vilken han utvecklade de problem och möjligheter en levnadsteckning över denne kung medförde. Sverker skrev även flera artiklar om Karl XII i svensk historieskrivning och offentlig debatt.

Sverker intresserade sig även för modern svensk historia, vilket bland annat kom till uttryck i ett stort antal texter om Sverige och de båda världskrigen, om antisemitism när och fjärran och om nazister och antinazister i Lund och i övriga riket. Intresset för denna period resulterade även i ett

tvåbandsverk, *Svensk rädsla – offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft* (2001) respektive *Svensk oro – offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft* (2003). *Svensk rädsla* var den första publikationen i ett omfattande forskningsprogram om militär underrättelse- och säkerhetstjänst (MUST). Sverkers båda bidrag var huvudsakligen baserade på offentligt material, främst riksdagstryck, Statens Offentliga Utredningar, Svensk författningssamling samt tidnings- och tidskriftsartiklar. Dessutom gjorde han en grundlig genomgång av dagboks- och memoarlitteratur och analyserade därtill en mängd debatt- och stridsskrifter i framför allt försvarsfrågan.

Resultatet var inte politisk historia i traditionell mening. Sverker tecknade snarare en initierad kulturhistoria över hur nyckelpersoner formade sina världsbilder och, inte minst, sin syn på Sverige med utgångspunkt i olika former av rädslor och hotbilder, såväl inhemska som utländska. Att ”rädsla” och ”hotbild” nämndes i ett och samma sammanhang var helt i enlighet med författarens definitioner. Sverker menade att hotbild ofta fungerar som synonym till rädsla, men förstnämnda begrepp har en mer preciserad innebörd än rädsla. Anledningen är att rädslan föregår de preciseringar som bildar underlag för hur hoten skall bemötas. Annorlunda uttryckt kan rädslan ”vara ett känsloläge som först så småningom ges en mer sammanhängande intellektuell struktur”, som han pregnant formulerade det.

Sverkers intresse för den senaste dryga hundraårsperioden i svenska historia kom även till uttryck i en biografi över en liberal föregångsman, tillika historieprofessor. *Nils Edén – demokratins statsminister* gick i tryck så sent som 2017 och var ett led i högtidlighållandet av hundraårsminnet av demokratins införande i Sverige.

Under lång tid närde Sverker även ett lokalhistoriskt intresse. Det märktes i ett flertal publikationer med anknytning till såväl hans småländska rötter som till hans nya, skånska hemstad. Sverker skrev två böcker med anknytning till *Jönköpings-Posten*, *Familjen Hamrin och Jönköpings-Posten – de första 41 åren* (2010) och *Jönköpingsperspektiv på världen: JP 1935–1970* (2014), och var en drivande kraft bakom och redaktör till antologin *Jönköpings kommuns historia – de första trettiofem åren* (2007). Den sydligt belägna lärodomsstadens historia intresserade han sig för i flera sammanhang, framför allt i den tredje och avslutande delen av *Lunds historia* (2012).

Måhända som en följd av sitt politiska engagemang var Sverker en utåt-riktad historiker. Han publicerade förutom en lång rad monografier och

artiklar återkommande texter i dagspress, gärna i form av recensioner av aktuell historisk litteratur eller kommentarer till aktuella frågor i historisk belysning. I det tidiga 1990-talet var han en av redaktörerna för en ambitiös lärobok i historia för gymnasiet, *I historiens spegel. Långa linjer och tvärsnitt*, och 1992 tog han över posten som redaktör för *Scandia*, den lundabaserade historiska tidskrift som alltsedan 1928 konkurrerat med och kompletterat Svenska historiska föreningens uppsvenska motsvarighet, *Historisk tidskrift*.

Kombinationen Sverker och *Scandia* var välbekant. Åren kring 1970 publicerade han flera artiklar som mer eller mindre tydligt anknöt till avhandlingsämnet, bland andra den omfattande studien ”Statsmakterna och ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet” (*Scandia* 1967:1), ”Försvarsintresset omkring 1890, järnvägsbyggandet och Sveriges strategiska läge” (*Scandia* 1968:2) och den likaledes omfångsrika artikeln ”Samhällelig eller enskild fattigvård? En linje i debatten inför 1871 års fattigvårdslagstiftning” (*Scandia* 1971:1).

Som nyutträd redaktör dröjde det inte länge innan Sverker återkom som artikelförfattare. I ”Stormaktsdrömmar och stridsiver. Ett tema i svensk opinionsbildning och debatt 1910–42” förenade han intresset för svensk stormaktstid och modern svensk historia i en studie av hur en kvardröjande vurm för de militära framgångarna under 1600- och det tidiga 1700-talet bland framför allt konservativa politiker och höga militärer, gick hand i hand med förhoppningar om starkare band mellan Sverige och Tyskland, även efter Adolf Hitlers makttillträde 1933. Genom att framhäva den betydelse som Karl XII hade som symbolgestalt för de som företrädde ett utvidgat svensk-tyskt politiskt, militärt och kulturellt utbyte, påvisade Sverker den betydelse som aktivismen alltjämt hade i Sverige ännu under andra världskrigets första år. Det var ingalunda en historia som bara var förknippad med inrikespolitiken under föregående världskrig, löd hans slutsats.

Sverige inför och under andra världskriget var ett tema som Sverker återkom till även efter att han lämnat posten som *Scandias* redaktör 2002. Han uppmärksammade till exempel det omstridda och tyskvänliga tal som Fredrik Böök höll till studenter i Lund i början av oktober 1940 i artikeln ”Böök, 4 oktober och Lund”, publicerad i *Scandia* 2004:1, med det uttalade syftet att tydligare sätta in det i dess politiska sammanhang, vilket inte alltid varit fallet i analyser av äldre datum.

Sverker förnyade *Scandia*, framför allt genom att han 1995 tog initiativ till en recensionsavdelning. En sådan hade saknats alltsedan tidskriftens grun-

dande. Sverker föregick med gott exempel. Han var en flitig läsare och inkom under signaturen S.O. inte sällan med dryga halvdussinets recensioner per utgåva, inklusive samlingsrecensioner som krävde en omfattande inläsning och god överblick. Sverker var mycket mån om recensionsverksamheten, framför allt på grund av att han betraktade den som ett centralt inslag i ett pågående historievetenskapligt samtal.

Sverker arbetade även för att blåsa nytt liv i en historievetenskaplig debatt. I flera omgångar tog han med liv och lust del i dem, med reaktioner på hans omdiskuterade *Lunds universitet under andra världskriget: motsättningar, debatter och hjälpinsatser* (1996) som ett återkommande inslag. När han i *Scandia* 2011:2 i ”Några synpunkter på Sture Bolin och Sveriges Nationella Förbund” svarade på kritik av hans beskrivning av Bolin i nämnda bok, konstaterade han att eftersom hans skrift om Lunds universitet under världskrigsåren alltjämt refererades till, fick han klä skott för att vara en livs levande faktoid. Det förde dock det goda med sig att han fick tillfälle att formulera sig på nytt för att utveckla och försvara sina ståndpunkter. Nu har han lagt ner pennan för gott, men minnet av hans gärning kommer att leva kvar länge än.

Ingmar Brohed

Av Samuel Byrskog

PROFESSOR EMERITUS Ingmar Brohed, Lund, har avlidit i en ålder av 79 år. Han var son till kyrkoherden Nils och folkskollärarinnan Ingegerd Brohed.

Brohed disputerade 1973 på avhandlingen *Stat, religion, kyrka. Ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet* och blev samma år docent vid Teologiska fakulteten, Lunds universitet. Under docentåren tillkom undersökningar om prostmötet i Svenska kyrkan under 1900-talet, och om offentligt förhör och konfirmation i Sverige under 1700-talet – båda med tyngdpunkt på Lunds stift. 1978 utnämndes han till professor i kyrkohistoria, en tjänst som han 1995 lämnade för att bli forskningschef vid Svenska kyrkans forskningsråd i Uppsala. Under professorstiden i Lund lades sexton doktorsavhandlingar fram i kyrkohistoria, de flesta med Brohed som huvudhandledare.

Genom åren hade Brohed flera förtroendeuppdrag och erhöll utmärkelser för sin vetenskapliga verksamhet. 1987–90 vart han prodekanus och 1990–95 dekanus vid Teologiska fakulteten, Lunds universitet. 1995 invaldes han som arbetande ledamot i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, där han bland annat var verksam i projekt kring kyrkorum och kyrkobyggnad. I Svenska kyrkohistoriska föreningen var han ledamot av arbetsutskottet i mer än 25 år. När han 2004 avgick blev han hedersledamot. 1999 blev Brohed hedersdoktor vid Åbo Akademi. Som en hyllning från doktorander och kollegor publicerades 2004 festskriften *Arkiv – Fakultet – Kyrka*.

Broheds forskningsmiljö var i hög grad den nordiska: i Nordiska institutet för kyrkohistorisk forskning, där han bland annat 1990 redigerade en volym om reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610. Han redigerade också *Church and People in Britain and Scandinavia* från den första brittisk-skandinaviska kyrkohistorikerkonferensen i York 1996, och *Kyrka och nationalism. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet* från ett nordiskt projekt 1998. Regionalt var han verksam

som sekreterare i Lunds stifts herdaminneskommitté, i Stiftshistoriska sällskapet, och senast i projektet Lunds domkyrkas historia.

Som akademisk ledare var Brohed framsynt och lyhörd för enskilda medarbetare. Under sina år som dekanus för Teologiska fakulteten växte verksamheten och Brohed fick ett allt större ansvar för fakultetens forskning och forskare. Han gladdes över fakulteten och över medarbetarnas framgångar, aldrig med stora ord och gester men med lågmälda och välriktade signaler till var och en.

I festskriften som förlänades Brohed på hans 65-årsdag finns elva foton från olika sammanhang, de flesta från disputation, promotioner och andra akademiska händelser. Två sticker ut, ett där Brohed tillsammans med sönerna Zung och Thomas promoveras till simmagister, alla tre med yviga kransar, och ett där han med motorsåg i hand tar sig an ett husarbete. Att som akademiker också kunna hantera miljöer där andra egenskaper och handlag än de akademiska är mest meriterande skapade nog trygghet och breda meningssammanhang. Det märktes att han kunde samtala med bönder på bönders sätt och med de lärde på latin.

Som dekanus var Brohed närvarande på fakulteten i byggnaden på Allhelgona Kyrkogata 8 i Lund. Själv var jag doktorand under de flesta av de åren. Jag hade inte Brohed som lärare eller handledare men visste att han hade sitt tjänsterum på fjärde våningen med utsikt över Allhelgonakyrkan. Jag förstod så småningom att han inte bara värnade om sina egna doktorander och närmaste kollegor, utan också såg till oss andra. När jag under några månader efter disputationen var rådlös över framtidens möjligheter som akademisk forskare och lärare arbetade Brohed i det tysta med att ordna några månaders forskningsfinansiering. Han meddelade mig nyheten med förtjusning. Jag tror det handlade om att han inte bara gladdes över stora och bejublade akademiska framgångar utan också över att kunna bereda vägen för de yngre. När han lämnade sin tjänst och sina uppdrag kunde han därför släppa taget och med förtroende ge över ansvaret till andra. Han hade berett vägen, och vi andra kan ta över hans akademiska uppgifter och minnas en framgångsrik forskare och lärare och en i stort och smått föredömlig akademisk ledare.

Vetenskapssocieteten i Lund

2019

Styrelse

Præses: *David Dunér*

Vice præses: *Jayne Svenungsson*

Sekreterare: *Blaženka Scheuer*

Vice sekreterare: *Johannes Lindvall*

Skattmästare: *Bengt L. Andersson*

Ledamöter: *Marie Cronqvist, Daniel Möller, Maria Persson, Nils Silfverschiöld*

Suppleanter: *Otto von Arnold, Per Nilsén, Mikael Roll*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Elisabet Göransson, Mattias Karlsson, Thomas Rydén, Sten Skansjö, Ola Svensson, Elsa Trolle Önnerfors*

Årsboksredaktör

Daniel Möller

Revisorer: *Magnus Jerneck, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Erik Hedling, Håkan Rylander*

Hedersledamöter

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. præses

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. præses

Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Nyinvalda ledamöter

Vid vårmötet 2019 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Johansson, Victoria, f. 73, docent

Nordin, Jonas, f. 68, professor

Nordin, Magdalena, f. 67, docent

Wenander, Henrik, f. 76, professor

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
Andersson, Bengt L., f. 44, 12, direktör
Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
Björk, Nils Olof, f. 47, 19, fil. dr
Bonnier, Åke, f. 57, 15, biskop
Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
Denrell, Christer, f. 41, 03, ekon. dr h c
Ehrensward, Jörgen, f. 32, 84, greve
Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
Fähræus, Christer, f. 65, 19, med. dr, tekn. dr h c
Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
Jarlskog, Anders, f. 63, 19, direktör, markis
Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör
Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
Nyman, Sven, f. 59, 19, civilekonom, ekon. dr h c
Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare
Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
Silfverschiöld, Nils, f. 61, 13, friherre
Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör
Sverdrup, Paul, f. 44, 19, fil. kand.
Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve

Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
 Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, professor
 Akujärvi, Johanna, f. 73, 13, docent
 Alling, Annika Mörte, f. 70, 16, docent
 Alm, David, f. 69, 10, docent
 Amsellem, Patrick, f. 69, 15, fil. dr
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
 Andersson Djurfeldt, Agnes, f. 73, 12, professor
 Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor
 Bacquin, Mari, f. 70, 18, docent
 Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent
 Bexell, Magdalena, f. 74, 17, docent
 Bringselius, Louise, f. 74, 16, docent
 Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent
 Carling, Gerd, f. 71, 10, docent
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
 Cronqvist, Marie, f. 73, 13, docent
 Dahlman, Christian, f. 70, 13, professor
 Duffy, Cian, f. 73, 18, professor
 Dunér, David, f. 70, 08, professor
 Edling, Christofer, f. 66, 18, professor
 Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
 Enflo, Kerstin, f. 78, 14, docent
 Falkheimer, Jesper, f. 70, 12, professor
 Friis, Elisabeth, f. 73, 17, docent
 Gerding, Henrik, f. 71, 18, docent
 Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, professor
 Gustafsson, Anna W., f. 68, 15, docent
 Göransson, Elisabet, f. 71, 17, docent
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent
 Haider, Jutta, f. 73, 18, docent
 Halldenius, Lena, f. 67, 12, professor

Hansson, Martin, f. 65, 18, docent
Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr
Henning, Martin, f. 78, 11, docent
Hill, Annette, f. 70, 18, professor
Holgersson, Ulrika, f. 72, 17, docent
Holmberg, Gustav, f. 67, 06, docent
Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, professor
Hult, Francis, f. 75, 16, docent
Hägerland, Tobias, f. 75, 16, docent
Johansson, Victoria, f. 73, 19, docent
Klintman, Mikael, f. 68, 09, professor
Källkvist, Marie, f. 67, 07, docent
Kärrholm, Sara, f. 74, 15, docent
Levay, Charlotta, f. 66, 18, docent
Lindvall, Johannes, f. 75, 15, professor
Lundberg, Johanna Gustafsson, f. 69, 16, docent
Lundblad, Kristina, f. 65, 17, docent
Lundell, Patrik, f. 69, 10, professor
Lundin, Katarina, f. 73, 14, docent
Lundqvist, Åsa, f. 68, 18, professor
Manninen, Satu, f. 68, 11, professor
Moodysson, Jerker, f. 75, 10, professor
Möller, Daniel, f. 74, 16, docent
Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr
Nilsén, Per, f. 67, 12, docent
Nilsson, Therese, f. 77, 18, docent
Nordin, Jonas, f. 68, 19, professor
Nordin, Magdalena, f. 67, 19, docent
Nykqvist, Karin, f. 70, 18, docent
Olsson, Tobias, f. 73, 14, professor
Osvath, Mathias, f. 74, 17, docent
Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, professor
Persson, Johannes, f. 68, 06, professor
Persson, Maria, f. 70, 14, docent

Roll, Mikael, f. 77, 16, docent
Rosengren, Henrik, f. 68, 17, docent
Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, professor
Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, docent
Sandberg, Helena, f. 69, 14, docent
Sarsenov, Karin, f. 68, 10, docent
Scheuer, Blazenka, f. 67, 09, teol. dr
Schötz, Susanne, f. 65, 16, docent
Steiner, Ann, f. 68, 18, docent
Sundin, Olof, f. 68, 10, professor
Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor, f.d. præses
Svensson, Peter, f. 68, 17, docent
Svenungsson, Jayne, f. 73, 15, professor
Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent
Teorell, Jan, f. 69, 16, professor
Vähäkangas, Mika, f. 68, 13, professor
Wallin, Annika, f. 72, 16, docent
Weijer, Joost van de, f. 66, 17, docent
Wenander, Henrik, f. 76, 19, professor
Wengelin, Åsa, f. 68, 05, docent
Wikander, Ola, f. 81, 18, docent
Willim, Robert, f. 70, 18, docent
Zander, Ulf, f. 65, 03, professor
Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent
Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor
Önnerfors, Elsa Trolle, f. 71, 16, docent
Östersjö, Stefan, f. 67, 16, docent
Östling, Johan, f. 78, 16, docent
Östlund, Joachim, f. 73, 18, docent

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor, f.d. præses
Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
Andersson, Helen, f. 59, 01, docent

Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor
Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
Appelros, Erica, f. 64, 06, docent
Baldwin, Peter, f. 56, 04, professor
Banton, Michael, f. 26, 72, professor
Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
Bauhn, Per, f. 60, 04, professor
Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
Berggren, Lars, f. 51, 05, professor
Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent
Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
Blomqvist, Göran, f. 51, 94, vd
Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor
Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor
Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. præses
Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
Cederlund, Johan, f. 63, 98, professor
Christensen, Robert Zola, f. 64, 17, docent
Christensen-Nugues, Charlotte, f. 64, 17, docent
Christie, Nils, f. 28, 74, professor
Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, professor
Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor

Duvall-Hargrove, Nancy, f. 41, 92, professor
Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
Edgren, Lars, f. 53, 95, professor
Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
Elleström, Lars, f. 60, 96, professor
Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
Eneroth, Kristina, f. 62, 98, docent
Engman, Max, f. 45, 94, professor
Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor
Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
Forslid, Torbjörn, f. 62, 12, professor
Fridlund, Patrik, f. 64, 17, docent
Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
Geisler, Ursula, f. 64, 04, docent
Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, professor
Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
Grønnum, Nina, f. 45, 88, lektor
Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor
Gulz, Agneta, f. 63, 09, professor
Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor

Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
Haikola, Lars, f. 47, 95, universitetskansler
Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. præses
Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. præses
Hedling, Olof, f. 62, 11 docent
Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
Holm, Lisa, f. 62, 09, professor
Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, docent
Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, professor
Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent
Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
Horne, Merle, f. 50, 96, professor
Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. præses
Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor
Höög, Victoria, f. 55, 01, docent
Idvall, Markus, f. 64, 18, docent
Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor
Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor
Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor
Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
Johansson, Ella, f. 58, 02, professor

Johansson, Karin, f. 62, 15, professor
Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
Jonnergård, Karin, f. 57, 99, professor
Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor
Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor
Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
Julien, Marit, f. 58, 06, professor
Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
Jönsson, Håkan, f. 64, 07, professor
Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, professor
Jönsson, Mats, f. 60, 08, professor
Kaiserfeld, Thomas, f. 64, 12, professor
Kander, Astrid, f. 62, 08, professor
Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
Kaszinska, Maria, f. 42, 91, professor
Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
Kolbe, Wiebke, f. 64, 14, professor
Kornhall, David, f. 28, 68, docent
Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
Kronsell, Annica, f. 59, 09, professor
Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
Lauha, Aila, f. 51, 02, professor

Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor
Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
Liljefors, Max, f. 63, 13, professor
Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
Lindberg, Christer, f. 56, 97, professor
Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent
Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
Lundgren, Svante, f. 60, 12, docent
Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, professor
Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
Magnusson Staaf, Björn, f. 62, 14, docent
Malm, Thomas, f. 60, 13, professor
Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
Massengale, James, f. 39, 85, professor
Mattsson, Titti, f. 64, 15, professor
Melander, Göran, f. 38, 83, professor
Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
Moëll, Christina, f. 50, 02, professor
Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent
Nilsson, Jan-Henrik, f. 61, 14, docent

Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. præses
Noll, Gregor, f. 64, 12, professor
Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
Norrhem, Svante, f. 62, 15, docent
Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
O'Dell, Tom, f. 62, 14, professor
Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
Olander, Birgitta, f. 47, 96, docent
Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor
Palm, Anders, f. 42, 86, professor
Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
Persson, Anders, f. 56, 00, professor
Pettersson, Björn, f. 56, 08, docent
Pettersson, Bo, f. 60, 00, professor
Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
Rabinowicz, Wlodzimierz, f. 47, 96, professor
Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent
Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
Register, Cheri, f. 45, 78, professor
Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent
Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent

Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitetslektor, Dr Phil
Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
Roslund, Mats, f. 57, 04, professor
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
Rydén, Per, f. 37, 82, professor
Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, professor
Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr
Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
Salmon, Patrick, f. 52, 04, professor
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent
Sanders, Hanne, f. 52, 01, professor
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
Sen, Amartya, f. 33, 81, professor
Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor
Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
Stensland, Lars, f. 41, 94, professor
Stenström, Johan, f. 51, 01, professor

Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor
 Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
 Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
 Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
 Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
 Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor
 Svensson, Christina, f. 45, 98, docent
 Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
 Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor
 Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
 Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
 Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
 Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
 Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
 Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
 Thavenius, Jan, f. 34, 81, professor
 Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
 Touati, Paul, f. 50, 95, professor
 Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
 Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
 Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
 Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
 Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
 Vikner, Kerstin, f. 51, 98, docent
 Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
 Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
 Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor
 Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
 Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor
 Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
 Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, professor

Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
 Wilson, David, f. 30, 72, professor
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
 Yard, Stefan, f. 49, 99, professor
 Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent
 Zillén, Erik, f. 60, 03, docent
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor

Bortgångna hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, 1922–2018, professor, f.d. universitetskansler
 Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. præsæs
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. præsæs
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. præsæs
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Odén, Birgitta, 1921–2016, professor
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. præsæs
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

- Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör
 Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assurancesdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
 Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
 Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul

Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
 Janson, Rolf G., 1925–2018, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
 Jerenäs, Hans, 1938–2018, grosshandlare
 Johnson, Sten K., 1945–2013, direktör
 Kamprad, Ingvar, 1926–2018, direktör
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
 Larsson, Inger, 1937–2013, informationskonsult
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
 Lilliehöök, Lennart, 1924–2019, verkst. direktör
 Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör
 Lindeberg, Sven-Ola, 1928–2016, fil. dr
 Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
 Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
 Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
 Marklund, Kari, 1938–2019, landshövding
 Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
 Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil
 Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
 Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
 Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
 Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
 Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
 Palmstierna, Jacob, 1934–2013, friherre
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
 Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
 Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör

Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. præsæs
 Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
 Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
 Sahlberg, Karl-Erik, 1928–2019, direktör
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmiterlów, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Wessman, Gunnar, 1928–2019, verkst. direktör
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter. Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeteten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

Artikelförfattare

David Dunér är professor i idé- och lärdoms historia. Hans forskning har främst behandlat vetenskapens historia under 1600- och 1700-talen, teknikhistoria, medicinhistoria, det matematiska tänkandets historia och forskningsresornas historia, men har också under senare år berört astrobiologins historia och kognitiv semiotik. Människans föreställningar om civilisationers livslängd har han behandlat i ett kapitel i *The Drake Equation* (Cambridge University Press, 2015). Hans senaste bok är *Cognitive History: Mind, Space, and Time* (De Gruyter, 2019). Dunér är preses i Vetenskaps societeten i Lund sedan 2018.

Henrik Gerding är docent och universitetslektor i antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet. Han disputerade i Lund 2002 på avhandlingen *The tomb of Caecilia Metella: tumulus, tropaeum and thymele*, som utgör en kombinerad byggnadsarkeologisk och byggnadshistorisk undersökning av en högreståndskvinnas gravmonument från kejsar Augustus tid. Gerding arbetade en tid vid Royal Holloway College i London inom ramen för ett större projekt kring antika båthus, vilket resulterade i boken *Shipheds of the ancient Mediterranean*. Efter en period som forskarassistent vid Uppsala universitet återvände han till Lund och bedrev under flera år ett projekt kring nätverksanalys av arkeologisk data tillsammans med Per Östborn. Genom en särskild tillämpning av så kallade 'generella likhetsnätverk' kunde de kasta nytt ljus på spridningen av en teknisk innovation – bränt tegel. En bredare framställning av den tidiga användningen av bränt tegel i form av en monografi är under arbete. Gerding leder även en pågående arkeologisk studie av den antika staden Hermion i Grekland tillsammans med Jenny Wallensten.

Markus Idvall är docent och lektor i etnologi vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Hans forskning rör sig inom fältet medicinsk humaniora i huvudsak. Ett tidigare projekt handlade om hur patienter med Parkinsons sjukdom deltar i medicinsk klinisk forskning och samtidigt

inträder i ett slags kulturell förhandlingssituation gentemot medicinska forskare och forskningssköterskor. Han är också föreståndare för Centrum för Öresundsstudier på Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Paul Linjamaa är forskare verksam vid Centrum för teolog och religionsvetenskap vid Lunds Universitet. Han disputerade 2018 med en avhandling om tidigkristen determinism som nyligen publicerades under titeln *The Ethics of The Tripartite Tractate (NHC I, 5): A Study of Determinism and Early Christian Philosophy of Ethics* (Leiden: Brill, 2019). Han arbetar nuvarande med ett treårigt forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet i syfte att kartlägga och analysera skrivartecken i en tidigkristen textsamling på koptiska.

Klas Nilsson är fil. doktor i statsvetenskap och disputerade 2017 med avhandlingen *The Money of Monarchs* som förra året belönades av Vetenskapssocieteten med pris ur Insamlingsstiftelsen Näringslivets Fond för Humanistisk Forskning. Hans forskningsintressen kretsar framför allt kring historisk statsformering och förhållandet mellan statens inkomster och dess politiska utveckling. Klas har tidigare haft undervisningsuppdrag vid University of Texas at Austin och är sedan 2018 tillbaka på Statsvetenskapliga institutionen i Lund där han arbetar som postdoktor inom forskningsprogrammet STANCE (State-Making and the Origins of Global Order in the Long Nineteenth Century and Beyond).

Therese Nilsson är docent i nationalekonomi. Hennes forskning berör sambanden mellan globalisering, ojämlikhet och hälsa i rika och fattiga länder. Den aktuella forskningen behandlar framför allt de ekonomiska konsekvenserna av välfärdsstatens framväxt. Hon forskar även kring om det finns en hälsoeffekt av att leva i ekonomiskt ojämlika samhällen. Therese samarbetar med internationella forskare vid flera europeiska universitet och är även examinator vid Trade Policy Training Institute in Africa i Tanzania.

Sanna Skärlund är fil. dr i nordiska språk och arbetar som vikarierande lektor i svenska vid Lunds universitet. Hon disputerade 2017 på en avhandling om hur orden *man*, *en* och *du* har utvecklats som generiska pronomen i svenskans historia, från 1225 till idag. Efter disputationen har hon bland annat arbetat med att analysera hur språket i ledarartiklar har förändrats över tid, hur de

nordiska alkoholmonopolen legitimerar sina uppdrag gentemot allmänheten och hur regeringens verksamhetsberättelser för bolag med statligt ägande är utformade språkligt.

Robert Willim är docent i etnologi och konstnär, verksam vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Hans forskning handlar om digitala kulturer, materiell kultur och hur föreställningsvärldar växer fram och förändras. För närvarande forskar han om hur människor upplever digital uppkoppling av hemmiljöer och hur tongivande teknikföretag visar upp sin verksamhet. Han har också med hjälp av begreppet Industrial Cool undersökt estetisering av fabriksmiljöer och industrisamhällets kulturmiljöer. I sin konst utforskar han koncept som härrör ur hans arbete som forskare och etnolog. Mer om Robert: www.robertwillim.com.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.

53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs *Jerusalem*. Revolutionär sekterism mot fädernearvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's *Jerusalem*. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops beswärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops beswärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjäddell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjäddell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard* – *Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.

80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaeen Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphthongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson*, Metaforen som semantisk händelse. 2003.
96. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 2. Ed. by *Britta Orlík Frederiksen et al.* 2008.
97. *Paavo Roos*, Studies of Hostages in Antiquity. 2019.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.

2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppboordsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ärkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. *Glimmingehus 500 år*. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. *Da Østdanmark blev Skåne*. *Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen* (red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl.* Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.
21. *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*. Utgiven och kommenterad av *Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand*. 2007.
22. *Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli*, Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. 2007.

23. *Mattias Karlsson*, Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift. 2015.
24. Norra Åsbo dombok. Förord av Ola Svensson. 2016.
25. Lunds domkapitels jordeböcker 1570 och 1650. Utgiven och kommenterad av Göte Paulsson och Sten Skansjö. 2017.

Årsbok 1920–1969

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

